ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΘΕΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ

ΙΤΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝΤΕΥΘΕΝ ΕΠΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΑΥΤΩΝ

ΠΡΟΣ ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΜΟΝ ΤΟΥΤΩΝ.

ΥΠΟ

ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΧΗ.

Ἐν τέλει προσετέθη ὁ τούτου λόγος καὶ ὁ τοῦ Α. Βαλαωρίτου ὕμνος εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

1872.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΘΕΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ

ΙΤΑΛΛΟΥΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝΤΕΥΘΕΝ ΕΠΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΑΥΤΩΝ

ΠΡΟΣ ΕΚΠΟΛΙΤΙΣΜΟΝ ΤΟΥΤΩΝ.

ΥΠΟ

ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΧΗ.

Ἐν τέλει προσετέθη ὁ τούτου λόγος καὶ ὁ τοῦ Α. Βαλαωρίτου ὕμνος εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ἀοιδίμου πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε΄.

ΑΘΗΝΗΣΙ,

ΤΥΠΟΙΣ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ.

1872.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Τῆς πραγματείας ταύτης ἀνεγνώσθη περίληψις ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Πανεπιστημίου αἰθούσῃ τῇ 29 νοεμβρίου π. ἔ., ἡμέρᾳ τῆς ἐπισήμου ἐγκαταστάσεως τῶν τοῦ Πανεπιστημίου νέων ἀρχῶν. Ἐκδίδεται δὲ νῦν ὁλόκληρος μετὰ τῶν ἀναγκαίων μαρτυριῶν ἀρχαίων καὶ νέων συγγραφέων, ὅσας ἠδυνήθη νὰ συλλέξῃ ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ βραχεῖ τοῦ χρόνου διαστήματι ἀπὸ τῆς κυρώσεως τῆς ἐκλογῆς του ἐν τῇ πρυτανείᾳ κατὰ ἰούλιον π. ἔ. μέχρι τῆς ἐκδόσεως ταύτης. Εἰς τὴν βραχύτητα τοῦ χρόνου καὶ τὴν δυσχέρειαν τοῦ πράγματος παρακαλεῖται ὁ ἐπιεικὴς ἀναγνώστης νὰ ἀποδώσῃ τὰς τυχὸν ὑπαρχούσας ἐλλείψεις καὶ μέρος τῆς αἰτίας, ἄν που ἀπαντῶνται καί τινα ἀσαφῆ ἢ μὴ ἱκανῶς βεβαιούμενα ὑπὸ τῶν φερομένων μαρτυριῶν, ἢ καὶ ὅλως ἀνεξέταστα παραλειπόμενα, καὶ νὰ θεωρήσῃ τὸ ὅλον ὡς ἁπλοῦν δοκίμιον, περιλαμβάνον ἐν συνόψει πᾶν ὅ,τι συντελεῖ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ θέματος τούτου χάριν τῶν μὴ εἰδικῶς ἀσχολουμένων εἰς τοιαύτας θεωρίας. Αὐτῶν τούτων χάριν προςετέθησαν ἐν ταῖς σημειώσεσι καὶ ὁλόκληρα ἐν πρωτοτύπῳ χωρία ἀρχαίων ἢ καὶ μεταφράσεις μαρτυριῶν νεωτέρων συγγραφέων.

Ἐν Ἀθήναις τὴν 10 ἀπριλίου 1872.

Φιλόμουσοι Κύριοι.

> Influxit non tenuis quidam e Græcia rivulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium. Cic. de rep. 2, 19. 34.

ΟΦΕΙΛΩΝ κατ' ἔθος ἀκαδημαϊκὸν νὰ ἐκπληρώσω ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου σήμερον τὸ πρῶτον ἐπιβαλλόμενόν μοι καθῆκον ὑπὸ τοῦ πρυτανικοῦ ἀξιώματος, ᾧ ἐτίμησέ με τὸ ἔτος τοῦτο ἥτε τὸν σοφῶν συναδέλφων μου ψῆφος καὶ ἡ εὐμενὴς τοῦ σεπτοῦ ἡμῶν Ἄνακτος βούλησις, ἐπικαλοῦμαι τὴν ἐπιεικῆ ἡμῶν ἀκρόασιν εἰς ἔκθεσιν ἱστορικῆς ὑποθέσεως, μὴ ἀλλοτρίας μηδὲ ἀδιαφόρου πρὸς ἡμᾶς, ἀναφορὰν δ' ἐχούσης εἴς τε τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ εἰς τὰς ἐμὰς μελέτας, ἐξ ἧς θέλει δειχθῆ, ὡς νομίζω, ὅσον τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου συγχωρεῖ, ὁπόσον ἰσχυρὰ, ὁπόσον ἀγαθοποιὸς καὶ φιλάνθρωπος εἶναι ἡ τῆς παιδείας ταύτης ἐκπολιτιστικὴ δύναμις παρὰ λαοῖς, ἀσπαζομένοις καὶ θεραπεύουσιν αὐτὴν προσηκόντως.

Ἡ Ἑλλὰς, περιλαμβάνουσα ἐν τοῖς ὁρίοις αὐτῆς χώραν ὀλίγην καὶ ταύτην πετρώδη καὶ ἄγονον ὡς ἐπὶ τὸ

πολὺ, περιβρεχομένην δὲ πανταχόθεν σχεδὸν ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ὀφείλει χάριν τῆς τροφῆς τῶν ἰδίων τέκνων νὰ παλαίῃ πάντοτε πρὸς τὴν πενίαν. (1) Ἐκ τῆς πάλης δὲ ταύτης προσκτᾶται τὴν σοφίαν ἐκείνην καὶ τὴν ἄοκνον δραστηριότητα, ἥτις καθοδηγεῖ τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς εὕρεσιν βίου εὐδαιμονεστέρου ἢ ὅσον συγχωρεῖ τὸ τῆς γῆς αὐτῆς ἄγονον καὶ τραχὺ ἔδαφος. Μὴ δυνάμενοι λοιπὸν οἱ Ἕλληνες νὰ ἔχωσι τὰ πρὸς ζωὴν καὶ ὕπαρξιν μέσα ἐκ τῆς χέρσου γῆς διὰ τὴν ῥηθεῖσαν αὐτῆς ποιότητα, ἀναγκάζονται νὰ στρέφωσι τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν εἰς τὸ περικλῦζον τὴν χώραν των ὑγρὸν στοιχεῖον, ὅπερ εὐρὺ καὶ ἐλεύθερον καθ' ἑαυτὸ, ὁρίζεται ἑκάστοτε κατὰ βούλησιν ἢ κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων αὐτῶν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν πρόγονοι ἡμῶν ἐξέτειναν τὰ ὅρια τῆς αὐτῶν ἐνεργείας μέχρι τῶν περάτων τῆς τότε πλωΐμου θαλάσσης, οἱ δὲ ἡμέτεροι ὅπου γῆς καὶ ἂν βουληθῶσι προσπελάζουσι νῦν τὰ μικρὰ αὐτῶν σκάφη καὶ ἐγκαθιστῶσι τὰ ἐμπορικά των πρακτορεῖα. Ὁποῖον δὲ καὶ ὁπόσον τὸ ἐντεῦθεν ἐθνικὸν καὶ ἰδιωτικὸν κέρδος παρά τε τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἡμῖν νῦν, παντὶ δῆλον, καὶ οὐδεὶς ἀναμένει νὰ μάθῃ παρ' ἐμοῦ. Ἐμὸν ἔργον εἶναι νὰ δείξω σήμερον, ὅσον τὰ ὅρια ἐναρκτηρίου ἀκαδημαϊκοῦ λόγου, ἔχοντος μάλιστα μεμετρημένον τὸν χρόνον, ἐπιτρέπουσιν, *ὁποία ἦτο ἐξ ἀρχῆς ἡ τῶν Ἑλλήνων κοινωνία πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς καὶ Ῥωμαίους καὶ κατὰ πόσον ἐπενήργησεν αὕτη πρὸς ἐκπολιτισμὸν τούτων*. Τὰ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης λεχθησόμενα, ὅσον ἀσθενῆ καὶ ἂν ὦσι, θέλουσι καταστήσει οὐχ ἧττον φανερὸν, ὅτι καὶ ἐν τῇ δύσει ἐπαναλαμβάνεται συγχρόνως σχεδὸν τὸ αὐτὸ μέγα φαινόμενον, ὅπερ καὶ ἐν τῇ ἀνατολῇ, ἐξ ἄλλων ὅμως ἀφορμῶν καὶ δι' ἄλλων μέ-

σων. Ἐν Ἀσίᾳ ὁ νικητὴς Ἀλέξανδρος μεταδίδει τοῖς ἡττηθεῖσι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τέχνας καὶ ἐπιστήμας, καὶ ἐκπολιτίζει ἑλληνικῶς τὰ τῆς Ἀσίας φῦλα. Ἐν τῇ δύσει οἱ Ἕλληνες ἄποικοι καὶ ἐλεύθεροι πρῶτον, εἶτα δὲ δουλωθέντες μεταδίδουσι τοῖς Ῥωμαίοις διὰ τῆς ἰδίας γλώσσης ἑλληνικὰ γράμματα, ἐπιστήμας καὶ τέχνας, καὶ ἐξημερώνουσι δι' αὐτῶν τοὺς τέως ἀγροίκους καὶ ἀμαθεῖς κατοίκους τῆς κοσμοκράτορος Ῥώμης, διὰ τούτων δὲ καὶ τοὺς λοιποὺς τῆς δύσεως λαούς, ἀναδειχθέντες διὰ τῶν ὅπλων τῆς πεφωτισμένης αὐτῶν διανοίας καὶ ἐπιστήμης διδάσκαλοι καὶ νικηταὶ τῶν δουλωσαμένων αὐτοὺς Ῥωμαίων, ὡς καὶ αὐτοὶ οὗτοι ὁμολογοῦσι.

Μέλλων δὲ νὰ περιλάβω ἐν τῇ πραγματείᾳ μου ταύτῃ τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων κοινωνίαν καὶ ἐπενέργειαν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων μέχρι τῆς ὑποδουλώσεως τούτων ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων, καὶ τὴν ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου καὶ ὕστερον ἐπενέργειαν ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις, ἔνθα θέλω προσθέσει καὶ ὀλίγας λέξεις περὶ τῆς φύσεως τῶν Ῥωμαϊκῶν γραμμάτων καὶ περὶ τῆς χρησιμότητος τούτων παρὰ τοῖς νεωτέροις τῆς Εὐρώπης λαοῖς, διαιρῶ διὰ ταῦτα τὸν λόγον εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν περιλαμβάνει τοὺς μέχρι τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος μεσοῦντος χρόνους, τὸ δὲ τοὺς ἀπὸ τούτου τοῦ ὁρίου καὶ ἐφεξῆς. Ἄρχομαι δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.

ΜΕΡΟΣ Α'.

Κοινωνία καὶ ἐπενέργεια τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἐκπολιτισμὸν τῶν Ἰταλῶν καὶ Ῥωμαίων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων δουλώσεως τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν.

1. *Περὶ τῶν εἰς Ἰταλίαν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐπὶ τῶν μυθικῶν χρόνων.*

Τίνα καὶ ὁποίαν κοινωνίαν εἶχον οἱ Ἕλληνες πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Ἰταλίας ἐπὶ τῶν μυθικῶν χρόνων λέγουσι μόνον αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ παραδόσεις, ἃς ἐπιμελῶς συνήγαγεν ἕλλην κριτικὸς, ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασσεὺς (2), ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, καὶ ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ ἐξέθηκεν ἐν τῇ ά. βίβλῳ τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοῦ ἀρχαιολογίας. Τὸ κῦρος τούτων, μαρτυρούμενον ὑπὸ σπουδαίων τῆς ἀρχαιότητος συγγραφέων, οὓς ὀνομάζει ὁ Διονύσιος (3), ἔμενεν ἑδραῖον παρά τε τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις καὶ παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔτι μέχρι τῶν χρόνων τῆς τῶν καθ' ἡμᾶς Γερμανῶν αὐστηρᾶς κριτικῆς. (4)

Ἐπειδὴ δὲ οὔτε τοῦ παρόντος καιροῦ οὔτε ἡμέτερον ἔργον εἶναι νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τοὺς λόγους, οὓς φέρουσιν οἱ πολεμοῦντες τὸ κῦρος τῶν παραδόσεων τούτων, συγχωρηθήτω ἡμῖν νὰ ἐκφράσωμεν τὴν ἡμετέραν ἀπορίαν κατὰ τῶν ἀπολύτως ἀρνουμένων πᾶσαν κοινωνίαν μεταξὺ δύο νῦν καὶ πάλαι ὁμολογουμένως συγγενῶν ὁμόρων λαῶν·

ἐν ᾧ μάλιστα αὐτοὶ οἱ πολέμιοι τῆς κοινωνίας ταύτης ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ πρὶν οἱ τῆς Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας κάτοικοι ἀποχωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων καὶ κατοικήσωσι τὰς ὁμόρους ταύτας χώρας, ὧν ἡ κατὰ θάλασσαν ἀπόστασις ἐνιαχοῦ εἶναι μόλις ὀλίγων σταδίων, εἶχον ἤδη γνῶσιν θαλασσίων καὶ ναυτικῶν λέξεων (5), ὧν ἡ χρῆσις προϋποθέτει γνῶσιν πλοίων ἢ σχεδιῶν, δι' ὧν ἠδύναντο νὰ περαιῶνται ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην παραλίαν, καὶ ὁπωσδήποτε νὰ ἔρχωνται εἰς κοινωνίαν τινὰ διὰ τοῦ ὕδατος.

Ἀλλὰ καὶ ἂν μὴ δεχθῶμεν κατὰ γράμμα ὡς ἀληθεῖς τὰς παραδόσεις ταύτας, ἐκλάβωμεν δὲ ὅτι δηλοῦσιν ἀλληγορικῶς τὴν ἀρχῆθεν ἐν τῷ πολιτισμῷ κοινωνίαν τῶν Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν, ὥς τινες ἀρέσκονται νὰ ἑρμηνεύωσιν αὐτὰς, πάλιν ὑποδεικνύουσιν αὗται κοινωνίαν, ἧς ἄνευ δὲν ἐξηγεῖται ἡ τοῦ πολιτισμοῦ συγγένεια δύο ὁμόρων λαῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἡ παρὰ Ῥωμαίοις συνήθης ὀνομασία τῶν Ἑλλήνων **Graii** ἢ **Graeci**, ἧς ἡ χρῆσις φαίνεται ἀρχαιοτάτη παρ' αὐτοῖς, ἀνερχομένη εἰς προομηρικοὺς χρόνους, καθ' οὓς παρ' Ἕλλησι δὲν εἶχεν ἔτι ἐπικρατήσει ἡ ὕστερον γενικὴ αὐτῶν ὀνομασία Ἕλληνες, μαρτυρεῖ ὅτι οἱ τῆς Ἰταλίας κάτοικοι ἐγίνωσκον τοὺς ἐν Ἑλλάδι γείτονας αὐτῶν, ὅτε οὗτοι, ἢ τοὐλάχιστον οἱ περὶ τὴν Δωδώνην οἰκοῦντες, ἐκαλοῦντο Γραικοὶ κατ' Ἀριστοτέλη (6) περὶ τοὺς τρωϊκοὺς ἤδη χρόνους ἢ καὶ πρὸ τούτων. Ἡ τῆς ὀνομασίας ταύτης παραδοχὴ δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως καθ' ἡμᾶς ἢ δι' ἀρχαιοτάτης ἐπιμιξίας τῶν Ἰταλῶν πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῶν τῆς Ἠπείρου λαούς.

Ἡ ἐν τοῖς ἀρχαιοτάτοις τούτοις χρόνοις κοινωνία τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο, φαί-

νεται ὅτι διεκόπη, καὶ διακοπεῖσα ὑπέπεσεν ὕστερον εἰς λήθην· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ τοῦ Ὁμήρου ἐντελὴς σχεδὸν ἄγνοια τῶν τῆς Ἰταλίας χωρῶν.

Κατὰ τὰ *Ὁμηρικὰ ἔπη* μόλις ἐκτείνονται αἱ γεωγραφικαὶ γνώσεις τῶν συγχρόνων τοῦ ποιητοῦ τούτου πέραν τῶν τῆς Ἑλλάδος δυτικῶν ἀκτῶν. Τὰ περὶ Κυκλώπων (7) καὶ Λαιστρυγόνων (8) καὶ Σικελῶν (9) καὶ τὰ περὶ Σικανίας (10) καὶ τῆς παρακειμένης αὐτῇ τῶν Κυκλώπων νήσου Αἰγούσης (11), καὶ τῶν τοῦ Αἰόλου (12), καὶ τὰ περὶ Σκύλλης καὶ Χαρύβδεως (13) καὶ τῶν βορειοδυτικώτερον τούτων κειμένων νήσων τῆς Κίρκης καὶ Καλυψοῦς (14) εἰσι τὰ μόνα, ἅπερ παρ' Ὁμήρῳ ἐν Ὀδυσσείᾳ ἀπαντῶμεν, ἀναφερόμενα εἰς τὰς πρὸς δυσμὰς τῆς Ἑλλάδος κειμένας χώρας· πάντα μυθώδη καὶ ἀόριστα καὶ οὐδεμίαν βεβαίαν γνῶσιν τῆς χώρας μαρτυροῦντα, ἀλλ' ἀμυδρὰν μόνον ἔννοιαν παρέχοντα τῆς ἀγρίας τῶν κατοίκων αὐτῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀξένου τῆς χώρας· οἵαν ἔννοιαν ἠδύναντο νὰ συλλάβωσι περὶ αὐτῆς ἐκ τρικυμιῶν ἀποπλανηθέντες ναυτίλοι ἕλληνες, οἵτινες βραχὺν χρόνον προσορμισθέντες, καὶ εἰς οὐδεμίαν κοινωνίαν πρὸς τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἐλθόντες, ἐπαναχθέντες δὲ οἴκαδε, διηγοῦντο τῆς φαντασίας των ἀναπλάσματα, τερατώδη καὶ θαυμαστὰ, οἷα καὶ ὕστερον περὶ Θούλης καὶ ἄλλων ἀγνώστων αὐτοῖς χωρῶν διηγοῦντο οἱ ἕλληνες θαλασσοπόροι.

Ἡ περὶ Ἰταλίας γεωγραφικὴ ἀβεβαιότης ἐλαττοῦται μικρὸν ἐν τοῖς τοῦ Ἡσιόδου ποιήμασιν· ἐπειδὴ ὁ ποιητὴς οὗτος εἴτε ὡς νεώτερος τοῦ Ὁμήρου, εἴτε ὡς ἀκούσας παρὰ ναυτῶν ἐμπειροτέρων τῆς δυτικῆς θαλάσσης, φέρει καί τινας ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ λαῶν, ἡγεμόνων καὶ τόπων, ἃς ἐβεβαίωσαν αἱ ὕστερον ἀναπτυχθεῖσαι τῶν

Ἑλλήνων γεωγραφικαὶ γνώσεις. Ἐπειδὴ ὀνομάζει τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Τυῤῥηνοὺς καὶ τὸν βασιλέα Λατῖνον (15), τὴν ἐν Σικελίᾳ Αἴτναν, τὴν παρὰ τὰς Συρακούσας Ὀρτυγίαν (16) καὶ τοὺς γείτονας τῶν Ἰταλῶν Λίγυας (17). Ταῦτα δὲ πάντα μυρτυροῦσιν ὅτι ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ τούτου αἱ περὶ Ἰταλίας γνώσεις τῶν Ἑλλήνων ἐξετάθησαν. Πλείονα ὅμως ἔκτασιν λαμβάνουσιν αὗται ἐν τοῖς μεθ' Ἡσίοδον χρόνοις. Ἐπειδὴ καὶ ἡ Σικελία καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ Ἰταλία γίνονται μᾶλλον γνωσταὶ τοῖς Ἕλλησιν ἕνεκα τῆς συχνότερον γενομένης ἐπιμιξίας τῶν γειτόνων λαῶν. Τὰ ἴχνη τῶν Φοινίκων, οἵτινες πρῶτοι ἀπετόλμησαν ἕνεκα ἁλιείας ἰχθύων καὶ πορφύρας, ἔτι δὲ πειρατείας καὶ ἐμπορίας νὰ προσπελάσωσιν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς λοιπῆς ἑσπερίας Εὐρώπης καὶ τῆς Λιβύας καὶ νὰ ἐγκαταστήσωσιν αὐτόθι ἐμπορικὰ πρακτορεῖα (18), διώκοντες τολμηροὶ ἕλληνες θαλασσοπόροι, ἐπισκέπτονται ἀφόβως τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας καὶ τὰς νήσους αὐτῆς ἐμπορίας ἢ καὶ πειρατείας χάριν πολὺν χρόνον πρὶν ἢ μονίμως ἐγκατασταθῶσιν ἐνταῦθα, ἔχοντες ἐνιαχοῦ καὶ ἐμπορεῖα (19)· ὕστερον δὲ, ἐγκατασταθέντες καὶ ὡς ἄποικοι εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας, ἔρχονται εἰς μείζονα κοινωνίαν πρὸς τοὺς αὐτόχθονας λαοὺς ταύτης. Ἐντεῦθεν λαμβάνουσιν ἀφορμὰς νὰ γνωρίσωσι κάλλιον τούτους καὶ τὴν χώραν αὐτῶν, καὶ διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐμπορικῆς κοινωνίας νὰ ἀποκτήσωσι πλοῦτον καὶ ἰσχὺν οὐ μικρὰν, καὶ νὰ μεταδώσωσιν αὐτοῖς ὅ,τι καλὸν καὶ ὠφέλιμον ἐγίνωσκον καὶ ἐκόμιζον ἐξ Ἑλλάδος.

2. *Περὶ τῶν εἰς Ἰταλίαν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων.*

Ταῦτα οὐ ποιητῶν πλάσματά ἐστιν οὐδὲ συγγραφέων, ἀλλὰ γεγενημένων ἴχνη καὶ προσώπων καὶ πράξεων. ΣΤΡΑΒΩΝ 1, σ. 23.

Τὰ περὶ τῶν ἀποικιῶν τούτων, ἀναφερόμενα εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἄρχεται νὰ ὑποφώσκῃ τὸ τῆς ἱστορίας φῶς, καὶ διὰ τοῦτό εἰσι βεβαιότερα καὶ γνωστότερα, ἐκθέτομεν ἀκριβέστερον, διότι παρέχουσιν ἡμῖν ἀποδείξεις ὑπὲρ τῆς τοῦ λόγου ὑποθέσεως.

Αἱ ὑπὸ τῆς ἱστορίας μαρτυρούμεναι ἀρχαιότεραι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, αἱ εἰς Ἰταλίαν σταλεῖσαι, ἀνήκουσιν εἰς τοὺς μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς τὴν Πελοπόννησον χρόνους, ἧς ἕνεκα ἀνάστατος γενομένη ἡ Ἑλλὰς ([20]), μέγα μέρος τῶν αὐτῆς κατοίκων ἔπεμψε πρῶτον εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἀκτὰς τῆς μεσογείου καὶ τὰς νήσους αὐτῆς, εἶτα δὲ καὶ πρὸς δυσμάς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀποικιῶν τούτων πέμπονται ὕστερον ὡς ἀπὸ μητροπόλεων νέαι ἀποικίαι εἰς διαφόρους τῆς μεσογείου καὶ τοῦ εὐξείνου ἀκτὰς καὶ νήσους. Ἀρχαιότεραι τῶν εἰς Ἰταλίαν σταλεισῶν ἀποικιῶν (διότι περὶ τούτων ἰδίως ἡμῖν ὁ λόγος) εἰσὶν αἱ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐλθοῦσαι, ὅπου καὶ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ κατὰ θάλασσαν ἐμπορία ἀνέρχονται εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Τούτων δὲ πάλιν ἀρχαιοτάτη λέγεται ἡ ἐν Ὀπικίᾳ τῆς Καμπανίας *Κύμη* ([21]), κτισθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Λυδίᾳ Κυμαίων ἢ κατ' ἄλλους ὑπὸ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκιδέων τὸν ιά ἢ θ' ἤδη π. Χ. αἰῶνα κατὰ τοὺς ἀποδεχομένους τὴν νεωτά-

την χρονολογίαν τῆς ἀποικίας αὐτῆς ([22]), πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς ἀπὸ τῶν τρικυμιῶν τῆς θαλάσσης καὶ ἀπὸ τῆς πειρατείας νήσου Αἰναρίας (νῦν Ischia), εἶτα δὲ ἐπὶ τῆς ἀπέναντι ταύτης ἠπείρου ([23]). Ἡ τελευταῖον ὑπὸ ταύτης καταληφθεῖσα χώρα λέγεται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εὐλίμενος καὶ εὐφορωτάτη, συγχρόνως δὲ ἀξιοσημείωτος καὶ δι' ἄλλα πολλὰ φυσικὰ ἰδιώματά της, τὰ ὁποῖα φαίνονται ὅτι παρέσχον τοῖς ἐποίκοις ἀφορμὴν νὰ θέσωσιν ἐνταῦθα πολλὰ τῶν Ὁμήρου καὶ ἄλλων ποιητῶν μυθεύματα περὶ τῆς ἑσπερίας γῆς. Ἐνταῦθα δηλονότι ἔθεσαν τὸ φλεγραῖον πεδίον καὶ τὰς Σειρῆνας καὶ ἐτοποθέτησαν τὴν τιτανομαχίαν. Ἐνταῦθα εἰς ὑπόγεια σπήλαια ἐπίστευσαν ὅτι ἐχρησμοδότει ἡ Κυμαία ἢ Ἰταλικὴ Σιβύλλη, καὶ ὅτι κατῴκουν οἱ Κιμμέριοι, οἱ οὐδέποτε τὸν ἥλιον βλέποντες. Ἐνταῦθα εὗρον τὴν Ἀχερουσίαν λίμνην, τὸν Ἄορνον κόλπον, ὅστις διὰ τῶν δηλητηριωδῶν ὀσμῶν καὶ ἀναθυμιάσεων ἐλέγετο ὅτι ἐφόνευε τὰ ὑπὲρ αὐτὸν πετώμενα πτηνά. Ἐνταῦθα ἐδείκνυον τὴν εἰς Ἅδου κατάβασιν, τὸ τῆς Στυγὸς ὕδωρ καὶ τὸν Πυριφλεγέθοντα ποταμόν. Ἐνταῦθα ἐπίστευον ὅτι ἐξετέλεσεν ὁ Ἡρακλῆς πολλὰ ἄθλα, ὅτι ἀπεπλανήθη ὁ Ὀδυσσεύς, ὅτι συμβουλῇ τῆς Κίρκης ἐτέλεσε τὴν ἐν τῷ στομίῳ τοῦ Ἅδου νεκυομαντείαν, διότι καὶ ὕστερον ὑπῆρχεν ἐνταῦθα νεκυομαντεῖον, καὶ ἐν Ἀόρνῳ ἐπιστεύετο ὅτι ὑπῆρχε κάθοδος εἰς τὸν Ἅδην.

Ἡ τῆς αὐτῆς χώρας εὐφορία καὶ τὸ μέγα κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν πρὸς τοὺς γείτονας βαρβάρους ἐμπόριον, γινόμενον ἐν ἀρχῇ δι' ἀνταλλαγῆς τῶν τῆς ἑλληνικῆς βιομηχανίας ἔργων πρὸς φυσικὰ τῆς γῆς προϊόντα, σὺν τούτοις καὶ τὸ συνετὸν καὶ μέτριον πολίτευμα, ὅπερ ἐθεμελιοῦτο ἐπὶ τῆς τοῦ γένους ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ πλού-

του, ὡς καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς Αἰολεῦσι καὶ Χαλκιδεῦσιν, ἀνέδειξαν τὴν ἀποικίαν ταύτην πλουσίαν καὶ ἰσχυροτάτην. Τούτου δ' ἀπόδειξις, ἐκτὸς τῶν πολλῶν ἐμπορικῶν πρακτορείων ἃ εἶχεν ἐν βορειοτέραις χώραις καὶ ἀκταῖς, εἰσὶν αἱ πολλαὶ ἀποικίαι, ἃς ἔπεμψεν εἰς πλησίον ἀκτὰς καὶ μεσογείους χώρας. Ἐπειδὴ ἀποικίαι αὐτῆς κατέλαβον τὰς Πιθηκούσσας νήσους, τὴν Ἀτέλλαν καὶ Νῶλαν, Παλαιόπολιν καὶ Νεάπολιν, τὸ ἐπίνειον ταύτης Δικαιάρχειαν, τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων ὕστερον Πουτεόλους κληθεῖσαν, τὴν Ζάγκλην καὶ Μεσσήνην ἐπὶ τῆς Σικελίας. Τὸ πλῆθος δὲ τῶν ἀποικιῶν τούτων, ὧν ἡ Δικαιάρχεια καὶ Νεάπολις κατέστησαν ταχέως διὰ τὴν ἀρίστην αὐτῶν θέσιν ἰσχυρότεραι καὶ αὐτῆς τῆς μητροπόλεως, καὶ ἡ ἰσχὺς ταύτης διήγειραν πολλάκις, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν τελευταίων τῆς Ῥώμης βασιλέων, τὴν ἀντιζηλίαν καὶ τὸν φόβον τῶν περιοίκων βαρβάρων οἵτινες καὶ πολέμους πολλάκις προεκάλεσαν ([26]), καθ' ὧν οἱ Κυμαῖοι γενναίως ἀντέσχον, ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν, μέχρις οὗ τελευταῖον ὑπέκυψαν εἰς τὴν τῶν Καμπανῶν ὑπερβάλλουσαν δύναμιν τὸ 420 πρὸ Χριστοῦ ([27]).

Μετὰ τὴν Κύμην ἕπονται κατὰ χρόνον αἱ εἰς Σικελίαν καὶ τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν σταλεῖσαι ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, ὧν πολλαί εἰσι τῆς Ῥώμης σύγχρονοι καὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸν ή' π. Χ. αἰῶνα ([28]), ὅστις ἦτο γονιμώτατος ἐν ἀποικίαις. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ἐκ τῶν στάσεων καὶ ταραχῶν, ἃς ἡ τῶν Ἡρακλειδῶν κάθοδος εἶχε προκαλέσει ἐν Ἑλλάδι, φαίνονται συμπράττοντες οὐ μόνον οἱ συνετώτεροι τῶν τότε πολιτικῶν ἀνδρῶν διὰ καθιερώσεως κοινῶν ἑορτῶν πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν διὰ τῆς μεγά-

λης θρησκευτικῆς ἐπενεργείας, ἣν ἀπὸ τοῦ αἰῶνος τούτου κυρίως ἔσχεν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν ἰσχυρῶν Δωριέων πρὸ πάντων. Τὸ ἱερὸν τοῦτο καθίσταται κέντρον πλείστων ἑλληνικῶν πολιτειῶν διὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, ὅπερ διὰ κοινῆς συνεννοήσεως καὶ συμπράξεως προτίθεται οὐ μόνον τὴν προστασίαν τοῦ ἱεροῦ τούτου, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰρηνικὴν λύσιν τῶν διαφορῶν τῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ συντελουσῶν πολιτειῶν καὶ ἄλλων. Αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱερὸν κατέπαυσε πολλάκις διὰ τῶν χρησμῶν του διενέξεις τῶν πόλεων, καὶ πρὸς ἐπίτευξιν τούτου οὐχὶ σπανίως συνεβούλευσε τοὺς ἐρίζοντας εἰς ἀποστολὴν ἀποικιῶν.

Ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν μανθάνομεν ὅτι πολλαὶ τούτων ἐκ τοιούτων ἀφορμῶν ἐστάλησαν συμβουλῇ τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ εἰς Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, διότι ἡ χώρα αὕτη ἐθεωρήθη κατάλληλος πρὸς ἀποίκησιν διὰ τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς ([29]) καὶ τὴν γειτνίασίν της πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς ἄκρας τῆς Ἰταλίας ἐν τῷ σικελικῷ πορθμῷ πόλις *Ῥήγιον* κτίζεται κατὰ χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, δοθέντος τοῖς Χαλκιδεῦσιν ἐκείνοις, οἵτινες ἕνεκα ἀφορίας τῆς γῆς εἶχον δεκατευθῇ τῷ θεῷ καὶ παρ᾽ αὐτοῦ ἔλαβον τὸν χρησμὸν ν᾽ ἀποικήσωσιν εἰς Ἰταλίαν ([30]), εἰς οὓς προσετέθησαν χρησμῷ πάλιν τοῦ αὐτοῦ θεοῦ καὶ ἐκ τῶν Μεσσηνίων ὅσοι ἠσέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Λιμνάτιδος Ἀρτέμιδος, ὑβρίσαντες τὰς τῶν Σπαρτιατῶν παρθένους. Ὄντες δὲ οἱ Μεσσήνιοι πλείονες καὶ ἰσχυρότεροι φαίνονται τῆς ἀποικίας ἀρχηγοὶ μέχρις Ἀναξιλάου τοῦ τυράννου, οὗτινος προσκλήσει ἔρχονται καὶ ἄλλοι Μεσσήνιοι ἐν τέλει τοῦ β´ μεσσηνιακοῦ πολέμου περὶ

τὰ μέσα τοῦ ζ′ π. Χ. αἰῶνος. Ὁ Ἀναξίλαος οὗτος, τέταρτος ἀπόγονος ἀπὸ τοῦ πρώτου οἰκιστοῦ τῆς ἀποικίας ταύτης Ἀλκιδάμαντος, καταπολεμήσας τοὺς Ζαγκλαίους, ἐγένετο κύριος τῆς πόλεως τούτων, ἣν οἰκίσας ἐκ νέου διὰ Μεσσηνίων μετωνόμασε Μεσσήνην.

Τὸ Ῥήγιον, κατέχον ἐπίκαιρον θέσιν ἐν τῷ στομίῳ τοῦ πορθμοῦ, προέβη ταχέως εἰς μέγαν πλοῦτον καὶ ἰσχὺν ([31]), ἀκμάζον μέχρι Διονυσίου τοῦ τῶν Συρακουσῶν τυράννου, ὅστις ἐτιμώρησεν ἀπηνῶς τὴν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ῥηγίων γενομένην ὕβριν ([32])· δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ καταστρέψῃ ἐντελῶς, ἐπειδὴ ἡ πόλις ἀναλαβοῦσα πάλιν, διετήρησεν ἑλληνικὰ ἤθη καὶ γλῶσσαν καὶ μετὰ τὴν δούλωσιν αὐτῆς εἰς τοὺς Ῥωμαίους μέχρι τῶν Στράβωνος χρόνων.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ η′ αἰῶνος κτίζονται καὶ τρεῖς ἄλλαι μεγάλαι ἀποικίαι, ἡ *Σύβαρις* τὸ 724 ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν καὶ ἡ *Κρότων* τὸ 708 ὑπὸ τῶν Δωριέων καὶ ὁ *Τάρας* τὸ 707, αἵτινες εἰς πλεῖστον δυνάμεως ταχέως προελθοῦσαι, ὅσον ὀλίγισται ἄλλαι ἑλληνικαὶ πόλεις, συνετέλεσαν διὰ τῆς μεγάλης αὐτῶν ἰσχύος καὶ τοῦ πλούτου νὰ ἐνισχύσωσι τὸν ἐνταῦθα Ἑλληνισμὸν καὶ νὰ τηρήσωσι τοῦτον ἐν ἀκμῇ ἐπὶ πολλοὺς ἐφεξῆς αἰῶνας.

Τὰ ἴχνη τῶν Ἑλλήνων τούτων διώκοντες ἀμέσως ἐφεξῆς καὶ ὕστερον πολλοὶ ἄλλοι, ἔρχονται εἰς τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας καὶ καταλαμβάνουσι κατὰ μικρὸν ἁπάσας τὰς παραλίας ταύτας, ἁμιλλώμενοι πρὸς ἀλλήλους, ὡς οἱ τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης λαοὶ μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς Ἀμερικῆς, τίς νὰ καταλάβῃ πλείονα καὶ καταλληλοτέραν γῆν πρὸς ἐμπορίαν, γεωργίαν καὶ πλοῦτον. Ἴωνες λοιπὸν ἀπὸ Νάξου καὶ τῆς ἐν Εὐβοίᾳ Χαλκίδος, Ἀχαιοί, Λοκροί, Ῥόδιοι, Κορίνθιοι, Μεγαρεῖς, Μεσσήνιοι, Σπαρ-

τιᾶται ἁμιλλῶνται ἐν τῷ κτίζειν πόλεις ἐν Ἰταλίᾳ. Ὅθεν ἐντὸς τοῦ ϛ' π. Χ. αἰῶνος πᾶσα σχεδὸν ἡ Σικελία, ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία, καὶ αἱ παρακείμεναι αὐταῖς νῆσοι κατελήφθησαν ὑπὸ Ἑλλήνων πάσης φυλῆς καὶ διαλέκτου. Διὰ τὸ πλῆθος δὲ καὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ὠνομάσθη ἡ χώρα αὕτη μεγάλη ἢ μείζων Ἑλλὰς (magna vel major Græcia) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ([35]).

Ἀλλ' ἐν ᾧ πᾶσα ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Σικελίας κατελήφθησαν οὕτως ὑπὸ Ἑλλήνων ἀποίκων, δυσεξήγητον μένει, διατὶ δὲν προέβησαν οὗτοι καὶ εἰς τὰ βορειότερα τῆς Ἰταλίας εἴς τε τὸ ἀδριατικὸν καὶ τὸ τυῤῥηνικὸν πέλαγος. Τὸ δυσχείμερον τοῦ ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ τὸ ἄξενον τῆς Ἰλλυρίας καὶ ἡ ἀγριότης τῶν κατοίκων δὲν ἀρκοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἀπουσίαν τῶν ἀτρομήτων ἑλλήνων θαλασσοπόρων. Ἀνάγκη νὰ προστεθῇ εἰς τὰ αἴτια ταῦτα καὶ ἡ σωματεμπορία, ἣν οἱ Ἕλληνες, ὡς καὶ οἱ πρόδρομοι αὐτῶν ἐν τῇ ναυτιλίᾳ καὶ ἐμπορίᾳ Φοίνικες, ἐξήσκουν. Αὕτη ἠρέθισε τοὺς ἀγρίους τῶν χωρῶν τούτων κατοίκους νὰ ἀποκρούωσι πάσῃ δυνάμει τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τῆς ἰδίας χώρας. Οὐδὲ παραδείγματα ἐλλείπουσι συμμαχίας τῶν λαῶν τούτων πρὸς απόκρουσιν τοῦ ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων κινδύνου ([4]). Καὶ πόλεις δέ τινας, ἃς οἱ Ἕλληνες ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις ἠδυνήθησαν νὰ κτίσωσιν ἐν τῇ χώρᾳ τούτων, ὡς προπύργια κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων, ἠναγκάσθησαν ὕστερον νὰ ἐγκαταλείψωσιν ([5]), ὑποχωρήσαντες πρὸς μεσημβρίαν καὶ περιορισθέντες ἐνταῦθα, ὅθεν μόνον ἐμπορικὰς σχέσεις εἶχον ὕστερον πρὸς τοὺς βαρβάρους ([36]).

Ἐντεῦθεν πείθεταί τις ὅτι ὁ ἐξ Ἑλλάδος ἐρχόμενος

πολιτισμὸς ἐν ἀρχῇ μόνον διὰ τῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν μετεδόθη τοῖς Ἰταλοῖς. Τοῦτο δὲ καὶ οἱ μῦθοι μαρτυροῦσιν, ἀναφερόμενοι εἰς χώρας ἐντεῦθεν τοῦ Λατίου καὶ τῆς μεσημβρινῆς Τυῤῥηνίας, οὐχὶ δὲ ἀνωτέρω τῶν χωρῶν τούτων κειμένας, ἐφ' ὅσον δηλονότι οἱ Ἕλληνες ἐξέτεινον τὰς θαλασσοπορίας των, καθ' ὃν χρόνον κατέσχον τὰς Ἰταλικὰς χώρας. Ἐπειδὴ εἰς τὴν περὶ τὸ Οὐεσούϊον χώραν θέτουσιν οἱ μῦθοι τοὺς ἀπογόνους τοῦ Ὀδυσσέως ἀπὸ Κίρκης καὶ Καλυψοῦς, τὸν Αἴολον μετὰ τῶν τέκνων καὶ θυγατέρων του, τὰς Σειρῆνας καὶ λοιπὰ μυθώδη πλάσματα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν. Οἱ μῦθοι δ' οὗτοι οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ θρυλήματα τῶν Ἰώνων θαλασσοπόρων, οἵτινες πρῶτοι ἔπλευσαν τὰς ἐνταῦθα θαλάσσας καὶ ἐτοποθέτησαν τοὺς ἑλληνικοὺς τούτους μύθους. Μέχρι τῶν χωρῶν τούτων ἀπαντῶνται καὶ ἑλληνικαὶ ὀνομασίαι, αἵτινές εἰσιν ὅρια τρόπον τινὰ τῆς τῶν Ἑλλήνων θαλασσοπορίας ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, οἷον τὰ ὀνόματα τῶν νήσων Αἰθαλίας, Αἰναρίας, τοῦ ἐν Τυῤῥηνίᾳ λιμένος Τελαμῶνος, τῶν πόλεων Πύργων καὶ Ἀλσίου ἐπὶ τῆς τῶν Καιρητανῶν χώρας.

Ἔμενον δὲ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες οὐ μόνον κύριοι τῶν καταληφθεισῶν χωρῶν, ἀλλὰ καί τινες αὐτῶν προέβησαν εἰς τοσοῦτον δυνάμεως καὶ πλούτου, ὡς οἱ Συβαρῖται καὶ Ταραντῖνοι καὶ Συρακούσιοι, ὥστε ἀντέκρουσαν νικηφόρως πολλάκις τὰς συστάσεις καὶ συμμαχίας τῶν περιοίκων αὐτῶν καὶ τῶν Λιβυφοινίκων ἢ Καρχηδονίων, μάλιστα δὲ ἐν καιρῷ τῶν Περσικῶν, ὅτε ἐκ συνεννοήσεως πιθανῶς οἱ βάρβαροι προσέβαλον συγχρόνως τούς τε κατοίκους τῆς κυρίως Ἑλλάδος διὰ τῆς τοῦ Ξέρξου ἐπιδρομῆς καὶ τοὺς ἐν Σικελίᾳ διὰ τῶν ἡνωμένων δυνάμεων τῶν Καρχηδο-

νίων καὶ τῶν λοιπῶν ἐν Σικελίᾳ βαρβάρων. Ἀπὸ τοῦ δ' ὅμως αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἄρχεται ἡ πτῶσις καὶ παρακμὴ τῶν ἀποικιῶν τούτων. Ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦδε οἵ τε περίοικοι τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν, συνείδησιν ἤδη ἔχοντες τῆς τε ἰδίας καὶ τῆς τῶν Ἑλλήνων δυνάμεως, ἐπιτίθενται τολμηρότεροι κατὰ τούτων, καὶ οἱ Ῥωμαῖοι καθ' ὅσον γίνονται ἰσχυροί, ὑποτάσσουσι τοὺς περιοίκους αὐτῶν πρῶτον, εἶτα ἔρχονται εἰς πολεμίας σχέσεις πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ δικαίοις καὶ ἀδίκοις λόγοις· ὥστε περὶ τὰ μέσα τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος γίνονται κύριοι τῆς τε ἄνω καὶ κάτω Ἰταλίας καὶ τῶν νήσων αὐτῆς· τοῖς μὲν τῶν κατοίκων χορηγοῦντες πολιτικὰ δίκαια εὐθὺς, τοὺς δὲ πρῶτον ὑποδουλοῦντες, εἶτα δὲ καθιστάντες ῥωμαίους πολίτας ([37]). Οὕτω λοιπὸν καὶ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες ὑποκείμενοι τοῖς Ῥωμαίοις ἐντὸς δύο περίπου αἰώνων ἐξεῤῥωμαΐσθησαν τοσοῦτον, ὥστε ἐπὶ Στράβωνος καὶ Αὐγούστου, πλὴν Τάραντος καὶ Ῥηγίου καὶ Νεαπόλεως, τὰ λοιπὰ πάντα ἐξιταλίσθησαν ([38]). Παραμυθούμενοι δὲ διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας των αὐτοί τε καὶ οἱ λοιποὶ μετ' αὐτοὺς Ἕλληνες ἐπίστευον, καὶ τοῖς νικηταῖς αὐτῶν πιστευτὸν ἐποίησαν, ὅτι καὶ οἱ Ῥωμαῖοί εἰσιν Ἕλληνες οὐκ ἐκ τῶν ἐλαχίστων ἢ φαυλοτάτων συνελθόντες, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ πρωτίστων, ὡς ὁ Διονύσιος Ἁλικαρνασεὺς ([39]) ἀποφαίνεται, ἀποπειρώμενος δι' ὅλης τῆς συγγραφῆς του ν' ἀποδείξῃ τοῦτο καὶ νὰ παραμυθήσῃ τοὺς ὁμοφύλους αὐτοῦ «μὴ ἄχθεσθαι τῇ ὑποτάξει, κατὰ τὸ
» εἰκὸς γενομένῃ· φύσεως γὰρ δὴ νόμος ἅπασι κοινὸς,
» ὃν οὐδεὶς καταλύσει χρόνος, ἄρχειν ἀεὶ τῶν ἡττόνων
» τοὺς κρείττονας, μήτε κατηγορεῖν τῆς τύχης ὡς οὐκ ἐπι-
» τηδείᾳ πόλει τηλικαύτην ἡγεμονίαν καὶ τοσοῦτον ἤδη

» χρόνον προῖκα δωρησαμένης· μαθοῦσι γὰρ δὴ παρὰ τῆς
» ἱστορίας ὅτι μυρίας ἤνεγκεν ἀνδρῶν ἀρετὰς εὐθὺς ἐξ
» ἀρχῆς μετὰ τὸν οἰκισμὸν, ὧν οὔτε εὐσεβεστέρους, οὔτε
» δικαιοτέρους, οὔτε σωφροσύνῃ πλείους παρὰ πάντα τὸν
» βίον χρησαμένους, οὐδέ γε τὰ πολέμια κρείττους ἀγω-
» νιστὰς οὐδεμία πόλις ἤνεγκεν οὔτε ἑλλὰς οὔτε βάρ-
» βαρος ».

Ταῦτα ἔγραφε καὶ ἐδημοσίευεν ὁ Διονύσιος ἐν αὐτῇ τῇ ἀκμῇ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους περὶ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος, ἐπὶ Αὐγούστου Καίσαρος, μετὰ πάσης πεποιθήσεως καὶ θάῤῥους, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἠρέσκοντο νὰ καλῶνται, ὅπως γερμανός τις σοφὸς λέγει (10), ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων μᾶλλον ἢ τῶν Σαβίνων καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Ῥωμύλον μιγάδων ἐν χρόνοις, καθ' οὓς πᾶς ὁ κοινωνικὸς καὶ οἰκιακὸς βίος αὐτῶν εἶχε διασκευασθῆ ἐντελῶς κατὰ τὸν ἑλληνικὸν, καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἐδέσποζε πάσης εὐγενοῦς ῥωμαϊκῆς διανοίας.

---

3. *Περὶ τῆς ἐπενεργείας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν Ἰταλῶν καὶ Ῥωμαίων ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν βασιλέων μέχρι τῆς ὑποδουλώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων.*

Ἁπάσας τὰς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ταῖς νήσοις αὐτῆς ἑλληνικὰς ἀποικίας διαστέλλομεν κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν ἐν αὐταῖς ἑλληνικὸν φῦλον εἰς τρία μεγάλα συστήματα·

1) Εἰς τὸ τῶν *Χαλκιδικῶν καὶ Ἰωνικῶν ἀποικιῶν*, αἵτινές εἰσιν ἀρχῆθεν *Ἰωνικαὶ*, περιλαμβάνον τὴν Κύμην

καὶ τὰς περὶ τὸ Οὐεσούϊον καὶ Ῥήγιον, τὴν ἐν Σικελίᾳ Ζάγκλην, Νάξον, Κατάνην, Λεοντίους, Ἱμέραν καὶ ἄλλας τινάς.

2) Εἰς τὸ τῶν *ἀχαϊκῶν*, εἰς ἃς ὑπάγεται ἡ Σύβαρις, Κρότων, Μεταπόντιον καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ Ἑλλάδι ἀποικιῶν.

3) Εἰς τὸ τῶν *δωρικῶν*, περιλαμβάνον τὰς Συρακούσας, Γέλαν, Ἀκράγαντα καὶ ἐν γένει τὰς πλείστας σικελικὰς πόλεις, καὶ τὸν ἐν Ἰταλίᾳ Τάραντα μετὰ τῆς τούτου ἀποικίας Ἡρακλείας.

Πάντες οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἔποικοι τῆς Ἰταλίας, ἐκβαλόντες ἐκ πολλῶν νήσων καὶ ἀκτῶν τοὺς τέως θαλασσοκράτορας Φοίνικας, οἵτινες ἐπὶ τῶν Ὁμηρικῶν ἤδη, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, χρόνων ἔπλεον τὰς θαλάσσας τῆς Ἰταλίας ἐπὶ πειρατείᾳ καὶ ἐμπορίᾳ, καὶ πολλαχοῦ ταύτης εἶχον ἐγκαταστήσει ἐμπορεῖα, κατέλαβον ὅσας χώρας ταύτης ἔκριναν χρησίμους αὐτοῖς πρὸς γεωργίαν καὶ ἐμπόριον· τῶν δὲ ἀρχαίων κατοίκων αὐτῆς ἄλλους μὲν ἐξέβαλον, ἄλλους ὑπεδούλωσαν, πάντας δὲ ἀπεπειράθησαν νὰ ἐξημερώσωσι καὶ ἐκπολιτίσωσι.

Διάφορος ὅμως εἶναι ἡ τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐπενέργεια πρὸς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν τῆς χώρας κατοίκων, διάφορος καὶ ἡ τούτων φυσικὴ δεξιότης πρὸς παραδοχὴν τοῦ ξένου πολιτισμοῦ. Καὶ αἱ μὲν *ἀχαϊκαὶ ἀποικίαι* ἧττον συνετέλεσαν πρὸς τὸν ἐκπολιτισμὸν τῶν αὐτοχθόνων λαῶν. Ἐπειδή, ἀριστοκρατικὸν καὶ ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα ἔχουσαι καὶ γονίμους χώρας καταλαβοῦσαι, ἀπέσχον ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐμπορίας καὶ ναυτιλίας· διότι αἱ πλεῖσται αὐτῶν πόλεις οὐδὲ λιμένας εἶχον· ἐπεδόθησαν δὲ κυρίως εἰς γεωργίαν τῆς εὐφόρου ἐν δημητρια-

κοῖς καρποῖς καὶ ἀφθόνους νομὰς εἰς κτηνοτροφίαν ἐχούσης Οἰνωτρίας καὶ μεγάλου μέρους τῆς κάτω Ἰταλίας· Ταχέως δ' ἐντεῦθεν κτησάμενοι μέγαν πλοῦτον προέβησαν ἐνωρὶς εἰς βίον κοινωνικῶς καὶ ὑλικῶς λίαν ἀνεπτυγμένον, συνάμα δὲ καὶ εἰς εὐζωΐαν καὶ τρυφὴν ὑπερβάλλουσαν, οἵα ἡ τῶν Συβαριτῶν πρὸ πάντων, ἧς ἕνεκα καὶ ταχέως ἀπώλετο ἡ μεγάλη καὶ πλουσία αὕτη πόλις, ἥτις ἦρχεν εἴκοσι καὶ πέντε πόλεων καὶ τεσσάρων ἐθνῶν. Διὸ οὐδὲ ἐν ταῖς τέχναις καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ἀνεφάνησαν ἐν αὐταῖς πολλοὶ καὶ διάσημοι ἄνδρες, οὐκ ὀλίγοι ὅμως καὶ ὀνομαστοὶ ἀθληταὶ καὶ παλαισταί, μάλιστα Κροτωνιᾶται.

Τοιοῦτοι δὲ ὄντες οἱ Ἀχαιοὶ μικρὸν ὠφέλησαν τοὺς αὐτόχθονας λαούς, οὓς ὑποδούλους ἔχοντες, μετεχειρίζοντο πρὸς πορισμὸν ἰδίου πλούτου καὶ εὐζωΐαν. Ἔχοντες δὲ ταῦτα ἄφθονα οὐδὲ ἤρχοντο εἰς ἐπιμιξίαν πρὸς τοὺς γείτονας βαρβάρους ἐμπορίου ἕνεκα, ὅπως μεταδώσωσιν αὐτοῖς ὅ,τι ὠφέλιμον καὶ χρήσιμον εἶχον. Διὰ τοὺς λόγους τούτους οὐδὲν ἢ ὀλίγα μόνον ἔχει ἡ ἱστορία νὰ εἴπῃ ὑπὲρ τῆς παρ' αὐτῶν ἐκπολιτίσεως τῶν Ἰταλῶν.

Ἀσυγκρίτως ὅμως μεῖζον ἐπενήργησαν εἰς ἐκπολιτισμὸν τῶν ἐγχωρίων *αἱ ἰωνικαὶ καὶ δωρικαὶ ἀποικίαι*, διότι αὗται κύριον μέλημα ἔχουσαι τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ναυτιλίαν, οὐχὶ δὲ τοσοῦτον τὸν ἀπὸ τῆς καλλιεργείας τῆς γῆς ἐκπηγάζοντα πλοῦτον, κατέσχον εὐλιμένους ἀκτὰς καὶ χώρας ἐπιτηδείας πρὸς ἐμπορίαν μᾶλλον ἢ πρὸς γεωργίαν καὶ κτηνοτροφίαν. Ἀπὸ τῶν λιμένων δὲ μεταφέροντες δι' ἰδίων πλοίων τὰ ἐμπορεύματά των εἰς τοὺς γείτονας λαούς, ἀντήλλασσον ταῦτα ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, ὅτε δὲν ὑπῆρχεν ἔτι νόμισμα, μὲ φυσικὰ προϊόντα, ἐρχόμενοι οὕτως εἰς συχνὴν ἐπιμιξίαν πρὸς τούτους.

Ἀλλὰ πάλιν ἐξ ἁπασῶν τῶν ἀποικιῶν τούτων συχνοτέραν ἐπιμιξίαν πρὸς τοὺς αὐτόχθονας λαοὺς εἶχον οἱ τοῦ Τάραντος καὶ τῆς Κύμης Ἕλληνες ([42]).

Ὁ Τάρας, κείμενος ἐντὸς τῶν μυχῶν τοῦ ὁμωνύμου κόλπου καὶ ἔχων ἄριστον λιμένα, προέβη ταχέως εἰς ἰσχὺν καὶ πλοῦτον διὰ τὴν ἄφθονον ἁλιείαν τοῦ κόλπου καὶ τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων ἐργοστασίων, ἐξ ὧν ἐξήρχοντο ἄριστα πορφυρᾶ μάλλινα ὑφάσματα, τὰ ὁποῖα ἡμιλλῶντο πρὸς τὰ τελειότερα τῆς Μιλήτου. Τὰ προϊόντα δὲ ταῦτα τοῦ κόλπου καὶ τῶν ἐργοστασίων τοῦ Τάραντος κατέστησαν ἐνωρὶς ἡ κυριωτέρα πηγὴ τοῦ πλούτου τῶν κατοίκων καὶ αἰτία εἰς ἐμπορίαν καὶ ἐπιμιξίαν πρὸς γείτονας καὶ μακρὰν τοῦ Τάραντος οἰκοῦντας λαοὺς καὶ ἀφορμὴ εἰς κτήσεις νέων χωρῶν. Τὰ σωζόμενα πολλὰ καὶ καλὰ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ νομίσματα τῆς πόλεως ταύτης μαρτυροῦσιν οὐ μόνον τὸν πλοῦτον αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης καὶ τὴν μεγάλην τῶν κατοίκων φιλοκαλίαν.

Τὸ ἐκτεταμένον ἐμπόριον τῶν ἐπὶ τῶν παραλίων τῆς Καμπανίας καταστάντων *Κυμαίων* μαρτυροῦσιν αἱ πολλαὶ τούτων πρὸς βορρᾶν καὶ μεσημβρίαν τῆς Κύμης ἀποικίαι καὶ τὰ ἐμπορεῖα, περὶ ὧν ἐγένετο ἀνωτέρω λόγος. Διὰ μεγάλου ναυτικοῦ οὐ μόνον τὰς αὐτῶν κτήσεις ἐπὶ τῆς Καμπανικῆς παραλίας ἠδύναντο νὰ σώζωσι καὶ διὰ τοῦ πρὸς τοὺς περιοικοῦντας αὐτόχθονας ἐμπορίου νὰ πλουτῶσιν αὐτοί, ἀλλὰ καὶ ποικίλην πρὸς τούτους ἐπιμιξίαν νὰ ἔχωσι, καὶ πλεῖστα διὰ τούτου νὰ μεταδίδωσιν αὐτοῖς καλά. Ἀρκούμενοι δὲ εἰς τὰς ἀπὸ τοῦ ἐμπορίου ὠφελείας καὶ ἀποφεύγοντες κατακτήσεις νέων χωρῶν, ἔζων συνήθως ἐν φιλικαῖς σχέσεσι πρὸς τοὺς ὁμόρους λαοὺς καὶ ἀπήλαυον τῶν ἀγαθῶν, ἃ παρεῖχεν αὐτοῖς συνε-

τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος διοίκησις, διευθυνομένη ὑπὸ βουλευτῶν μέτριον τίμημα κεκτημένων, ὅπως μὴ ἀποκλίνῃ ἡ πόλις εἰς ὀχλοκρατίαν.

Ἐκ τῶν δύο τούτων μεγάλων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἡ μὲν Κύμη μετὰ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς καὶ τῶν ἐν τῇ μεσημβρινοδυτικῇ Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ δωρικῶν ἀποικιῶν ἐπενήργησαν εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν γειτόνων Καμπανῶν, Λατίνων καὶ Ῥωμαίων, ὁ δὲ Τάρας εἰς τὸν τῆς Ἀπουλίας κατοίκων κατὰ πρῶτον, εἶτα δὲ ἐπὶ τοῦ πρὸς τοὺς Σαμνίτας πολέμου καὶ τοῦ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους τοῦ Πύῤῥου καὶ εἰς τὸν τῆς μέσης Ἰταλίας καὶ τῶν Ῥωμαίων πολιτισμόν.

Τῶν ἀπὸ τῆς κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων τούτων εἰς τοὺς Ῥωμαίους μεταδοθέντων καλῶν πρὸς τὴν κοινωνικὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν αἱ πρῶται ἀρχαὶ ἀνέρχονται πιθανῶς εἰς λίαν ἀρχαίους χρόνους, (διότι λίαν ἀπίθανον φαίνεται ἡμῖν ὅτι ἡ πλησίον τοῦ Λατίου ἀποικία τῶν Κυμαίων, ἡ τρεῖς αἰῶνας πρὸ τῆς Ῥώμης κτισθεῖσα, οὐδεμίαν ἐπιμιξίαν πρὸς τοὺς γείτονας λαοὺς εἶχε), βεβαίως ὅμως εἰς τοὺς τῶν Ταρκυνίων βασιλέων κατὰ ῥητὰς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας. Αὐτὴ ἡ ἀπὸ τοῦ Κορινθίου Δημαράτου λεγομένη καταγωγὴ τῶν βασιλέων τούτων, καὶ εἰ μὴ εἶναι κατὰ γράμμα ἀληθής, ὡς πολλοὶ ἀρέσκονται νὰ πιστεύωσιν, ἐμφαίνει ὅμως τὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τοὺς Ἕλληνας στενὴν σχέσιν αὐτῶν. Τὴν σχέσιν ταύτην μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων ([43]) ἐν τῇ πολιτείᾳ του, ἑπόμενος ἴσως τῷ Πολυβίῳ, ὃν ἔχει ὁδηγὸν ἐν τοῖς περὶ ῥωμαϊκῆς πολιτείας ὑπ' αὐτοῦ λεγομένοις, ἔνθα λέγει ὅτι ὁ Δημάρατος ἐξεπαίδευσε τοὺς ἐν Τυῤῥηνίᾳ ἀπὸ τυῤῥηνίδος γεννηθέντας αὐτῷ δύο παῖδας καθ' ἑλληνικὸν τρόπον ἐν ἁπάσαις

ταῖς τέχναις· ὡσαύτως καὶ ὁ πρῶτος Ταρκύνιος τὸν Σέρβιον Τύλλιον ([44])· καὶ ὅτι *ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων εἰσέῤῥευσεν εἰς τὴν Ῥώμην οὐχὶ μικρὸν ῥυάκιον, ἀλλὰ πολυχεύμων ποταμὸς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης.*

Τὰ ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων εἰςρεύσαντα εἰς τὸ Λάτιον καὶ τὴν Ῥώμην εἰσὶ πολλὰ καὶ διάφορα. Ἐπειδὴ ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐπενέργεια ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἑξῆς ἀναφαίνεται ἐν παντὶ τῷ βίῳ τῶν Ῥωμαίων, ἔν τε τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ τῶν θεῶν λατρείᾳ, ἐν τῇ γλώσσῃ, τῷ πολιτεύματι, τῷ κοινωνικῷ καὶ ἰδιωτικῷ βίῳ, καὶ μάλιστα ἐν αὐταῖς ταῖς τέχναις καὶ ἐπιστήμαις καὶ τοῖς γράμμασιν ἐν γένει. Πρὸς βεβαίωσιν τοῦ λόγου θέλομεν ἀναζητήσει τὴν ἐπενέργειαν ταύτην ἐν πᾶσι τούτοις, καθ' ὅσον αὕτη μαρτυρεῖται ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων καὶ πιθανολογεῖται ὑπὸ νεωτέρων. Ἀρχόμεθα ἀπὸ τῆς θρησκείας.

ά.) Ἐπενέργεια τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῆς θρησκείας τῶν Ῥωμαίων.

Πάντων τῶν συγγενῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν ἐθνῶν, εἰς ἃ καταλέγονται Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι, ἡ θρησκεία βάσιν ἔχει τὴν φυσιολατρείαν. Πᾶσα ἡ φύσις ἀντιπροσωπεύεται ἐν τούτοις ὑπὸ ἐμψύχων ὄντων ὁμοίας τῷ ἀνθρώπῳ φύσεως, καὶ πᾶσα θρησκευτικὴ ἔννοια οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀφομοίωσις τῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου· εἶναι ἀπήχησις τρόπον τινὰ καὶ ἀπαύγασμα τῆς διανοίας καὶ τοῦ βίου τούτου. Ὅ,τι ἁπλῶς εἰπεῖν ὑπάρχει ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ αὐτὸ φαντάζεται οὗτος ὅτι ὑπάρχει. καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἐν τῷ θρησκευτικῷ κόσμῳ μὲ τὰς

αὐτὰς τοῦ ἀνθρώπου τὰς ἰδιότητας καὶ τὰ πάθη, ἐν ὑψηλοτέρῳ ὅμως βαθμῷ.

Καὶ ἡ τῶν Ῥωμαίων θρησκεία περιέχει κατὰ τὰ ἤδη γενικῶς εἰρημένα ἀφομοιώσεις τῶν ἐν Ῥώμῃ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ καὶ οἰκιακοῦ βίου. Πᾶν τὸ ἐν τούτοις μικρὸν ἢ μέγα μεταβιβάζεται εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ ἀποθεοῦται. Αὐτὴ ἡ πόλις, τὰ γένη τῆς Ῥώμης, πᾶσα περίστασις καὶ σχέσις τοῦ βίου καὶ ἐνέργεια πνευματικὴ καὶ σωματική, πᾶς ἄνθρωπος καὶ τόπος, πᾶσα σχέσις καὶ ἀναφορὰ πρὸς τὴν φύσιν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἐν τῷ τῶν θεῶν κόσμῳ ([45]). Ὅπως δὲ πάντα τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰσὶ πεπερασμένα, πεπερασμένα εἰσὶν ἐν μέρει καὶ τὰ τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου. Ὁ ἔφορος τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάσης ἐνεργείας καὶ σχέσεως τούτου θεὸς ἢ δαίμων, ὃν οἱ Ῥωμαῖοι genium καλοῦσι, γεννᾶται καὶ τελευτᾷ μετὰ τοῦ ἀνθρώπου. Αἰωνιότης δ' ἐν τούτοις ἢ ἀθανασία ὑπάρχει μόνον καθ' ὅσον τὰ αὐτὰ ἐπανέρχονται πάντοτε.

Ἀλλ' εἰ καὶ τὰ πρῶτα θρησκευτικὰ στοιχεῖα πάντα τῶν συγγενῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν ἐθνῶν εἰσι κοινά, προσετέθησαν ὅμως εἰς ταῦτα ἐφεξῆς καὶ ἄλλα ἴδια καὶ νέα παρ' ἑκάστῳ τούτων πλασθέντα κατὰ τὸν ἰδιάζοντα αὐτῷ χαρακτῆρα, ἃ ἕκαστον τῶν ἐθνῶν τούτων ἀνέλαβεν ἐκ τῆς προόδου τοῦ χρόνου καὶ τοῦ κλίματος τῆς γῆς ἔνθα κατῴκησε. Τοιαῦτα δὲ οὐκ ὀλίγα ἔχει ἡ τῶν Ῥωμαίων θρησκεία ([46]) καὶ ἡ τῶν Ἑλλήνων. Ἐκ τῶν ἰδίων τούτων τῆς ἑλληνικῆς εἰσήχθησαν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν κατὰ μικρὸν διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπιμιξίας πολλὰ καὶ τελευταῖον πάντα, τὰ ὁποῖα, μὲ ὅλην τὴν ἀρχῆθεν συγγένειαν τῶν δύο τούτων θρησκειῶν, πάλιν διακρίνονται ὡς μὴ ῥω-

μαϊκά, καὶ ὡς τοιαῦτα μαρτυροῦνται ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἧττον τῶν Ἑλλήνων φειδωλοὶ καὶ ἀποκλειστικοὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς δικαίοις, οὐδέποτε ἀπέκρουσαν ξενικὰ στοιχεῖα. Καθὼς παρελάμβανον ἐξ ἀρχῆς ἐν τοῖς μετοίκοις τῆς Ῥώμης ξένους, καὶ εὐκόλως ἀπέδιδον αὐτοῖς ὕστερον πολίτου δίκαια, αὐξήσαντες οὕτω ταχέως τόν τε πληθυσμὸν καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς πόλεώς των, μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας παρελάμβανον καὶ ξένους θεοὺς διὰ πολιτικοὺς ἢ θρησκευτικοὺς λόγους, καὶ κατατάσσοντες τούτους εἰς τοὺς ἐγχωρίους, ἐλάτρευον ὡς ἰδίους.

Καὶ πρῶτον μὲν συνεχώρουν παντὶ ἀλλοδαπῷ, οἰκοῦντι ἐν Ῥώμῃ νὰ μεταφέρῃ τοὺς ἰδίους θεοὺς καὶ νὰ λατρεύῃ τούτους οἴκοι ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως, ἐφ' ὅσον δὲν ἐτάραττε διὰ τούτου τὴν λατρείαν τῶν ἐγχωρίων· διότι ἐπίστευον ὅτι πᾶς τις πρέπει νὰ μένῃ ἐλεύθερος ν' ἀναζητῇ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ λατρεύῃ ὃν βούλεται θεὸν καὶ καθ' ὃν τρόπον θέλει ([47]).

Ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ταύτης ἀνοχῆς ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Ἄγκου, ὅτε τοῖς ἐκ τῶν λατινικῶν πόλεων εἰς Ῥώμην μεταναστεύουσι συνεχωρήθη νὰ λατρεύωσι δημοσίᾳ τοὺς ἰδίους θεούς ([48]). Ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτου καὶ ὕστερον μετὰ τὴν ἧτταν πάσης Ἰταλικῆς πόλεως ἐσυνείθιζον οἱ Ῥωμαῖοι νὰ μετακαλῶσιν εἰς Ῥώμην τοὺς θεοὺς τῶν ἡττηθέντων, καὶ νὰ ἐγείρωσιν αὐτοῖς ναοὺς καὶ βωμούς. Ὡσαύτως καὶ ὅτε πόλις τις παρεδίδετο τοῖς ῥωμαίοις νικηταῖς, πάντα ταύτης, καὶ ἄνθρωποι καὶ πράγματα καὶ ἱερά, ἀνῆκον τοῖς νικηταῖς ([49]). Ἐντεῦθεν εἰσήλασε κατὰ μικρὸν εἰς Ῥώμην μέγα πλῆθος ξένων θεῶν· ὧν ὅμως οἱ ναοὶ καὶ τὰ ἱερὰ

ὑπῆρχον ἐκτὸς τῆς ζώνης (pomoerii) τῆς πόλεως, ἐν ᾧ τὰ κυρίως ῥωμαϊκὰ ἦσαν ἐπὶ τοῦ παλατίνου λόφου καὶ τὰ τῶν Σαβίνων ἐπὶ τοῦ Κυριναλίου. Τούτου ἕνεκα ἐπὶ τοῦ β' καρχηδονικοῦ πολέμου ἐλατρεύοντο ἤδη ἐν Ῥώμῃ καὶ οἱ τῶν Ἑλλήνων θεοὶ πάντες, ἢ πλεῖστοι τοὐλάχιστον.

Ἡ πρώτη ὅμως καὶ ἀρχαιοτάτη ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρουμένη γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ παραδοχῆς ἑλληνικῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν ἀνέρχεται οὐχὶ ἀνωτέρω τοῦ ς' π. Χ. αἰῶνος ἢ τῶν τριῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Ῥώμης ([50]).

Ἐπὶ τῶν Ταρκυνίων ἐκομίσθησαν εἰς Ῥώμην οἱ σιβύλλειοι χρησμοὶ ([51]) διὰ τῆς ἰταλικῆς ἢ κυμαίας Σιβύλλης ([52]), οἵτινες ἐπήνεγκον οὐ μικροὺς νεωτερισμοὺς ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ θρησκείᾳ· ἐπειδὴ ἐν καιρῷ οἱουδήποτε κινδύνου συνεβουλεύοντο οἱ Ῥωμαῖοι τοὺς χρησμοὺς τούτους περὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ κινδύνου ([53]). Ἡ συνήθης δ' ἀπάντησις τῶν ἐχόντων τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῶν ἀνδρῶν, οἵτινες πρῶτον μὲν ἦσαν δύο, εἶτα δέκα, καὶ τελευταῖον δεκαπέντε, ἦτο νὰ ἐξιλεωθῶσιν οἱ παροργισθέντες θεοὶ διὰ νέου τρόπου λατρείας ([54]). Ἐντεῦθεν εἰςῆλθον κατὰ μικρὸν οὐ μόνον νέαι λατρεῖαι, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἕλληνες θεοί, ἐν πρώτοις δὲ οἱ παρὰ τῶν ἐν Κύμῃ καὶ Σικελίᾳ Ἑλλήνων ἀποίκων λατρευόμενοι, οἷον ὁ Ἀπόλλων καὶ ἡ μήτηρ καὶ ἀδελφή του, θεοὶ τῆς μαντικῆς καὶ σχέσιν ἔχοντες πρὸς τὰς Σιβύλλας, ὁ Ποσειδῶν (**Neptunus**), ὁ Κάστωρ καὶ Πολυδεύκης, θαλάσσιοι δαίμονες, προστάται τῶν ναυτιλλομένων, οἷς πρώτοις τῶν ἑλλ. θεῶν ἐκτίσθη ἐν Ῥώμῃ ναὸς τὸ 485 π. Χ., Ἑρμῆς ὁ τοῦ ἐμπορίου θεός, ἡ Δημήτηρ καὶ Περσεφόνη (**Ceres, Proserpina**) καὶ ὁ μετ' αὐτῶν Διόνυσος ἢ Λυαῖος (**Liber pater**), ἡ Ἀφρο-

δίτη (**Venus**), ὁ Ἀσκληπιὸς (**Aesculapius**), ἡ Ἥρα (**Juno**). Πάντες οἱ θεοὶ οὗτοί εἰσι τῶν Ἰώνων κυρίως καὶ τῶν Δωριέων θεοί, οἵτινες διὰ τῶν ἐν Κύμῃ (55) καὶ Σικελίᾳ ἀποικιῶν τούτων εἰσήχθησαν εἰς τὸ Λάτιον καὶ τὴν Ῥώμην καὶ ἐλατρεύοντο ἐν ἰδίοις μάλιστα ναοῖς ὕστερον. Ἐν ὑστέροις ὅμως χρόνοις, ὅτε οἱ Ῥωμαῖοι ἦλθον εἰς συχνοτέραν ἐπιμιξίαν πρὸς πάντας τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τοὺς ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀσίᾳ Ἕλληνας, εἰσήχθη πάντων σχεδὸν τῶν ἑλληνικῶν θεῶν ἡ λατρεία εἰς τὴν Ῥώμην, ὥστε ἐν πολλοῖς οὐδεμία διαστολὴ ὑπῆρχεν ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν θεῶν· ἐπειδὴ οἱ τῶν Ἑλλήνων εταυτίσθησαν πρὸς τοὺς τῶν Ῥωμαίων, πλὴν ὀλίγων τινῶν, οἵτινες ἀείποτε διεστέλλοντο ὡς ῥωμαϊκοὶ ἢ ἰταλικοὶ θεοὶ καὶ δαίμονες (56).

Ἐπὶ τῶν Ταρκυνίων εἰσήχθη ἡ συνήθεια τοῦ ἀπεικονίζειν τοὺς θεοὺς δι' ἀγαλμάτων, ἐν ᾧ πρότερον ἐλατρεύοντο οὗτοι μόνον ἐν συμβόλοις, ὅπως καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐν ἀρχαιοτάτοις χρόνοις (57), ὁ μὲν Ζεὺς ἐν λίθῳ (58), ὁ Ἄρης ἐν δόρατι (59), ἡ Ἑστία ἐν πυρί (60)· διότι τέως δὲν ἐπιστεύοντο ὅτι ἦσαν πρόσωπα. Κατὰ Βάῤῥωνα (61) ὁ χρόνος τῆς τοιαύτης λατρείας συμπίπτει μὲ τὴν βασιλείαν Σερβίου Τυλλίου ἢ μᾶλλον μὲ τὴν τοῦ πρεσβυτέρου Ταρκυνίου, τοῦ πρὸ τοῦ Σερβίου βασιλεύσαντος, διότι οὗτος πρῶτος ἀπεικόνισε τὸν Δία ἐν πηλίνῃ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ (62).

Ἔτι δὲ καὶ ἡ ἐπὶ τῶν Ταρκυνίων τούτων ἔναρξις καὶ ἀποπεράτωσις τοῦ μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τοῦ Διὸς ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου, ὃν ὑπεσχέθη μὲν κατ' εὐχὴν ὁ πρεσβύτερος ἐν τῷ κατὰ Σαβίνων πολέμῳ, ἐξετέλεσε δὲ ὁ νεώτερος Ταρκύνιος (63), μαρτυρεῖ ὅτι ἐπενεργείᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ συνελήφθη ἥτε ἔννοια καὶ ἡ ἐκτέλεσις τοιού-

του λαμπροῦ καὶ πολυδαπάνου ἔργου, ὅπερ ὑπομιμνήσκει τὰ ὁμοίας φύσεως ἀρχιτεκτονικὰ ἔργα τῶν συγχρόνων ἐν Ἑλλάδι τυράννων, μάλιστα δὲ τὸν θεμελιωθέντα ἐν Ἀθήναις ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὑπὸ Πεισιστράτου· ἐπειδὴ ἡ τῶν θεῶν λατρεία παρὰ Ῥωμαίοις ἠγνόει ἐντελῶς τοιαύτην λαμπρότητα καὶ πολυτέλειαν, διότι τέως τὰ τῶν θεῶν ἱερὰ καὶ οἱ βωμοὶ ἦσαν μικρὰ καὶ εὐτελῆ (63).

Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας κτίζεται τὸ 493 π. Χ. ναὸς τῆς Δήμητρος Κόρης καὶ Διονύσου ὑπὸ Ἑλλήνων τεχνιτῶν, Γοργάσου καὶ Δαμοφίλου τῶν Ἱμεραίων, ὧν ὁ μὲν ἐκόσμησε γραφαῖς, ὁ δὲ γλυπτοῖς ἔργοις τὸν ναὸν καθ' ἑλληνικὸν τρόπον· ἡ δὲ τῶν θεῶν τούτων λατρεία ἀνατίθεται εἰς ἱερείας, προσκληθείσας ἐκ Νεαπόλεως ἢ Ἐλέας, καὶ ἡ ἐν ταῖς τελεταῖς γλῶσσα ἦτο ἑλληνική (64).

Μετὰ τοῦ τοιούτου νεωτερισμοῦ ἐν τῇ τῶν θεῶν λατρείᾳ εἰσήχθησαν καὶ αἱ παρ' Ἕλλησι συνήθεις τῶν ζώων θυσίαι, ὡς ἄμεσος συνέπεια τῆς εἰς τοὺς θεοὺς ἀποδοθείσης ἀνθρωπίνης μορφῆς, ἐν ᾧ πρὸ ταύτης ἡ τῶν θεῶν κατὰ Ῥωμαίους λατρεία, ἥτις ἀναφέρεται εἰς τὸν βασιλέα Νουμᾶ, μόνον ἀναιμάκτους θυσίας ἐγίνωσκε (65).

Λέγεται ἔτι ὅτι ὁ βασιλεὺς Σέρβιος Τύλλιος καθιέρωσε τὸν ἐν Αὐεντίνῳ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ὡς κοινὸν ἱερὸν τῶν Λατίνων, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Ἐφέσῳ τῶν Ἰώνων ἱεροῦ τῆς αὐτῆς θεᾶς (66), καὶ ὅτι τὸ ἐν αὐτῷ ἄγαλμα ταύτης ἦτο ἀπομίμημα τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ ἀγάλματος αὐτῆς (67). Τοῦτο δὲ πάλιν φαίνεται ὅτι ἔφερε τὸν τύπον τοῦ ἐν Ἐφέσῳ διὰ τὴν ἰδιαιτέραν τῶν Φωκαέων Μασσαλιωτῶν πρὸς τὴν ἐν Ἐφέσῳ θεὰν τιμὴν καὶ τὸ σέβας, ὧν ἕνεκα ἔκτισαν οὗτοι ἐν Μασσαλίᾳ τό τε Ἐφέσιον, ἤτοι ναὸν

τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος, καὶ ἐν αὐτῷ εἶχον ἀφίδρυμα τοῦ ξοάνου τῆς θεᾶς, τὴν αὐτὴν τοῦ ἐν Ἐφέσῳ διάθεσιν ἔχον, καὶ τἄλλα νόμιμα τῆς μητροπόλεως ἐφύλασσον ([68]). Παρὰ τῶν αὐτῶν Μασσαλιωτῶν ἔλαβον ἴσως οἱ Ῥωμαῖοι καὶ τὰ καθήμενα ξόανα τῆς Ἀθηνᾶς, ἃ λέγει ὁ Στράβων ὅτι ὑπῆρχον ἐν Φωκαίᾳ, Μασσαλίᾳ καὶ Ῥώμῃ ([69]).

Λέγεται πρὸς τούτοις ὅτι ὁ νεώτερος Ταρκύνιος καὶ πρὸς τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν ἔπεμψε δῶρα, ὅπερ τεκμηριοῖ ὅτι ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος λατρεία εἰσηχθη ἤδη εἰς Ῥώμην ([70]).

Ἔτι δὲ καὶ δημοτελεῖς ἑορταὶ εἰσήχθησαν εἰς Ῥώμην ἐν τοῖς αὐτοῖς τῶν Ταρκυνίων χρόνοις. Εἰς μνήμην τῆς συμμαχίας τῶν Λατινικῶν πόλεων ὁ βασιλεὺς Τύλλιος, ἱδρύσας τὸν ἐν Αὐεντίνῳ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, ἐν ᾧ συνερχόμενοι οἱ τοῦ Λατίου κάτοικοι πάντες ἐλάτρευον τὴν θεὰν ταύτην ὡς κοινὸν προστάτην καὶ διέλυον τὰς ἑαυτῶν διαφορὰς ἐν κοινῷ συνεδρίῳ, εἰσήγαγε συγχρόνως ὁ αὐτὸς τὴν ἑλληνικὴν συνήθειαν νὰ τελῆται συγχρόνως θυσία καὶ πανήγυρις μετὰ ἀγώνων κατὰ νόμους, οὓς αὐτὸς ἑλληνικοῖς γράμμασιν ἐνέγραψεν ἐπὶ στήλης χαλκῆς, ἥτις ἐσώζετο μέχρι τῶν Διονυσίου χρόνων, ὡς οὗτος βεβαιοῖ ([71]), φέρων καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τῆς ἑλληνικῆς τῶν Ῥωμαίων καταγωγῆς. Εἰς τοὺς χρόνους Ταρκυνίου τοῦ τελευταίου κατέστη καὶ ἡ μεγάλη τῶν Ῥωμαίων ἑορτὴ (ludi maximi ἢ Romani), ἥτις ὕστερον ἐτελεῖτο διὰ παντὸς ἐν μεγάλῃ λαμπρότητι, τηρουμένων ἐν αὐτῇ πολλῶν τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσι τὴν ἑλληνικὴν αὐτῆς καταγωγὴν, ὡς ὁ Διονύσιος ἀποφαίνεται ([72]).

Ἡ ἐπενέργεια αὕτη τῶν Ἑλλήνων δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν οὐδὲ εἰς τὴν Ῥώμην μόνον, ἀλλ᾽ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ἄλλας τοῦ Λατίου πόλεις. Περὶ τούτου

δὲν ἔχομεν πολλὰς τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας· πιθανοποιοῦσιν ὅμως τοῦτο αἱ τῆς Κύμης σχέσεις πρὸς τὴν πόλιν Ἀρικίαν ([73]), καὶ ἡ ἀξιοσημείωτος ἔφεσις πολλῶν γενῶν καὶ πόλεων νὰ ὀνομάζωσιν ἀρχηγοὺς καὶ ἱδρυτάς των ἕλληνας καὶ τρῶας ἥρωας, ὅπερ μαρτυρεῖ γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ ποιήσεως. Οἱ τοῦ Τούσκλου δηλονότι κάτοικοι ἀνέφερον τὴν κτίσιν τῆς πόλεώς των εἰς Τηλέγονον τὸν Ὀδυσσέως καὶ τῆς Κίρκης ([74]), οἱ τῆς Πραινεστοῦ εἰς τὸν αὐτὸν Τηλέγονον ἢ εἰς Πραίνεστον τὸν ἔγγονον τοῦ Ὀδυσσέως καὶ τῆς Κίρκης ([75]), οἱ τοῦ Λανουβίου εἰς Διομήδη ([76]), οἱ τῆς Ἀρδέας εἰς ὁμώνυμον υἱὸν τῆς Κίρκης ἢ εἰς Δανάην τὴν μητέρα τοῦ Περσέως, καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλους ([77]).

Τοσοῦτον δὲ ἰσχυρὰ καὶ ἀναμφισβήτητα φαίνονται τὰ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καὶ ἐπενεργείας τεκμήρια ἐν τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ πολιτείᾳ καὶ τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῶν Ῥωμαίων ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων βασιλέων τῆς Ῥώμης, ὥστε εἷς τῶν σπουδαιοτέρων γερμανῶν ([78]), τῶν ἀκριβέστερον ἐρευνησάντων τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ἰταλίας, ἀποφαίνεται ἀδιστάκτως, ὅτι *ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ταρκυνίων ὑπῆρχεν ἐν Λατίῳ καὶ τῇ ὁμόρῳ μεσημβρινῇ Τυῤῥηνίᾳ ἀρχή τις ἑλληνική, ἧς μητρόπολις ἦτο ἡ ἐπὶ τῶν Ταρκυνίων Ῥώμη*. Ἄλλος δέ τις ([78]) οὐχὶ ἀπίθανα λέγων, διισχυρίζεται ὅτι πρὸς ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν Ῥώμῃ ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων, οὗ ἕνεκα ἀφέντες οἱ Ῥωμαῖοι τὰ τῆς γεωργίας, ἥτις ἀρχῆθεν ἦτο τὸ κύριον αὐτῶν μέλημα μετὰ τὸν πόλεμον, ἐτράπησαν εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ ναυτιλίαν, συνῆψαν εὐθὺς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν πρὸς τοὺς ἀείποτε ἀντιζήλους τῶν ἐν Ἰτα-

λίᾳ Ἑλλήνων Καρχηδονίους καὶ ἐτράπησαν πάλιν εἰς τὰ τῆς γεωργίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ μὴ ἐπιδοκιμάζων ἐν πᾶσι τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον, ὁμολογεῖ ὅτι μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Ῥώμῃ βασιλείας ἐμετριάσθη ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας κοινωνία ἐπί τινα καιρὸν, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Καμπανῶν ἁλώσεως τῆς Κύμης τὸ 420 π. Χ. ([81]). Ἐπειδὴ αἱ πρὸς τοὺς Ἕλληνας σχέσεις μετριάζονται πολὺ καὶ μόλις ἀνευρίσκομεν ἐν τοῖς συγγραφεῦσι μαρτυρίας ὑπὲρ τούτων ἐν μεγάλοις διαστήμασι χρόνου, ὡς τὴν ἐπὶ τῶν δεκάρχων (decemviri) ἀποστολὴν εἰς Ἑλλάδα Ῥωμαίων πρέσβεων πρὸς γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς νομοθεσίας, καὶ ἐπὶ τοῦ κατὰ Βηΐων πολέμου τὸ 393 π. Χ. τὴν ἀποστολὴν ἀναθημάτων εἰς τὸν ἐν Δελφοῖς θεὸν, καὶ τὰς συχνὰς ἐρωτήσεις τοῦ αὐτοῦ θεοῦ ἐν δεινοῖς καιροῖς ([82]).

Ἀλλ' ἡ χαλάρωσις αὕτη τῶν σχέσεων τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Ἕλληνας φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο λίαν ἰσχυρὰ, οὐδὲ παρετάθη ἐπὶ μακρὸν χρόνον, καὶ ἄν ποτε τοιαύτη ὑπῆρξε· διότι αὐτὰ τὰ πράγματα, αὐτὸς ὁ κοινωνικὸς τῶν Ῥωμαίων βίος μαρτυροῦσιν, ὅτι οὐδέποτε ἔπαυσεν ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐπενέργεια, ἥτις πλεῖστον μὲν ἐπέδρασεν, ὡς ἤδη εἴπομεν, εἰς τὴν τῶν Ῥωμαίων θρησκείαν, ἧττον δὲ εἰς τὸ τούτων πολίτευμα.

β'.) Ἐπενέργεια τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς νομοθεσίας τῶν Ῥωμαίων.

Τὸ τῆς Ῥώμης πολίτευμα ἦτο ἐξ ἀρχῆς μοναρχικὸν, ὅπως καὶ τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐν τοῖς προϊστορικοῖς χρόνοις ([83]). Ὁ βασιλεὺς κατ' ἐκλογὴν ἢ κατὰ διαδοχὴν

λαμβανόμενος ἐκ τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ ἰσχυροτέρας γενεᾶς, εἶχε παρ' αὐτῷ τὸ τῶν γερόντων ἢ πατέρων συμβούλιον, οἵτινες καὶ αὐτοὶ ἐλαμβάνοντο ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἰσχυροτέρων γενῶν. Τὴν γνώμην τούτων ἤκουεν εἰς ἁπάσας τὰς ὑποθέσεις τῆς πόλεως, ὢν καὶ αὐτὸς ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτων ἴσος, ἀλλὰ πρῶτος (primus inter pares), καὶ ἐν τῇ πόλει πρῶτος ἱερεύς, δικαστής, στρατηγός. Εἰς τὰς χεῖρας τῶν εὐγενῶν καὶ ἰσχυρῶν ἦσαν αἱ ἱερατεῖαι, τὰ δικαστήρια καὶ πᾶσαι αἱ πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἀρχαί. Ὁ δὲ δῆμος προσεκαλεῖτο εἰς ἐκκλησίαν ἢ ἀγορὰν ἵνα ἀκούσῃ καὶ ἐπιδοκιμάσῃ τὰς ἀποφάσεις τοῦ βασιλέως καὶ τῶν πατέρων, οὐδεμίαν ἄλλην μετοχὴν ἔχων εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως καὶ εἰς τὰς ἀρχάς.

Αἱ βάσεις αὗται τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτεύματος, αἵτινές εἰσι κοιναὶ καὶ τοῦ τῶν ἑλληνίδων πόλεων μέχρι τῶν ἱστορικῶν χρόνων, τηροῦνται ἐν Ῥώμῃ μέχρι τοῦ ς' π. Χ. αἰῶνος, ἤτοι μέχρι τῶν βασιλέων Ταρκυνίων. Ἐπὶ τούτων, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἔρχονται οἱ Ῥωμαῖοι εἰς μείζονα ἐπιμιξίαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ διὰ τῆς ὑποταγῆς πολλῶν περιοίκων λαῶν αὐξάνει ὁ τῆς Ῥώμης πληθυσμὸς καὶ ἰδίως ὁ δῆμος (plebs)· διὰ τοῦ ἐμπορίου δὲ καὶ τῆς ναυτιλίας πρὸς γείτονας λαοὺς ἀναφαίνονται, ὡς εἰκός, πολλοὶ ὑπερβαλλόντως πλούσιοι, ἐν οἷς καὶ ἐκ τῶν τοῦ δήμου, καὶ διὰ τοῦτο ἰσχυροὶ ἀπέναντι τῶν εὐγενῶν καὶ γαιοκτημόνων ἀρχαίων ἀριστοκρατικῶν γενῶν τῆς Ῥώμης ([84]). Οἱ πλούσιοι οὗτοι προσεταιρίζονται τὸν ἄπορον δῆμον καὶ ἀπαιτοῦσι πολιτικὰ δίκαια. Ὅ,τι λοιπὸν ἐγένετο ἐν Ἀθήναις ἐπὶ Σόλωνος, γίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Σερβίου Τυλλίου ἐν Ῥώμῃ. Εἰσάγεται λοιπὸν καὶ ἐν Ῥώμῃ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, δι' οὓς καὶ ἐν Ἀθήναις, τὸ

τιμοκρατικὸν πολίτευμα, καθ' ὃ ἐπολιτεύοντο πολλαὶ ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐν Ἰταλίᾳ ([85]), μάλιστα ἐκεῖναι, πρὸς ἃς εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι μείζονα ἐπιμιξίαν, ἡ Μασσαλία καὶ Κύμη. Κατὰ τὸ ποσὸν τοῦ πλούτου διένειμεν ὁ Τύλλιος τοὺς Ῥωμαίους εἰς πέντε τάξεις (classes), περιλαβὼν εἰς ἑκάστην τούτων τοὺς ἔχοντας τὸ αὐτὸ τίμημα (census), καὶ ἀποδοὺς αὐτοῖς τὰ αὐτὰ δίκαια καὶ τὰς αὐτὰς ὑποχρεώσεις ἐν τῇ στρατιωτικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ τῇ διοικήσει τῆς πόλεως· ὥστε οἱ μὲν μεῖζον τίμημα κεκτημένοι εἶχον καὶ πλείονα δίκαια καὶ ὑποχρεώσεις, οἱ δὲ ἧττον ὀλιγώτερα ([86]).

Ἁπλῆ παραβολὴ τοῦ πολιτεύματος τούτου τῶν Ῥωμαίων κατὰ τὴν περιγραφὴν τούτου ὑπὸ Λιβίου ([87]) καὶ Διονυσίου ([88]) πρὸς τὸ τῶν Ἀθηναίων τοῦ Σόλωνος, ὅπερ γνωρίζομεν κάλλιον τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν, πείθει κατὰ πάντα ὅτι οὐκ ὀλίγον ἐπενήργησεν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν ἡ γνῶσις τῶν ὁμοίας φύσεως πολιτευμάτων τῶν ἑλληνίδων πόλεων ἐν Ἰταλίᾳ ([89])· διότι καὶ ἡ εἰς τάξεις διαίρεσις τοῦ λαοῦ ([90]) καὶ οἱ τοῦ τιμήματος καὶ ὁπλισμοῦ ἑκάστης τάξεως ὁρισμοὶ τεκμηριοῦσιν ἐν γένει τὴν ἐπενέργειαν ταύτην. Ἔτι δὲ καὶ διατάξεις τινὲς τοῦ ῥωμαϊκοῦ τούτου πολιτεύματος, συμφωνοῦσιν ἀκριβῶς πρὸς ἑλληνικάς. Κατὰ Κικέρωνα ([91]) ὑπεχρεοῦντο αἱ πλούσιαι χῆραι γυναῖκες καὶ τὰ ὀρφανὰ νὰ τρέφωσι πολεμιστηρίους ἵππους· αὐτὸ δὲ τοῦτο ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς αὐτοὺς καὶ ἡ τοῦ Σερβίου νομοθεσία ἐν Ῥώμῃ.

Ἡ συγγένεια αὕτη τοῦ ῥωμαϊκοῦ τούτου πολιτεύματος οὐδόλως δύναται ἐξηγηθῆναι ἐκ τυχαίας συμπτώσεως, ὅπως πολλὰ ἄλλα τοῖς ἀνθρωπίνης διανοίας ἐπινοήματα, ἀλλ' ἐξ ἐπενεργείας τῆς τῶν Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων κοι-

νωνίας, εἰς ἣν ἀποδοτέα καὶ πολλὰ ἄλλα κοινὰ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς ἱστορίας· ἡ σύγχρονος δηλονότι κατάλυσις τῆς τῶν Πεισιστρατιδῶν τυραννίδος καὶ τῆς τοῦ τελευταίου Ταρκυνίου διὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου λόγους· καὶ ἡ μεγάλη ὁμοιότης τοῦ Ταρκυνίου τούτου ἐν τῷ πράττειν καὶ πολιτεύεσθαι πρὸς τοὺς τῶν Ἑλλήνων τυράννους, καὶ ἄλλα πολλά. Ὅσον δὲ ἀτελῆ καὶ ὀλίγα ἦσαν τὰ τῆς τότε κοινωνίας τῶν ἐθνῶν μέσα, πάλιν τὸ τῆς ἐποχῆς λεγόμενον πνεῦμα εὕρισκε τρόπον νὰ μεταδοθῇ εἰς ὅμορα καὶ συγγενῆ ἔθνη καὶ νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' αὐτῶν. Τὴν ἐπενέργειαν ταύτην ἐπὶ τοῦ πολιτεύματος τῶν Ῥωμαίων εἰς ἐλάχιστον ὅμως βαθμὸν, μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἑξῆς περιστατικὸν, ὅπερ βεβαιοῦσιν Ἕλληνες καὶ ῥωμαῖοι συγγραφεῖς.

Ἡ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας ὑπερίσχυσις τῆς ἀριστοκρατίας, καὶ τὸ ἐν ταῖς δίκαις αὐθαίρετον ταύτης, δικαζούσης οὐχὶ κατὰ γραπτοὺς νόμους, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπικρατῆσαν ἔθος, ὅπερ αὕτη ἡρμήνευεν ἑκάστοτε κατὰ τὸ αὐτῇ δοκοῦν, προεκάλεσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔριδας καὶ ταραχὰς ἐν Ῥώμῃ. Τελευταῖον αἱ ἀντιμαχόμεναι μερίδες συνεφώνησαν νὰ συντάξωσι καὶ δημοσιεύσωσι γραπτὸν δίκαιον. Πρὸς τοῦτο ἀπεστάλησαν τὸ **454** π. Χ. εἰς Ἑλλάδα τρεῖς Ῥωμαῖοι, ἵνα γνωρίσωσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς τῶν Ἑλλήνων νομοθεσίας καὶ μάλιστα τὴν τοῦ Σόλωνος ([92]). Μετὰ διετῆ ἀπουσίαν ἐπανέρχονται οἱ πρέσβεις οὗτοι εἰς Ῥώμην, καὶ μετ' ἄλλων ἑπτὰ διορίζονται ἵνα συντάξωσι τὴν νέαν νομοθεσίαν. Ἐπειδὴ ἡ ἀποστολὴ αὕτη καὶ ἄλλα περιστατικὰ μετ' αὐτῆς μαρτυροῦνται ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων ἑλλήνων καὶ ῥωμαίων, οὐ μόνον ἐπιστεύθη ὑπὸ τῶν ὕστερον, ἀλλ' ἔδωκεν ἀφορμὴν τούτοις νὰ πιστεύσωσιν ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ τῶν δεκάρχων, ἢ

δέκα ἀνδρῶν (decemvirorum), ὡς οἱ νομοθέται οὗτοι ὠνομάσθησαν, νομοθεσία εἶναι ἑλληνικὴ καὶ μάλιστα ἀντιγραφὴ τῆς τοῦ Σόλωνος ([93]). Πολλοὶ ὅμως τῶν νεωτέρων ([94]), πειθόμενοι ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν σωζομένων ἀποσπασμάτων τῆς δωδεκαδέλτου πρὸς τὰ γνωστὰ τῆς τοῦ Σόλωνος νομοθεσίας ὅτι πολλὴ ἡ διαφορὰ, καὶ ἀποδίδοντες εἰς τυχαῖα περιστατικὰ τὰ ἐν αὐτοῖς κοινὰ, καὶ μάλιστα εἰς τὴν ὁμοφροσύνην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἔν τισι τοῦ κοινωνικοῦ βίου, καὶ εἰς τὴν ἀρχῆθεν φυλετικὴν συγγένειαν καὶ τὴν κοινότητα τῶν πρώτων σπερμάτων τοῦ πολιτισμοῦ παρ' Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις, ἀποφαίνονται ὅτι πάντα τὰ περὶ συγγενείας τῆς δωδεκαδέλτου πρὸς ἑλληνικὰ νομοθετήματά εἰσι μῦθοι. Καὶ ἀληθῶς ἡ νομοθεσία αὕτη, ὅπως γνωρίζεται ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων καὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων, δὲν θεμελιοῦται ἐπὶ βάσεως ὅλως ἑλληνικῆς· ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς ὁ Διονύσιος πολλαχοῦ ὁμολογεῖ ὅτι αὕτη περιέχει τὰ ἐκ τῆς συνηθείας καθιερωθέντα παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἔθιμα, ἅτινα καὶ πρὸ τῆς νομοθεσίας ἴσχυον ἢ ὡς ἐθισμοὶ αὐτῶν, ἢ ὡς διατάξεις καὶ νόμοι τῶν βασιλέων καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχῶν ([95]). Ἔπειτα οὔτε ὁ Λίβιος ([96]) ῥητῶς λέγει, οὔτε ὁ Τάκιτος ([97]), οἱ σπουδαιότεροι τῶν Ῥωμαίων ἱστορικοὶ, οἵτινες βεβαίως ἐγίνωσκον τὴν νομοθεσίαν ταύτην, ὅτι αὕτη προῆλθεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς, οὔτε δυνατὸν ἦτο νὰ μεταφυτευθῇ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις μάλιστα ὁλόκληρος ξένη νομοθεσία καὶ νὰ ῥυθμίσῃ τὰ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκιακοῦ βίου κατὰ τὸν ἑλληνικόν· διότι γνωστὸν ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἐτήρουν θρησκευτικῶς τὰ πατροπαράδοτα ἤθη καὶ ἔθιμα, καὶ ὅτι προετίμων αὐτὰ τῶν ξενικῶν, τὰ ὁποῖα περιεφρόνουν μάλιστα ἐξ ἐθνικῆς φιλοτιμίας.

Ἀλλὰ καὶ μ' ὅλα ταῦτα δὲν δύναταί τις ν' ἀρνηθῇ ἀπολύτως πᾶσαν ἑλληνικὴν ἐπενέργειαν ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς ταύτης νομοθεσίας. Διότι ἡ τῆς πρεσβείας ἀποστολὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι πλάσμα τοσούτων συγγραφέων, οὐδὲ τὰ περὶ τοῦ ἕλληνος διερμηνέως Ἑρμοδώρου ([98]), οὗτινος ἵστατο ἀνδριὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης πρὸς δήλωσιν δημοσίας εὐγνωμοσύνης. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἦναι διάφορος ἡ τῆς δωδεκαδέλτου νομοθεσία τῆς τοῦ Σόλωνος, ὡς στηριζομένη εἰς τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, ἥτις διαφορὰ δὲν διέφυγε τὴν προσοχὴν τῶν ἀρχαίων, ὡς βλέπομεν παρὰ Διονυσίῳ ([99]), πάλιν πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ πρέσβεις ἔλαβον ὑπ' ὄψιν καὶ ἑλληνικὰς νομοθεσίας. Δύο νόμοι τοῦ Σόλωνος λέγονται ὑπὸ τοῦ Γαΐου ([100]) ὅτι περιελήφθησαν ὑπὸ τῶν δεκάρχων εἰς τὴν νομοθεσίαν των. Ὡσαύτως καὶ τὰ τῆς ταφῆς ἐν τῷ Ι' πίνακι μαρτυρεῖ σπουδαῖος συγγραφεύς, ὁ Κικέρων ([101]), ὅτι ελήφθησαν ἐκ τῶν τοῦ Σόλωνος διατάξεων.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγομεν ὡς μᾶλλον πιθανὸν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀποστολῆς τῶν πρέσβεων ἐσκόπουν νὰ γνωρίσωσι κάλλιον τὰ πολιτεύματα αὐτῆς καὶ τὸν τρόπον τοῦ νομοθετεῖν ([102]), ὅστις ἦτο ἔτι ὅλως ἄγνωστος αὐτοῖς· διότι πρῶτοι γραπτοὶ νόμοι παρ' αὐτοῖς ἦσαν οἱ τῆς δωδεκαδέλτου, καὶ νὰ λάβωσιν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν νόμων τοὺς συμβιβαζομένους μὲ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα αὐτῶν καὶ δυναμένους κῦρος ἔχειν καὶ παρ' ἑαυτοῖς. Ὁπόσα δὲ παρέλαβον, ἄδηλον· διότι ἀδύνατον νὰ ορισθῶσι ταῦτα ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς ἀπωλείας τῶν τε ἑλληνικῶν νόμων καὶ τῶν τῆς δωδεκαδέλτου διατάξεων. Βεβαίως ὅμως παρέλαβόν τινα, ὡς μαρτυροῦσι τοῦτο ἀρ-

χαῖοι συγγραφεῖς, ὧν τὸ ἀξιόπιστον οὐδεμία ἔλλογος κριτικὴ αὐστηρότης δύναται ν' ἀρνηθῇ.

γ'.) *Ἐπενέργεια τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν Ῥωμαίων.*

Ἡ ἐπὶ τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς νομοθεσίας τῶν Ῥωμαίων ἐπενέργεια τῶν Ἑλλήνων φαίνεται κατὰ τὰ εἰρημένα οὐχὶ μὲν ἀμφίβολος, ἀλλὰ βεβαίως μικρὰ, διότι ὁ πολιτικὸς τῶν Ῥωμαίων βίος καὶ ἡ ἀπ' αὐτοῦ ἐξαρτωμένη νομοθεσία ἀνεπτύχθη ὑπὸ ὅλως ἐξαιρετικὰς καὶ ἰδίας τούτων περιστάσεις, μὴ εὐκόλως ἀπαντωμένας παρ' ἄλλοις λαοῖς. Ὁ κοινωνικὸς ὅμως βίος τῶν Ῥωμαίων παρέχει πλείστας ἀποδείξεις τῆς ἐπενεργείας ταύτης διὰ τὰς ἀρχαίας τούτων ἐμπορικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς γείτονας λαοὺς, τοὺς Τυῤῥηνοὺς πρὸς βοῤῥᾶν καὶ δυσμὰς τῆς Ῥώμης καὶ τοὺς Ἕλληνας πρὸς μεσημβρίαν.

Οἱ Ἕλληνες ἔχοντες ἐπιμιξίαν πρὸ τοῦ Σερβίου Τυλλίου ἤδη καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἰταλίας, ὅπερ δὲν κατείχετο ἀπὸ ἑλληνικὰς ἀποικίας, πιθανὸν ὅτι καὶ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους εἶχον ὡσαύτως. Ἀλλὰ πολὺ πλέον ηὔξησεν αὕτη ἐπὶ τοῦ βασιλέως τούτου καὶ τοῦ τελευταίου Ταρκυνίου ([103]), καθ' ἃ ἤδη πολλάκις ἀνωτέρω ἔσχομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν. Τῆς ἐπιμιξίας ταύτης τ' ἀποτελέσματα καταφαίνονται *ἐπὶ τοῦ μετρολογικοῦ συστήματος τῶν Ῥωμαίων*, οὗτινος βάσις εἶναι κατὰ τὰς ἐρεύνας Βοικχίου καὶ Μομσενίου τὸ ἑλληνικόν ([104]).

Ἐλθόντες οἱ Ῥωμαῖοι εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις μὲ τοὺς Ἕλληνας τῆς Κύμης καὶ Σικελίας, κατ' ἀνάγκην παρεδέ-

χθησαν καὶ αὐτοὶ μέτρα καὶ σταθμὰ διὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν ἐμπορευμάτων· ἦσαν δὲ ταῦτα τὰ ἑλληνικὰ καὶ μάλιστα τὰ τῶν ἐν Σικελίᾳ Ἑλλήνων, πρὸς οὓς φαίνεται ὅτι ἐξ ἀρχῆς οὐ μικρὰν ἐπιμιξίαν εἶχον. Ἐντεῦθεν οὐ μόνον ἡ σχέσις τῶν ῥωμαϊκῶν πρὸς τὰ τῶν Ἀθηναίων, ἅτινα ἦσαν συνήθη ἐν Σικελίᾳ, εἶναι ἡ αὐτὴ [105], ἀλλὰ καὶ τῶν ὀνομάτων τινά εἰσιν ἢ ὅλως ἑλληνικὰ ἢ παρεφθαρμένα [106], ἢ προῆλθον ἐκ μεταφράσεως τῶν ἑλληνικῶν [107]. Καὶ τἀνάπαλιν ἑλληνικά τινα προῆλθον ἐκ παραφθορᾶς τῶν λατινικῶν [108].

Τὰ αὐτὰ περίπου ἰσχύουσι καὶ περὶ τοῦ *νομισματικοῦ συστήματος τῶν Ῥωμαίων*, τοῦ ὁποίου ἡ μὲν πρώτη εἰσαγωγὴ ἀναφέρεται εἰς τὸν βασιλέα Σέρβιον Τύλλιον, ὡς καὶ πᾶσα τοῦ μετρολογικοῦ συστήματος διαῤῥύθμισις [109], ὁ δὲ κανονισμὸς τούτου κατὰ τὸ Σολώνειον ἐγένετο ὕστερον ὑπὸ τῶν δεκάρχων, οἵτινες ἐχάραξαν τὸ πρῶτον τῶν Ῥωμαίων νόμισμα [110] κατὰ τὴν κοινοτέραν δόξαν.

Ἐκ τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπιμιξίας προῆλθε καὶ ἡ *ῥύθμισις τῆς τῶν Ῥωμαίων χρονολογίας*. Ἀρχίσασα ν' ἀναπτύσσηται αὕτη ἐν ἀρχαίοις χρόνοις κατ' ἴδιον τῶν Ῥωμαίων ἢ Λατίνων τρόπον, ὅπως δεικνύει ἡ ἀπὸ τῆς ἀνοίξεως, ἢ τοῦ Μαρτίου μηνὸς, ἀρχὴ τοῦ παλαιοῦ ῥωμαϊκοῦ ἐνιαυτοῦ, καὶ ἡ διαίρεσις αὐτοῦ εἰς δέκα μῆνας καὶ ἡ ὀνομασία τούτων καὶ τῶν ὕστερον προστεθέντων δύο ἢ τριῶν μηνῶν, ἅτινα φαίνονται ῥωμαϊκῆς καταγωγῆς [111], ὕστερον ὅμως ἐῤῥυθμίσθη καὶ αὕτη καθ' ἑλληνικὸν τρόπον [112] διὰ συγκρίσεως τοῦ ἡλιακοῦ καὶ σεληνιακοῦ ἔτους, διὰ παρεμβολῆς ἐμβολίμων μηνῶν πρὸς ἐξίσωσιν τοῦ πολιτικοῦ μὲ τὸ φυσικὸν ἔτος, καὶ διὰ τῆς παραλαβῆς κυκλικῶν περιόδων ἐκ δύο, τεσσάρων καὶ ἔτι πλειόνων ἐτῶν·

ἔτι δὲ καὶ διὰ τῆς κατὰ lustra, ἤτοι τετραετηρίδας, ἀπαριθμήσεως τοῦ χρόνου, καθ' ἃς ἐγίνετο νέα ἀπαρίθμησις καὶ κατάταξις τῶν πολιτῶν εἰς τάξεις σύμφωνα τῷ τιμήματι (census) ἑκάστου. Τὸ χρονικὸν δὲ τοῦτο διάστημα ἀντιστοιχεῖ προδήλως πρὸς τὰς τῶν Ἑλλήνων Ὀλυμπιάδας. Ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ἡ καθ' ὑπάτους (consules) δήλωσις τῶν ἐνιαυτῶν προῆλθεν ἐκ μιμήσεως τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐδήλουν τὰ ἔτη ἀπὸ τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων ἢ τῶν ἱερειῶν ἢ τῶν ἐφόρων καὶ ἄλλων ἀρχόντων.

Κοινὰ ἔτι τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων εἰσὶν ἡ κατὰ σεληνιακὰ ἔτη καὶ μῆνας τοῦ χρόνου ἀπαρίθμησις, ἡ εἰς μέρη ἀνάλογα πρὸς τὰς φάσεις τῆς σελήνης διαίρεσις τοῦ μηνὸς, ἡ διαστολὴ τῶν μηνῶν εἰς κοίλους (menses cavos) καὶ πλήρεις (plenos) ἐξ 29 καὶ 30 ἡμερῶν, ἅτινα πάντα παρεδέχθησαν οἱ Ῥωμαῖοι ἐν ἀρχαίοις χρόνοις παρὰ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐξετάζοντες καὶ *τὰ τῆς τέχνης*, τὰ αὐτὰ ἐξαγόμενα εὑρίσκομεν. Οἱ Ῥωμαῖοι ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς πόλεως χρόνων ἐγίνωσκον τὰς ἐν τῷ βίῳ ἀναγκαίας τέχνας· διότι ἱστορεῖται ὅτι ὁ β' βασιλεὺς Νουμᾶς ([113]) διένειμε τοὺς τότε ἐν Ῥώμῃ ὑπάρχοντας τεχνίτας εἰς ἴδια συστήματα ἢ συντεχνίας, εἰς αὐλητὰς, χρυσοχόους, τέκτονας, βαφεῖς, σκυτοτόμους, σκυτοδέψας, χαλκεῖς, κεραμεῖς. Ἐκ τούτων δὲ δῆλον ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον ἤδη βιομηχανίαν τινὰ καὶ πρὶν ἤδη ἔλθωσιν εἰς συχνοτέραν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐπιμιξίαν. Ἀλλὰ καὶ ὅτε ἐγνώρισαν τούτους κάλλιον, καὶ εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις ἦλθον πρὸς αὐτοὺς, ἑπόμενον ἦτο νὰ λαμβάνωσι παρ' αὐτῶν ἔργα τέχνης ἀγνώστου καὶ τελειοτέρας, καὶ ἐν γένει προϊόντα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀνατολῆς μὴ ὑπάρχοντα ἐν Ἰταλίᾳ· οἷον τὸ λῖνον,

τὴν πορφύραν, τὸν ἐλέφαντα, τὸ θύος καὶ ἄλλα, ὧν ἐτήρησαν καὶ τὰ ἑλληνικὰ ὀνόματα linum, purpura, thus, διότι παρέλαβον τὰ πράγματα.

Πλὴν τῶν βιωτικῶν ὅμως τούτων τεχνῶν εἶχον καὶ εἶδός τι οἰκοδομητικῆς ἀτελοῦς καὶ αὐτοσχεδιαστικῆς, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς οἰκοδομίαν τῶν τῆς πρώτης ἀνάγκης οἰκημάτων καὶ ἄλλων τοιούτων ἁπλῶν σκηνωμάτων. Ὁμολογουμένως ὅμως ἔλαβον παρὰ τῶν Ἑλλήνων [114] ἐν ἱκανῶς ἀρχαίοις χρόνοις ἁπάσας τὰς τελειοτέρας τέχνας, ὧν τὰ ἔργα ἔχουσι μονιμότητα καὶ καλλονήν τινα, καὶ διὰ τοῦτο διαστέλλονται τῶν ταπεινῶν ἐκείνων καὶ κοινῶν τεχνῶν· διότι πάντα τὰ ἐν Ἰταλίᾳ σωζόμενα τούτων ἀρχαῖα μνημεῖα φέρουσι τὸν αὐτὸν τύπον καὶ ῥυθμόν, τὴν αὐτὴν ἐπεξεργασίαν, οἵαν καὶ τὰ ἐν Ἑλλάδι ὅμοια μνημεῖα τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς [115]. Οἱ πανάρχαιοι τάφοι, οἱ ἐν Καιρέᾳ (Ἀγύλλῃ) καὶ Ἀλσίῳ ὑπάρχοντες, ὡς καὶ οἱ ἀρχαιότεροι τῶν ἐν Πραινεστῷ, εἰσὶ πανόμοιοι τῶν ἐν Ὀρχομενῷ καὶ Μυκήναις θησαυρῶν, οἵτινες ἔχουσι σχῆμα κοίλου κώνου καί εἰσιν ἐκτισμένοι ἐκ λίθων ξεστῶν ὁριζοντίως τεθειμένων, ὧν οἱ κυκλικῶς ἐπ' ἀλλήλων ἐπιτεθειμένοι συγκλίνουσι κατὰ μικρὸν πρὸς τὰ ἔσω οὕτως, ὥστε συνερχόμενοι ἀφίνουσιν εἰς τὰ ἄνω μικρὰν ὀπήν, ἣν κλείων εἷς μόνον λίθος, συμπληροῖ τὸ ὅλον κωνοειδὲς καὶ ἔσω κοῖλον οἰκοδόμημα [116]. Ὁμοίως ἦτο κεκαλυμμένον καὶ οἰκοδόμημά τι ἐν τοῖς τείχεσι τῆς πόλεως Τούσκλου· ὡσαύτως καὶ τὸ ἐν Ῥώμῃ οἴκημα Tullianum, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Καπιτωλίου κείμενον, ὅπερ ἐχρησίμευεν εἰς εἱρκτήν. Ἔτι δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν ῥυθμόν εἰσιν ἐκτισμέναι καὶ αἱ πύλαι τῆς πόλεως Ἀρπίνης, καθ' ὃν καὶ αἱ τῶν Μυκηνῶν. Ὁμοίως εἰσὶ κατεσκευασμένοι καὶ οἱ ὑπόγειοι

ὀχετοὶ τῆς Κωπαΐδος καὶ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ Ἀλβανῆς λίμνης (117), δι' ὧν ἔῤῥεον τὰ ὕδατα τούτων. Πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας, ἐν Τυῤῥηνίᾳ, Λατίῳ, Σαβίνῃ, Ὀμβρικῇ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, σώζονται κυκλώπεια τείχη, ὧν τὰ μέν εἰσι τῆς ἀρχαιοτάτης οἰκοδομητικῆς τέχνης, τὰ δὲ ἐγένοντο καὶ ἐν ὑστέροις χρόνοις κατὰ μίμησιν ἐκείνων (118). Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εὑρίσκονται εἰς χώρας τῆς Ἰταλίας, αἵτινες ἦσαν εἰς κοινωνίαν πρὸς τοὺς Ἕλληνας· τὰ δὲ τείχη τῆς ἐν Τυῤῥηνίᾳ πόλεως Πύργων, ὅπερ ὄνομα πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς, εἰσὶ τῆς αὐτῆς φύσεως οἷα καὶ τὰ τῆς Τύρινθος, ἕπεται ὅτι ἐκτίσθησαν ταῦτα ἐν ἀρχαίοις χρόνοις ὑπὸ Ἑλλήνων ἢ κατὰ μίμησιν ἑλληνικῶν.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τυῤῥηνικὸς ναὸς, ὅστις φέρεται ὡς διάφορον εἶδος ἑλληνικῶν ναῶν, εἶναι καὶ ἐν γένει θεωρούμενος καὶ ἐν τοῖς μέρεσιν αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ἢ ἑλληνικὸς ναός· ἐπειδὴ ὁ χῶρος αὐτοῦ, τετράγωνος ὢν, περιβάλλεται τοίχῳ, καὶ τὴν κεκλιμένην στέγην του ἀνέχουσι τοῖχοι καὶ κίονες, οἵτινες καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικά των μέρη ἔχουσι κυρίως ἑλληνικὸν τύπον.

Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται δῆλον, νομίζομεν, ὅτι περὶ ἰδίως ἰταλικῆς ἢ ῥωμαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γείνῃ, καθ' ὅσον τὰ μὲν ἀρχαιότερα ταύτης μνημεῖα ἐν Ἰταλίᾳ εἰσὶν, ὡς ἐῤῥέθη, ἀπομιμήματα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὰ δὲ ὕστερον ὅλως ὑπάγονται εἰς ταύτην, διαφέροντα τῶν προγενεστέρων μόνον κατὰ τὰς μεταβολὰς, ἃς προεκάλεσεν ἡ τοῦ χρόνου πρόοδος καὶ ἡ τῶν βιωτικῶν ἀναγκῶν ἀπαίτησις (119). Ἐκτὸς τούτου παρατηρεῖται ὑπὸ ἀρχαίων καὶ νεωτέρων καί τι ἰδιάζον τοῖς Ῥωμαίοις ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν, ὅπερ συμφωνεῖ πρὸς

τὸν καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν χαρακτῆρα αὐτῶν, τὸν τῆς μονιμότητος, ἑδραιότητος καὶ τῆς ἐν γένει χρησιμότητος. Οἱ Ῥωμαῖοι, ἧττον τῶν Ἑλλήνων μεριμνῶντες περὶ λεπτότητος, χάριτος καὶ καλλονῆς τῶν ἔργων τῆς τέχνης των, ἠρέσκοντο μᾶλλον εἰς ἔργα ἑδραῖα καὶ μόνιμα καὶ χρήσιμα εἰς βιωτικὰς ἀνάγκας. Ὅθεν γέφυραι, ὁδοί, ὀχετοὶ ὑδάτων, ἐν οἷς ἡ τῶν τόξων χρῆσις ἀναγκαιοτάτη, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, εἰσὶ τὰ σπουδαιότερα τῶν Ῥωμαίων ἔργα, καὶ μνημεῖα τούτων σώζονται καὶ σήμερον ἔτι ἐν τῷ ἀπεράντῳ αὐτῶν κράτει ([120]).

Νεώτεραι τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰσιν ἡ *πλαστικὴ καὶ γραφική*· διότι πρῶτον ἐκτίσθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ὕστερον προσετέθησαν εἰς αὐτὸ κοσμήματα τῶν δύο τούτων τεχνῶν. Καὶ ἀληθῶς ἐν Λατίῳ ἀμφότεραι αὗται αἱ τέχναι ἐγένοντο γνωσταὶ ἐν τοῖς χρόνοις τῶν τελευταίων βασιλέων πάλιν διὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι ἐπὶ τῶν πρώτων βασιλέων οἱ Ῥωμαῖοι ἠγνόουν τὰ τῶν θεῶν ἀγάλματα. Πρῶτον δὲ τοιοῦτο ἄγαλμα ἐγένετο τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου λόφου κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν Μασσαλιωτῶν, ὅπερ πάλιν ἦτο ἀφίδρυμα τοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Ἐφέσῳ. Τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ Διονύσου, ὃν ὑπεσχέθη ὁ δικτάτωρ Ποστούμιος, καθιέρωσε δὲ τὸ 493 π. Χ. ὁ Σπόριος Κάσσιος, ἐκόσμησαν γραφαῖς καὶ τύποις οἱ ἕλληνες τεχνῖται Δημόφιλος καὶ Γόργασος ([121]). Ὕστερον ὅμως ἀνεφάνησαν καὶ Ῥωμαῖοι τεχνῖται, ὡς ὁ Φάβιος, Πίκτωρ διὰ τὴν τέχνην ὀνομασθείς, ὁ ποιητὴς Πακούβιος καὶ ἄλλοι, διότι ἡ γραφικὴ καὶ ἐτιμᾶτο καὶ τὰ ἔργα αὐτῆς ἐζητοῦντο ([122]).

Διὰ τῶν Ἑλλήνων εἰσῆλθεν εἰς Ῥώμην ἐν λίαν ἀρχαίοις χρόνοις καί τις γνῶσις τῆς ἑλληνικῆς μουσικῆς.

Διότι μόνον Ἕλληνες ἐπενήργησαν καὶ ἐν τούτῳ, οὐχὶ δὲ Φοίνικες ἢ Τυῤῥηνοὶ κατὰ τὰς ἐρεύνας τῶν νεωτέρων. Οὐδαμοῦ ἀπαντᾶται κατὰ Μομσένιον ([123]) παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς ἴχνος τι μουσικῆς, ὅπερ ἀνήκει τοῖς Καρχηδονίοις ἢ τοῖς κατοικοῦσιν ἐν Καιρέᾳ Τυῤῥηνοῖς, πολλὰ τοὐναντίον τοῖς Ἕλλησιν. Ἡ ἑλληνικὴ ἑπτάχορδος λύρα fides (ἀπὸ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως σφίδη = ἔντερον) καὶ βάρβιτος barbitus ἐθεωρεῖτο πάντοτε ὡς ξένον μουσικὸν ὄργανον οὐχὶ ἐγχώριον, ὡς ἡ tibia αὐλός. Μαρτυρεῖ δὲ τὴν εἰς Ῥώμην ἐν ἀρχαίοις χρόνοις εἰσαγωγὴν τῆς τότε παρεφθαρμένον ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐν τῇ λατρείᾳ ὡς μαρτυρεῖ ὁ Διονύσιος ([124]).

Πλὴν τούτων πάντων καὶ εἰς ἕτερα πολλὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ αὐτοῦ τοῦ οἰκιακοῦ πρὸς τούτοις ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐπενέργεια κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ γ′ αἰῶνος π. Χ. χρόνους εἶναι ἀναμφίλεκτος, διότι πλεῖστα μαρτυροῦσιν αὐτήν. Πολλοὶ πολλάκις ἀρχαϊκοὶ τὰ ἤθη Ῥωμαῖοι ἄνδρες, πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια ἐμμένοντες, καὶ ταῦτα μόνα καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς Ῥωμαίοις νομίζοντες, πᾶν δ' ἑλληνικὸν ἀποκρούοντες ὡς παρεισάγον ἡδυπάθειαν, τρυφὴν καὶ ὀκνηρίαν καὶ ἐν γένει χαλάρωσιν τῶν καλῶν τῆς Ῥώμης ἠθῶν, πάσῃ δυνάμει ἀντεμάχοντο, ὡς ὕστερον ἐροῦμεν, κατὰ τοῦ ὁσημέραι ταχύτερον καὶ ἀφθονώτερον εἰσρέοντος εἰς τὴν Ῥώμην ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ καθ' ὅσον προέβαινεν ὁ χρόνος, κατὰ τοσοῦτον ηὔξανε καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας κοινωνία τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐπὶ τοσοῦτον μᾶλλον ἐπενήργει εἰς πάντας τοὺς κλάδους τοῦ κοινωνικοῦ αὐτῶν βίου.

Ἕλληνες συχνοὶ ἐφοίτων πιθανῶς πάντοτε εἰς Ῥώμην χάριν ποικίλων ὑποθέσεων, βεβαίως ὅμως ἀπὸ τοῦ ε′ αἰῶ-

νος καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Κελτῶν ἁλώσεως τῆς Ῥώμης μάλιστα δὲ Μασσαλιῶται διὰ τὴν ὑπὸ τούτων χορηγηθεῖσαν τοῖς Ῥωμαίοις βοήθειαν ἐν τῇ συμφορᾷ ταύτῃ ([125]). Ὅθεν τούτοις καὶ πᾶσιν ἄλλοις ἐπισήμοις Ἕλλησιν, ἐρχομένοις εἰς Ῥώμην, ὡρίσθη ἐν τῇ ἀγορᾷ (forum) ἰδία θέσις Γραικόστασις (Græcostasis) καλουμένη· ὅθεν, ἱστάμενοι οὗτοι, ἐθεῶντο τὰς ἑορτὰς καὶ τοὺς ἀγῶνας, καὶ ἔνθα ἀνέμενον ὕστερον οἱ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων πρεσβευταὶ πρὶν ἢ προσκληθῶσι νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὴν βουλήν.

Διὰ τῆς ἐπιμιξίας ταύτης εἰσήχθησαν κατὰ μικρὸν καὶ πολλὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ἑλληνικά. Ὡς ἡ συνήθεια τοῦ θάπτειν μετὰ τῶν νεκρῶν ἐν τοῖς τάφοις ἀγγεῖα καὶ ἄλλα σκεύη εἰςῆλθεν ἐπὶ τῶν χρόνων τῶν Ταρκυνίων. Ἐπειδὴ πολλαχοῦ τῆς Ἰταλίας, μάλιστα δὲ ἐν Λευκανίᾳ, Καμπανίᾳ καὶ Τυῤῥηνίᾳ, ἀνευρίσκονται ἐν τοῖς τάφοις ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἔτι πλείω τῶν ἑπομένων ἐποχῶν. Ἀλλ' ὅσον τὸ εἰς τὰς ῥηθείσας χώρας εὑρισκόμενον μέγα πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις εἰςεκομίζοντο ἐκ τῆς Ἀττικῆς, Κορίνθου, Κερκύρας καὶ Σικελίας, ἢ καὶ κατὰ μίμησιν ἑλληνικῶν κατεσκευάζοντο ἐνταῦθα ὑπὸ ἑλλήνων ἢ καὶ ἐγχωρίων τεχνιτῶν, δεικνύει τὴν ἐν τούτῳ τρυφὴν καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῶν ([126]), τοσοῦτον τὰ ἐν Λατίῳ ἀνευρισκόμενά εἰσιν ὀλίγα· διότι ἡ τῶν ῥωμαϊκῶν ἠθῶν ἀφέλεια καὶ λιτότης, καὶ ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα τῆς δωδεκαδέλτου αὐστηρότης, περιστείλασα τὴν πολυτέλειαν ἐν γένει, ἀπηγόρευσεν, ὡς εἰκός, καὶ τὴν τῶν τάφων ὑπερβάλλουσαν πολυτέλειαν, σύμφωνα τοῖς περὶ τούτων νομοθετήμασι τοῦ Σόλωνος. Οὐχ ἧττον ὅμως ἀπαντῶνται καὶ ἐν Ῥώμῃ ὕστερον τάφοι πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν οἴκων μεγαλοπρεπεῖς,

ὡς οἱ τῶν Σκιπιώνων ἐπὶ τῆς Καπήνης πύλης, ἐν οἷς ὑπάρχουσι κοσμήματα ([127]) καὶ ἐπιγραφαὶ κατ' ἔθος ἑλληνικόν· ὧν ἀρχαιοτέρα εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς σοροῦ τοῦ Λ. Κορνηλίου Σκιπίωνος Βαρβάτου, ὑπατεύσαντος τὸ 298, ἐπιγραφὴ, ἡ μαρτυροῦσα τὴν σύνεσιν, ἀνδρίαν καὶ ἄλλας ἀρετὰς τοῦ Ῥωμαίου τούτου.

Καθ' ἑλληνικὴν συνήθειαν ὡσαύτως ἤρχισαν νὰ ἐγείρωσιν ἰδιωτικὰ μνημεῖα καὶ ἀνδριάντας εἰς τιμὴν ἐπισήμων ἀνδρῶν ἐν δημοσίοις τόποις· ἣν συνήθειαν ἴσως εἰσήγαγε πρῶτος ὁ Ἄππιος Κλαύδιος Καῖκος, ἂν δὲν εἶναι ἀρχαιοτέρα τούτου, ἀναρτήσας τὸ 312 εἰς τὸν ναὸν τῆς Bellonæ ἀσπίδας χρυσᾶς, φερούσας τὰ ὀνόματα καὶ ἀξιώματα τῶν προγόνων αὐτοῦ ([128]).

Πρὸς τούτοις καὶ ὁδοὺς καὶ πλατείας ἤρχισαν νὰ κοσμῶσι μὲ ἀνδριάντας ἐνδόξων ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ Ἑλλήνων. Ἡ ἀτυχὴς παράτασις τοῦ κατὰ Σαμνιτῶν πολέμου ἠνάγκασε τοὺς Ῥωμαίους νὰ ἐρωτήσωσι τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον. Τοῦτο δ' ἀπήντησε τοῖς ἐρωτῶσιν ὅτι πρέπει νὰ ἐγείρωσι τῷ σοφωτάτῳ καὶ ἀνδριωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων ἀνδριάντας. Δόγματι δὲ τῆς Συγκλήτου ἔστησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ τὰς εἰκόνας τοῦ Πυθαγόρου καὶ Ἀλκιβιάδου ([129])· διότι οἱ δύο οὗτοι ἦσαν ἐν μεγάλῃ τιμῇ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ Σικελίας ([130])· καὶ ἀπὸ Μαμέρκου, παιδὸς δῆθεν τοῦ Πυθαγόρου, κατῆγον τὸ γένος οἱ τῆς Αἰμιλίας γενεᾶς ἐπίσημοι τῆς Ῥώμης οἶκοι ([131]).

Καθ' ἑλληνικὸν ἔτι ἔθος ἤρχισαν νὰ κοσμῶσιν ἀπὸ τοῦ 293 π. Χ. κλάδῳ φοίνικος τοὺς ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ νικήσαντας ἡνιόχους, καὶ οἱ τοὺς ἀγῶνας θεώμενοι νὰ φέρωσι στεφάνους ([132]).

Καὶ εἰς αὐτοὺς ἔτι τοὺς ἰδιωτικοὺς οἴκους εἰςῆλθον ἐλ-

ληνικὰ ἤθη. Πρότερον ἐσυνείθιζον οἱ Ῥωμαῖοι κατ' ἀρχαῖον ἔθος ὅπως καὶ οἱ ἥρωες παρ' Ὁμήρῳ, νὰ ἐσθίωσι καθήμενοι, ὕστερον ὅμως κατὰ μίμησιν τῆς παρ' Ἕλλησιν ἐπικρατησάσης συνηθείας ἤσθιον κατακείμενοι. Ἐντεῦθεν εἰςήχθησαν τὰ τρικλίνια καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ συμποσιάρχου (**regis, magistri** ἢ **arbitri bibendi**) διὰ κλήρου, ὅςτις ὥριζε τὴν κρᾶσιν τοῦ οἴνου καὶ ὕδατος καὶ τὸ ποσὸν ὃ ἔπρεπε νὰ πίνωσιν οἱ συμπόται, ὡς καὶ τὰ ᾀδόμενα ᾄσματα ([133])· ἐπὶ τούτοις δὲ καὶ ἄλλα πολλά, ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν τῶν ἠθῶν χαλάρωσιν· διότι παραλαβόντες οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τοῖς συμποσίοις παῖδας καὶ γυναῖκας, καὶ πράττοντες καὶ λέγοντες ἐνώπιον αὐτῶν ὅσα οὐ θέμις, προεκάλεσαν ταχύτερον τὴν τῶν ἠθῶν διαφθορὰν ([134]), ἣν ἐφοβοῦντο οἱ ἐξ ἀρχῆς ἀντιστρατευόμενοι κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὡςανεὶ ἐκ τούτου μόνον ἠδύνατο νὰ ἔλθῃ αὕτη.

δ'.) Περὶ ἀλφαβήτου καὶ γλώσσης ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς.

Συνέπεια τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἐμπορικῆς ἐπιμιξίας τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν λοιπῶν μεσημβρινῶν Ἰταλῶν ἦτο καὶ ἡ παρὰ τῶν Ἑλλήνων παραδοχὴ τοῦ ἀλφαβήτου. Τὸ κυριώτερον ὄργανον, δι' οὗ ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς νοερὰν κοινωνίαν πρὸς τοὺς ὁμοίους του εἶναι ἡ γλῶσσα, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς πηγάζουσα γραφή, δι' ἧς μεταδίδει εἰς παρόντας καὶ ἀπόντας συγχρόνους καὶ μεταγενεστέρους τὰς ἑαυτοῦ ἰδέας καὶ κοινωνεῖ τῶν ἀλλοτρίων, παρέχων μάλιστα αὐ-

ταῖς διὰ ταύτης μονιμότητα καὶ ἀθανασίαν τρόπον τινά. Καὶ ἡ μὲν γλῶσσα εἶναι ἔμφυτος τῷ ἀνθρώπῳ καὶ δῶρον τῆς φύσεως, ἡ γραφὴ ὅμως εὕρημα αὐτοῦ· τὰ στοιχεῖα δὲ ἐξ ὧν ἡ γραφὴ τὰ γραπτὰ σημεῖα, δι' ὧν ὁ ἄνθρωπος ἐδήλωσε κατὰ πρῶτον τοὺς τῆς φωνῆς φθόγγους καὶ διὰ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτῶν τὰς λέξεις καὶ ἐννοίας του.

Ἡ πρώτη εὕρεσις τοῦ ἀλφαβήτου ἀνήκει, ὡς κοινῶς πιστεύεται, εἰς τὴν σημιτικὴν φυλὴν, ἐξ ἧς λαβόντες αὐτὸ οἱ τῆς καυκασίας, ἐπλούτισαν τοῦτο διὰ προσθήκης φωνηέντων. Ἄγνωστος ἔτι καὶ ἀόριστος μένει ὅ τε χρόνος τῆς πρώτης τούτου εὑρέσεως καὶ ὁ τῆς πρώτης μεταβιβάσεως εἰς τοὺς Ἕλληνας, ὡς καὶ ἡ τῆς κοινῆς αὐτοῦ χρήσεως ἐν μνημείοις. Γνωστὸν δὲ μόνον ἐκ τῶν περὶ ἀλφαβήτου ἐρευνῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ὅτι παρὰ τῶν Φοινίκων ἔλαβον οἱ Ἕλληνες, καὶ ὑπὸ τούτων μετεδόθη τοῖς Ῥωμαίοις καὶ λοιποῖς Ἰταλοῖς αὐτό.

Καὶ αἱ μὲν ἀρχαῖαι παραδόσεις ἀναφέρουσι τὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους μετάδοσιν τούτου εἰς τὸν Εὔανδρον καὶ Ἡρακλέα καὶ τοὺς Πελασγοὺς ([125]), δι' ὧν σημαίνεται ἀλληγορικῶς ἥ τε ἀρχαία αὐτοῦ χρῆσις παρ' Ἰταλοῖς καὶ ἡ ἐξ Ἑλλάδος μεταβίβασις· αἱ δὲ τῶν νεωτέρων ἔρευναι ἀπέδειξαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων μνημείων τῆς γραφῆς, ὅτι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, ὅπως πρὸ αὐτῶν οἱ Τυῤῥηνοὶ, ἔλαβον τὸ ἀλφάβητον παρὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων ἐποίκων, καὶ ἰδίως ἢ ἀπὸ τῶν Κυμαίων ἢ τῶν ἐν Σικελίᾳ, πρὸς οὓς εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι ἀρχῆθεν πλείονα κοινωνίαν ([136]), ὁποῖον τοῦτο ἦτο ἐν χρόνοις, καθ' οὓς εἶχε πρὸς τῷ κάππα καὶ τὸ κόππα Q καὶ τὸν νεώτερον τοῦ ρ τύπον R, διότι ταῦτα ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν ἀλφάβητον ([138]). Ἀλλὰ καὶ ἐν ὑστέροις χρό-

νοις ἐδέχθησάν τινας νεωτερισμοὺς τῶν Ἑλλήνων ἐν τοῖς τοῦ ἀλφαβήτου τύποις, καὶ ἐξ ἰδίων προσέθηκαν αὐτοὶ τὸ f, ὅπερ δὲν ἔχει ἡ ἑλληνικὴ, καὶ ἀντὶ τῶν δύο ὁμοίων γραμμάτων γ, κ καὶ σ, ζ, ἃ ἔχει ἡ ἑλληνικὴ, ἐτηρήθη ἐν τῇ λατινικῇ ὕστερον μόνον ἓν τὸ g καὶ s, ἀποβληθέντων τῶν δύο ἄλλων ἢ ἐν ὀλίγαις μόνον ἑλληνικαῖς λέξεσι σωζομένων. Ἡ ἀποβολὴ αὕτη ἐγένετο πρὸ τῆς συγγραφῆς τῆς δωδεκαδέλτου, ὅπως τὰ ἀποσπάσματα ταύτης δηλοῦσιν.

Ὁ χρόνος δὲ, καθ' ὃν οἱ Ῥωμαῖοι ἔλαβον τὸ ἀλφάβητον, εἶναι πιθανῶς ὁ τῶν βασιλέων (139). Ἡ ὕπαρξις τοὐλάχιστον ἐγγράφων μνημείων ἐπὶ τούτων εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Διότι ἀναφέρεται ἡ μεταξὺ Ῥώμης καὶ Γαβίων συνθήκη εἰς τὸν Ταρκύνιον, γεγραμμένη ἐπὶ τοῦ δέρματος τοῦ θύματος (140), καὶ ἡ τοῦ Σερβίου μετὰ τῶν λατινικῶν πόλεων, ἣν εἶδεν ὁ Διονύσιος ἐπὶ χαλκοῦ πίνακος ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἐπὶ τοῦ Αὐεντίνου λόφου (141), καὶ ἄλλα ἔτι μνημεῖα (142).

Μετὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῆς καθ' Ἕλληνας χρήσεως ἐν τῇ γραφῇ συνέχεται καὶ ἡ *τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης γνῶσις*, ἥτις ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦτο κοινὴ τοῖς μετὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύμης καὶ Ἰταλίας ναυτιλλομένοις καὶ ἐμπορευομένοις Ῥωμαίοις καὶ λοιποῖς Λατίνοις, ἦτο ὅμως ἄγνωστος τοῖς πολλοῖς ἐν ἀρχαιοτέροις χρόνοις, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς παραλαβῆς δύο εἰδημόνων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης δούλων πρὸς ἑρμηνείαν τῶν ἑλληνικῶν χρησμῶν, καὶ τοῦ Ἑρμοδώρου τοῦ Ἐφεσίου ὡς διερμηνέως τῶν ἑλληνικῶν νόμων, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν (143). Αὐτὸ δὲ τοῦτο ἴσως εἶναι ἱκανὸν τεκμήριον ὅτι οὐδὲ ἐδιδάσκοντο ἐν τούτοις τοῖς χρό-

νόις οἱ νέοι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐν τοῖς σχολείοις, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἀρχαῖοι ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ διδασκαλίας ξένων γλωσσῶν. Οἱ ἔχοντες τούτων ἀνάγκην ἠδύναντο πρακτικῶς ν' ἀποκτήσωσι τοσαύτην γνῶσιν, ὅση ἦτο αὐτοῖς ἀναγκαία, εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Τούτου ἕνεκα φαίνονται ἀπίθανα τῷ Μομσενίῳ (144) τὰ ὑπὸ Λιβίου (145) λεγόμενα περὶ διδασκαλίας τῶν ῥωμαίων παίδων ἐν τῇ Τυῤῥηνικῇ, πλασθέντα πιθανῶς ὑπὸ τῶν ὕστερον τυῤῥηνικῶν ἀρχαιολόγων, οἵτινες χάριν τῆς πρὸς τὸν Πορσήνην συνδιαλέξεως ἠρέσκοντο νὰ λέγωσιν ὅτι, παῖς ἔτι ὢν ὁ Λεύκιος Σκαιόλας, ἐδιδάχθη τὴν τυῤῥηνικὴν γλῶσσαν (146).

Κατὰ τὰ εἰρημένα ἡ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἦτο σπάνιον χρῆμα καὶ ἴδιον ἐκείνοις, οἵτινες εἶχον πρὸς Ἕλληνας ἐπιμιξίαν. Καθ' ὅσον μάλιστα προέβαινεν ὁ χρόνος καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας κοινωνία ηὔξανε, πιθανὸν εἶναι ὅτι ηὔξανε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν γινωσκόντων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν Ῥωμαίων, πράξει τε καὶ θεωρίᾳ ἔτι ἴσως διδασκομένων ταύτην, καὶ μάλιστα τῶν εὐγενῶν. Διότι ἀπὸ τοῦ γ' ἤδη αἰῶνος φαίνεται ὅτι ἐγινώσκετο καὶ ἐλαλεῖτο ὑπὸ πολλῶν καὶ μάλιστα ἐπισήμων ἀνδρῶν. Ὁ εἰς Τάραντα ἀποσταλεὶς ῥωμαῖος πρεσβευτὴς Λεύκιος Ποστούμιος ἠγόρευσεν ἑλληνιστὶ πρὸς τοὺς Ταραντίνους, ὡς καὶ ὁ τοῦ Πύῤῥου πρεσβευτὴς Κινέας εἰς τὴν σύγκλητον τῆς Ῥώμης ἄνευ διερμηνέως (147). Ὁ Τιβέριος Γράκχος ὕπατος τὸ 177 π. Χ. ἐξεφώνησεν ἑλληνιστὶ ἐν Ῥόδῳ λόγον, ὃν ἐξέδωκεν ὕστερον· ὅπερ δηλοῖ ὅτι οἱ τῆς Ῥώμης συγκλητικοὶ ἐγίνωσκον ἤδη ὁπωσοῦν τὴν ἑλληνικήν. Ὕστερον ὅμως ἔτι μᾶλλον γίνεται κοινὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ῥώμῃ, ἣν ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες καὶ πρὸ τῆς μητρικῆς αὐτῶν γλώσσης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κυν-

πιλιανοῦ ([147] β). Καὶ ὀνόματα ἑλληνικὰ ἤρχισαν ἤδη ν' ἀποδίδωσιν ὡς ἐπίθετα. Οὕτως ὁ Κ. Ποπλίλιος, πρῶτος ἀπὸ δημοτικοῦ γένους γενόμενος Πραίτωρ τὸ **337** καὶ τοὺς Σαμνίτας νικήσας, ἐκαλεῖτο Φίλων, ὁ Κ. Σεμπρώνιος, ὕπατος τὸ **268**, Σοφὸς, ἄλλος Φίλιππος, καὶ ἄλλοι ἄλλως.

Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος τοῖς ἀρχαιοτέροις Ῥωμαίοις ἐπὶ τοῦ δ' π. Χ. αἰῶνος. Ἐπειδὴ Ἄππιος Κλαύδιος, Καῖκος ἐπικαλούμενος, τιμητὴς τὸ **312**, ὕπατος τὸ **307** καὶ **296** π. Χ., γράψας διδακτικὸν ἠθικὸν ποίημα γνωμικὸν (**carmen de moribus vel sententiæ**), δεικνύει ὅτι ἐγίνωσκε τὰς τοῦ Πυθαγόρου ὑποθήκας ἢ χρυσᾶ ἔπη. Τὸ ποίημα τοῦτο ἐπαινεῖ ὁ φιλόσοφος Παναίτιος, τῷ δὲ Κικέρωνι φαίνεται πυθαγορικόν ([148]), ὁ δὲ Μομσένιος ὀνομάζει πρωτόλειον ἑλληνιζούσης ῥωμαϊκῆς ποιήσεως ([149]).

Πρὸς τούτοις καὶ αὐτοὶ οἱ πρῶτοι Ῥωμαῖοι ἱστορικοὶ Κόϊντος Φάβιος, ὁ Πίκτωρ ἐπικαλούμενος, καὶ Λεύκιος Κίγκιος, ἀμφότεροι γερουσιασταὶ καὶ κατὰ τοὺς φοινικοὺς πολέμους ἀκμάσαντες, ἤτοι κατὰ τὸν γ' π. Χ. αἰῶνα, ἔγραψαν τὰς ἱστορίας των ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ· διότι εἰς τοὺς τότε λογίους ἦτο αὕτη γνωστή ([150]), ἡ δὲ λατινικὴ ἔτι ἄμορφος καὶ ἀκανόνιστος, καὶ διὰ τοῦτο ἀνίκανος ἴσως νὰ χρησιμεύσῃ εἰς σπουδαίας συγγραφάς.

Τὰ ῥηθέντα περὶ τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἀλφαβήτου, ἅτινα πορίζόμεθα ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων μνημείων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς γλώσσης, οὐδόλως ἰσχύουσι νῦν τοὐλάχιστον καὶ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ πηγῆς *τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσης*, ὅπως ἠδύνατό τις εἰκάσαι ταῦτα μόνα ὑπ' ὄψιν ἔχων.

Καὶ ὅμως αὐτοὶ οἱ ῥωμαῖοι συγγραφεῖς, ἐν οἷς καὶ οἱ τούτων γλωσσολόγοι ([151]), ἐπίστευον ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτῶν κατήγετο ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰδίως τῆς αἰολικῆς διαλέκτου, ἣν δόξαν εἶχον καὶ οἱ Ἕλληνες ([152]), καὶ ἔχουσιν ἔτι τινὲς τῶν νεωτέρων ([153]).

Αἰτία δὲ τούτου εἶναι ἐν μέρει μὲν ἡ συνήθεια τῶν Ῥωμαίων τοῦ ἐκλαμβάνειν ὡς ἀλλότριον πᾶν ἴδιον, ὅπερ εὕρισκον ὅτι ὑπάρχει παρ' Ἕλλησι, διότι ἡ φιλολογία τούτων εἶναι πολὺ ἀρχαιοτέρα τῆς ῥωμαϊκῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ ἀναμφισβήτητος ἡ συγγένεια τῶν δύο τούτων γλωσσῶν. Ἀλλ' ἤδη ἡ συγκριτικὴ φιλολογία ἐξήγησε τὴν συγγένειαν ταύτην ἐκ τῆς ἀποδειχθείσης στενῆς σχέσεως τῶν δύο τούτων γλωσσῶν πρὸς τὴν σανσκριτικὴν καὶ τὰς λοιπὰς ὁμοταγεῖς γλώσσας τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς φυλῆς ([154]). Κατὰ τὰς νεωτάτας ταύτας γλωσσικὰς ἐρεύνας ἅπασαι αἱ τῆς φυλῆς ταύτης γλῶσσαί εἰσιν ἀδελφαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς μητρὸς, τῆς ἀρχαίας ἰνδικῆς, ἐν αἷς ἡ σανσκριτικὴ φαίνεται πρωτότοκος. Ἀποσπασθεῖσαι δὲ ὕστερον αὗται ἀπ' ἀλλήλων ἕνεκα τῆς εἰς διαφόρους τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας χώρας ἐγκαταστάσεως τῶν τῆς αὐτῆς φυλῆς λαῶν, διετήρησαν μὲν πολλὰ, ἃ ἐν ἀρχῇ εἶχον κοινὰ καὶ ἃ δεικνύουσι τὴν συγγένειαν αὐτῶν, παρέλαβον ὅμως καὶ πολλὰ νέα, δι' ὧν διακρίνονται νῦν, ὡς διάφοροι γλῶσσαι ἢ διάλεκτοι τοῦ αὐτοῦ γλωσσικοῦ κλάδου.

Ἡ δὲ φαινομένη στενὴ συγγένεια τῆς ῥωμαϊκῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ἰδίως τὴν αἰολικὴν ἐξηγεῖται νῦν, διότι ἀμφότεραι αὗταί εἰσι τὰ ἀρχαιότερα ἰδιώματα τῆς λατινικῆς καὶ ἑλληνικῆς, καὶ ὡς τοιαῦτα τηροῦσι πολλὰ κοινὰ, ἃ δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὰς ὕστερον ἀναφανείσας διαλέκτους τῆς ἑλληνικῆς. Ἔν τισι μάλιστα ἡ λατινικὴ ὑπερ-

τερεῖ καὶ τῆς αἰολικῆς διαλέκτου, διότι ἔσωσε γραμματικοὺς τύπους μὴ ὑπάρχοντας ἐν τῇ αἰολικῇ, ὡς τὸν τῆς ἀφαιρετικῆς, ὑπάρχοντας ὅμως εἰς τὴν σανσκριτικὴν, τὴν ἀρχαιοτέραν τούτων ἀδελφήν.

Οἱ ἀρχαῖοι λοιπὸν, παραβάλλοντες πρὸς ἀλλήλας μόνον τὴν λατινικὴν καὶ ἑλληνικὴν, διότι ἠγνόουν τὰς λοιπὰς συγγενεῖς γλώσσας, δὲν ἠδύναντο ἄλλως νὰ ἐξηγήσωσι τὴν φαινομένην ταύτην συγγένειαν, ἢ ὡς ἐξήγησαν αὐτήν. Νῦν ὅμως, ὅτε παραβάλλονται συνάμα πολλαὶ γλῶσσαι καὶ εὑρίσκεται ἡ συγγένεια αὕτη γενικωτέρα ἔν τε τῇ γραμματικῇ καὶ τῷ λεξικῷ αὐτῶν, ἄτοπον εἶναι νὰ πιστεύηται ὡς ὀρθὴ ἡ περιωρισμένη ἐκείνη τῶν ἀρχαίων δοξασία, ἀναφερομένη μάλιστα εἰς τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν τῆς λατινικῆς γλώσσης, καθ' ἣν ἡ τῶν Ἑλλήνων κοινωνία πρὸς τοὺς Ἰταλοὺς δὲν ἦτο τόσον μεγάλη, (καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦτό τις), ὅση ἦτο κατὰ τὰ εἰρημένα ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν βασιλέων Ταρκυνίων καὶ ἑξῆς. Διότι ἕνεκα τῆς συχνῆς ἐμπορικῆς ἐπιμιξίας τῶν δύο ἐθνῶν καὶ λέξεις καὶ πράγματα ἀφθόνως εἰσέῤῥεον εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν λοιπὴν Ἰταλίαν. Ἀνωτέρω περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν πραγματευόμενοι, εἴδομεν ὅτι πολλαὶ τοιαῦται λέξεις εἰσὶ κοιναὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς. Ἄλλαι τοιαῦταί εἰσιν, ἃς ἀπαντῶμεν ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις μνημείοις τῆς λατινικῆς γλώσσης, ὡς αἱ ἑξῆς· **lanum** λῖνον, **purpura** πορφύρα, **scipio** σκῆπτρον καὶ σκίπων, **thus** θύος καὶ ἄλλαι ἀπαντώμεναι ἐν τοῖς τῶν βασιλέων χρόνοις. Ἄλλαι εἰσὶν αἱ τῆς τροφῆς καὶ πόσεως καὶ τῶν σκευῶν τούτων, ὡς **amphora** ἀμφορεὺς, **cratera** κρατὴρ, **comissari** κωμάζειν, **opsonium** ὀψώνιον, **massa** μάζα, **lucuns** γλυκοῦς, **placunta** πλακοῦς, **tu-**

runda τυροῦς. [155]. Ἔν τισι τούτων σημειωτέα καὶ ἡ αἰτιατικὴ ἀντὶ ὀνομαστικῆς, ἥτις κατὰ τὸν Μομσένιον δεικνύει τὴν παρὰ Ῥωμαίοις ἀρχαιότητα τῶν λέξεων τούτων [156].

ΜΕΡΟΣ Β΄.

Ἐπενέργεια τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ τῆς δουλώσεως τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν καὶ ἑξῆς.

Græcia capta ferum victorem cepit et arte
intulit agresti Latio.

Horat Epist 2, 1, 156.

Τὰ μέχρι τοῦδε ῥηθέντα ἰσχύουσι κυρίως διὰ τοὺς πρώτους πέντε αἰῶνας ἀπὸ Ῥώμης μέχρι τοῦ γ′ αἰῶνος π. Χ. μεσοῦντος. Ἐν τῷ χρονικῷ τούτῳ διαστήματι εἴδομεν ὅτι ἀπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ κυρίως Ἑλλήνων καὶ ἀπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι, ἔτι δὲ καὶ διὰ τῶν γειτόνων Τυῤῥηνῶν εἰςέῤῥευσεν εἰς τὴν Ῥώμην καὶ τὸ Λάτιον ἐν γένει ὡς διὰ πολλῶν ῥυακίων ἑλληνικὸς πολιτισμός, ὅςτις ἐδίδαξε πολλὰ τοὺς τέως ἀπολιτεύτους καὶ ἀγροίκους τῆς Ῥώμης κατοίκους, οἵτινες εἶχον γνῶσιν τῆς γεωργίας, κτηνοτροφίας καί τινων τεχνῶν τῆς βιωτικῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ πολέμου μόνον. Διὰ τοῦ εἰςρεύσαντος ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἴδομεν ὅτι μετεῤῥυθμίσθη ἐν μέρει καὶ θρησκεία καὶ πολίτευμα καὶ πολλὰ τοῦ κοινωνικοῦ βίου· καὶ αἱ τῶν γραμ-

μάτων πρῶται ἀρχαὶ καὶ τέχναι πρὸς τούτοις ἐγένοντο τοῖς Ῥωμαίοις γνωσταί.

Ἡ τῶν ἑλληνικῶν ὅμως γραμμάτων τελειοτέρα γνῶσις καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν μόρφωσις τῶν ῥωμαϊκῶν, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ ἡ καλλιτεχνία ἀνήκουσιν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον τῆς ῥωμαϊκῆς ἱστορίας, τὴν ἀρχομένην κυρίως ἀπὸ τῆς δουλώσεως τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων.

Μετὰ τοὺς ἀτυχεῖς πολέμους τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων πρὸς τοὺς γείτονας Ἰταλοὺς καὶ τοὺς Ῥωμαίους, ἀπὸ τοῦ ε' μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος, οὓς ἢ μόνοι αὐτοὶ ἢ μετὰ συμμάχων ἐξ Ἑλλάδος ἐλθόντων ἐπολέμησαν, ὑπέκυψαν καὶ οὗτοι εἰς τὰς ἀφεύκτους, οὕτως εἰπεῖν, βουλὰς τῆς εἱμαρμένης, ἥτις ὥρισε τὴν Ῥώμην δέσποιναν τοῦ τότε γνωστοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ἑλληνικὴ ἀποικία ἐστερεῖτο τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας, καὶ εἰςήρχετο πρῶτον μὲν ὡς μέρος δουλεῦον τῇ Ῥώμῃ, εἶτα δὲ ὡς συμπληρωτικὸν τοῦ παγκοσμίου αὐτῆς κράτους· ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος πάντες οἱ ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνες ἐδούλευον τοῖς Ῥωμαίοις. Ἐπὶ Στράβωνος δὲ, ἤτοι περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, μόλις ὀλίγαι πρώην ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἐτήρουν ἔτι ζώπυρά τινα τοῦ ἑλληνισμοῦ των. Εἰς τοσοῦτον ὁ μέγας τῆς Ῥώμης κολοσσὸς πιέσας ἐξηφάνισε τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων τὴν ἑλληνικὴν ὕπαρξιν, συγχωνεύσας αὐτοὺς εἰς τὸν ἤδη ἀρχόμενον ῥωμαϊκὸν πολιτισμόν!

Ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ὑποδουλώσεως τῶν ἐν μεγάλῃ Ἑλλάδι ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἄρχεται νὰ εἰςρέῃ εἰς τὴν Ῥώμην ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, οὐχὶ διὰ ῥυακίων ὅπως πρότερον, ἀλλὰ δι' ἀφθονωτάτων ποταμῶν κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κικέρωνος ([157]). Ἀπὸ πασῶν τῶν ἑλληνικῶν

τούτων πόλεων ἄλλοι μὲν Ἕλληνες μετεβιβάζοντο εἰς Ῥώμην ὡς δοῦλοι καὶ ἐγίνοντο τοῖς δεσπόταις χρήσιμοι εἰς ἔργα, εἰς ἃ ἀνίκανοι ἦσαν οὗτοι, ὡς παιδαγωγοὶ μάλιστα καὶ διδάσκαλοι τῶν παίδων των. Ἄλλοι δὲ οἰκειοθελῶς ἐγκαταλείποντες τὴν ἀτυχῆ αὐτῶν πατρίδα, μετέβαινον εἰς τὴν πλουσίαν καὶ εὐδαίμονα Ῥώμην, ἀναζητοῦντες κρείττονα τύχην. Ἐγκαθιστάμενοι δὲ ὡς μέτοικοι ἢ πάροικοι, μετέδιδον ὅ,τι καλὸν καὶ χρήσιμον ἐγίνωσκον τοῖς τέως ἀγροίκοις καὶ ἀμαθέσι Ῥωμαίοις. Ἐν πολλοῖς τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν ῥωμαίων οἴκοις ἔζων σοφοὶ καὶ λόγιοι ἕλληνες ([158]), τιμώμενοι καὶ ἀγαπώμενοι παρὰ τούτων διὰ τὴν μεγάλην αὐτῶν παιδείαν, ἐμπειρίαν καὶ σύνεσιν, συντελοῦντες εἰς ἐξημέρωσιν τοῦ ἀπαιδεύτου καὶ ἀτημελήτου ῥωμαϊκοῦ ἤθους καὶ εἰς ῥύθμισιν τῆς ἀρχομένης ἤδη κανονίζεσθαι ῥωμαϊκῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας. Οὐ μόνον ἐν τοῖς οἴκοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς στρατείαις καὶ ταῖς ὁδοιπορίαις παραλαμβάνουσι ῥωμαῖοι στρατηγοὶ ἕλληνας ποιητὰς καὶ ἄλλους λογίους, ὅπως διὰ τῆς συμβιώσεως μετὰ τούτων ἀπολαύσωσιν ἐν ταῖς ὥραις τῆς ἀνέσεως καὶ ἀπραξίας τῶν ἀγαθῶν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ([159]).

Ἕνεκα τοῦ μεγάλου πλήθους τῶν εἰς Ῥώμην ἐρχομένων καὶ καθισταμένων Ἑλλήνων, ὅπερ ὁσημέραι ηὔξανεν, ἕνεκα τῆς φυσικῆς ῥοπῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ νεωτερίζειν καὶ εὐκόλως ἀποδέχεσθαι πᾶν ὅ,τι φαίνεται αὐτῷ καλὸν καὶ τερπνόν, ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς δεσπόζει ἀπὸ τοῦδε ἐν Ῥώμῃ. Πᾶς ὁ τῶν Ῥωμαίων βίος μεταβάλλεται ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον. Ὅ,τι καλὸν καὶ τερπνὸν ὑπῆρχεν ἐν Ἑλλάδι μεταβιβάζεται εἰς Ῥώμην ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων. Πᾶσα ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἀσιατικὴ ἡδυπάθεια καὶ

τρυφὴ καὶ πολυτέλεια, πᾶν εἶδος τέρψεως καὶ ψυχαγωγίας, καὶ ἐν γένει ὅ,τι καλὸν καὶ ὅ,τι κακὸν εἶχεν ὁ ἑλληνικὸς βίος μεταφέρεται εἰς τὴν Ῥώμην (160). Ἀρκούμενοι εἰς τὰ οὕτω γενικῶς ῥηθέντα περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίοδον, καὶ μὴ θέλοντες νὰ ἐνδιατρίψωμεν ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, ἀποδεικνύοντες αὐταπόδεικτα καὶ πανθομολογούμενα, περιορίζομεν τὸν λόγον ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις, εἰς ἃς νῦν κατὰ πρῶτον ἄρχονται ν' ἀσχολῶνται οἱ Ῥωμαῖοι χειραγωγούμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἴδωμεν τί ἐν ταύταις ἔπραξαν οὗτοι, καὶ τίς ἡ φύσις τῆς ῥωμαϊκῆς παιδείας.

Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης καθίστανται ἐν Ῥώμῃ καθ' ἑλληνικὸν ἔθος σχολεῖα, ἰδιωτικὰ βεβαίως, διότι ἡ πόλις οὐδεμίαν φροντίδα ἀνελάμβανεν ἔτι περὶ τῆς τῶν παίδων παιδεύσεως, ἐν οἷς ἕλληνες λόγιοι, εἰδήμονες καὶ τῆς λατινικῆς γενόμενοι, διδάσκουσι δημοσίᾳ τοὺς παῖδας τῶν Ῥωμαίων ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν συνάμα γλῶσσαν. Ἕλληνες τοιοῦτοι ἐπιχειροῦσι πρῶτοι καὶ μεταφράζουσιν εἰς λατινικὴν γλῶσσαν τὴν Ὁμήρου Ὀδύσσειαν, ἧς ἡ μετάφρασις ὅσον καὶ ἂν ἦτο ἀτελὴς καὶ τραχεῖα, ὡς πρώτη ἀπόπειρα μεταφράσεως, ἔμενεν ὅμως ὡς διδακτικὸν βιβλίον ἀπὸ τοῦ γ' αἰῶνος μεσοῦντος μέχρι τῆς τοῦ Ὁρατίου παιδικῆς ἡλικίας, δύο ὅλους αἰῶνας (161). Ἕλληνες λόγιοι πρῶτοι ἐπιχειροῦσιν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γ' αἰῶνος νὰ διδάξωσιν ἀπὸ σκηνῆς τοὺς Ῥωμαίους, μεταφράζοντες ἢ καὶ διασκευάζοντες ἑλληνικὰ δράματα καθ' ὃν τρόπον ἠδύναντο. Οἱ αὐτοὶ ποιοῦσι καὶ ὕμνους τοῖς θεοῖς, ᾀδομένους ἐν καιρῷ ἑορτῶν κατ' ἔθος ἑλληνικόν. Σχολεῖον λοιπὸν καὶ θέατρον ἦσαν αἱ δύο ὁδοί, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ γ'

αἰῶνος εἰσέρχεται εἰς τὴν Ῥώμην ἑλληνικὴ παιδεία, ἥτις κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Ὁρατίου καθίσταται ταχέως ἠθικῶς κυρία τῆς κοσμοκράτορος Ῥώμης ([162]). Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ πάντα γενικῶς εἰπεῖν, δι' ὧν ἐδιδάσκοντο καὶ ἐτέρποντο οἱ Ἕλληνες καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν ἐλάτρευον, μεταφέρονται εἰς Ῥώμην καὶ μεταδίδονται τοῖς Ῥωμαίοις μετὰ πάσης προθυμίας καὶ σπουδῆς. Διὰ τούτων δὲ καθίσταται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐν Ῥώμῃ γνωστή, ἂν οὐχὶ πᾶσι τοῖς Ῥωμαίοις, βεβαίως ὅμως τοῖς πλείοσι καὶ λογάσι· διότι τὰ σωζόμενα δράματα τοῦ Πλαύτου, τὰ διδαχθέντα ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς σκηνῆς περὶ τὸν β' π. Χ. αἰῶνα, πλείστας ἑλληνικὰς λέξεις ἔχουσιν, ἃς δὲν ἠδύνατο νὰ μεταχειρισθῇ ὁ ποιητής, ἂν δὲν ἐγίνωσκεν ὅτι ἦσαν καταληπταὶ εἰς τοὺς αὐτοῦ ἀκροατὰς ἐν τῷ θεάτρῳ.

Αὐτὴ ἡ ἱστορία τῶν ῥωμαϊκῶν γραμμάτων διδάσκει, ὅτι ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου καὶ ἀπὸ λογίων ἑλλήνων λαμβάνει τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ ποίησις καὶ ἱστορία καὶ ἔντεχνος ῥητορικὴ καὶ φιλοσοφία καὶ ἐν γένει πᾶν εἶδος λόγου. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Ἕλληνες ἐδίδασκον πάντα ταῦτα κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ, ἐντεῦθεν καὶ ὅσοι τῶν Ῥωμαίων ἐπεχείρησαν τότε νὰ συντάξωσιν ἰδίας συγγραφάς, ἔγραψαν ταύτας ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ· διότι ταύτην καὶ ἐγίνωσκον καλῶς, καὶ ταύτην ἐνόμιζον ἱκανὴν νὰ ἐκφράσῃ ἐπιστημονικὰς ἐννοίας, καθόσον μάλιστα ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἦτο ἔτι ἄμορφος, πτωχὴ καὶ τραχεῖα, ἴσως δὲ καὶ τὸ κοινὸν τῆς Ῥώμης ἀδιάφορον εἰς τοιαύτας συγγραφάς ([163]). Ἂν ὁ καιρὸς καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ λόγου συνεχώρουν νὰ φέρω ἀποδείξεις πάντων τούτων, ἀνάγκη ἦτο νὰ ἐκθέσω τὴν ἱστορίαν τῶν ῥωμαϊκῶν γραμμάτων κατὰ τοὺς δύο πρώτους αἰῶνας ἀπὸ τῆς τούτων ἀρχῆς· διότι

αὕτη ἤθελε βεβαιώσει τὴν ἀλήθειαν τῶν ἤδη ῥηθέντων. Ἀρκοῦμαι ὅμως νὰ περιορίσω τὸν λόγον εἰς ἓν μόνον εἶδος λόγου, εἰς τὴν ποίησιν τὴν δραματικήν. Τὰ δὲ περὶ ταύτης λεχθέντα ἰσχύουσιν ἐν μέρει καὶ περὶ τῶν λοιπῶν εἰδῶν τοῦ ἐμμέτρου καὶ πεζοῦ λόγου.

Αὐτοὶ οἱ Ῥωμαῖοι ὁμολογοῦσιν ὅτι λίαν ὀψὲ παρέλαβον τὴν ποίησιν. Ὁ Κικέρων (164) ἐν σχολαῖς Τουσκουλαναῖς, **Sero a nostris poëtæ**, λέγει, **vel cogniti vel recepti**. Ὁ χρόνος δὲ οὗτος κατὰ τὸν παρὰ Γελλίῳ (165) ποιητὴν Πόρκιον Λικίνιον εἶναι ὁ τοῦ β′ καρχηδονικοῦ πολέμου,

Poenico bello secundo Musa pinnato gradu
Intulit se bellicosam in Romuli gentem feram.

καθ' ὃν χρόνον δηλονότι εἶχον ἀναφανῆ ἤδη ποιηταὶ οὐκ ὀλίγοι καὶ ἡ ποίησις ἦτο ἔν τινι τιμῇ· ἄλλως ἡ πρώτη τῆς ποιήσεως γνῶσις ἀνήκει εἰς τὸν α′ καρχηδονικὸν πόλεμον. Καὶ ὁ Ὁράτιος (166) ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ποίησις αὕτη ἦτο ἑλληνική. Πλὴν τούτων καὶ ἡ ἱστορία τῆς ῥωμαϊκῆς ποιήσεως ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν ταύτην, καὶ ὅτι οἱ πρῶτοι τῶν Ῥωμαίων ποιηταὶ ἦσαν Ἕλληνες ἢ ἡμιέλληνες (167) ἐκ τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ Ἑλλάδι ἑλληνικῶν ἀποικιῶν.

Πρῶτος τῶν τῆς Ῥώμης ποιητῶν λέγεται ὑπὸ τῶν ῥωμαίων συγγραφέων (168) ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος (**284—196**), ἕλλην τὸ γένος ἀπὸ Τάραντος, ὅςτις, ἐν τῇ ἁλώσει τῆς πατρίδος του τὸ **272** αἰχμαλωτισθείς, μετηνέχθη εἰς Ῥώμην δοῦλος ὑπὸ Λιβίου Σαλινάτωρος τοῦ στρατηγοῦ, οὗτινος τοὺς παῖδας ἐκπαιδεύσας, ἠξιώθη ὕστερον τῆς ἐλευθερίας, ὀνομασθεὶς Λίβιος ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐλευθερώσαντος. Ὁ Ἀνδρόνικος, ἐλθὼν εἰς Ῥώμην νέος,

ἔμαθε τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν, καὶ πρῶτος μετέφρασεν εἰς ταύτην τὴν Ὁμήρου Ὀδύσσειαν ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ, ἣν μετεχειρίζετο καὶ αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν διδάσκαλοι μέχρις Ὁρατίου ὡς διδακτικὸν βιβλίον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῶν παίδων. Ὁ αὐτὸς ἐπεχείρησε πρῶτος καὶ μετέφρασεν ἢ διεσκεύασεν ἑλληνικὰ δράματα, ὧν τὸ πρῶτον ἐδίδαξε τὸ **240** κατὰ τὴν μεγάλην τῶν Ῥωμαίων ἑορτὴν (**ludi maximi Romani**) ἐν αὐτοσχεδιασθέντι ὑπ' αὐτοῦ ξυλίνῳ θεάτρῳ καθ' ἑλληνικὸν τρόπον, ὁ αὐτὸς ὢν ποιητὴς καὶ ὑποκριτὴς καὶ ἀπὸ σκηνῆς τρόπον τινὰ διδάσκαλος τῶν Ῥωμαίων. Ἀπίθανον δὲ δὲν εἶναι ὅτι ὁ αὐτὸς ἐποίησε καὶ λυρικὰ ᾄσματα, ᾀδόμενα τοῖς θεοῖς ἐν καιρῷ ἑορτῶν· διότι ὁ ἱστορικὸς Λίβιος λέγει ὅτι ὑπὸ Λιβίου τοῦ ποιητοῦ ἐποιήθη τὸ ᾆσμα, ὅπερ ᾖσε χορὸς παρθένων καθ' ἑλληνικὸν τρόπον ἐν τῇ ἑορτῇ τοῦ Στησίου Διὸς διὰ τὴν ἐν Σήνῃ (**Senigaglia**) νίκην τῶν Ῥωμαίων τὸ **197**, στρατηγοῦντος τοῦ Σαλινάτωρος τούτου. Τὰ ὀλίγα σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Λιβίου δεικνύουσιν ὅτι καὶ αὐτῆς τῆς μητρικῆς του γλώσσης δὲν ἦτο λίαν ἐγκρατὴς ([169]), ὅπερ πιθανολογεῖ τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ μετεβιβάσθη εἰς Ῥώμην.

Ὁ Ἕλλην Ἀνδρόνικος λοιπὸν οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος τῶν Ῥωμαίων διδάσκαλος ἐν τῇ ἑλληνικῇ καὶ λατινικῇ γλώσσῃ, ὁ πρῶτος ἐπικὸς καὶ δραματικὸς καὶ λυρικὸς ποιητής, καὶ ὁ πρῶτος τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἑλληνικοῦ θεάτρου ἱδρυτὴς καὶ ὑποκριτὴς συνάμα. Θέατρον λοιπὸν καὶ σχολεῖόν εἰσιν αἱ δύο θύραι, ὡς εἴδη εἴπομεν, δι' ὧν εἰσέρχεται ἀπὸ τοῦδε εἰς τὴν Ῥώμην ἑλληνικὴ ποίησις καὶ παιδεία καὶ ἑλληνικὸς ἐν γένει πολιτισμός.

Δεύτερος μετὰ τὸν Ἀνδρόνικον ποιητὴς τῶν Ῥωμαίων

εἶναι ὁ ἀπὸ Καμπανίας *Γναῖος Ναίβιος* (264—194), ῥωμαῖος μὲν πολίτης πολεμήσας ἐν τῷ β′ καρχηδονικῷ πολέμῳ, πιθανὸν ὅμως ὅτι ἦτο ἕλλην τὴν καταγωγὴν, διότι ἐν Καμπανίᾳ ἦσαν πλεῖσται ἑλληνικαὶ ἀποικίαι, καὶ αὐτὸς ἦτο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰδήμων, διδάξας καὶ οὗτος ἀπὸ σκηνῆς ἑλληνικὰ δράματα ἀπὸ τοῦ ἔτους **235** καὶ ἑξῆς, καὶ μάλιστα κωμῳδίας, ἐν αἷς μετὰ ἀξιοσημειώτου ἐλευθεροστομίας ἐτόλμησε πρῶτος νὰ ἐπικρίνῃ ἰσχυροὺς Ῥωμαίους κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀρχαίας κωμῳδίας. Οἱ σοβαροὶ ὅμως τῆς Ῥώμης πολιτικοὶ, μὴ ἀνεχόμενοι νὰ ἐπικρίνωνται αἱ πράξεις των, ἔῤῥιψαν αὐτὸν πρῶτον εἰς φυλακὴν, εἶτα ἀπέπεμψαν εἰς ἐξορίαν, ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τὸ **199** ἢ **194** π. Χ.

Αἱ κωμῳδίαι αὐτοῦ, μετὰ πλείονος ἐλευθερίας καὶ τέχνης γεγραμμέναι ἢ αἱ τοῦ Ἀνδρονίκου, καὶ ὑποθέσεις ἔχουσαι, τινὲς αὐτῶν τοὐλάχιστον, ῥωμαϊκὸν βίον, (διὸ λέγεται αὐτὸς εὑρέτης τοῦ εἴδους τῆς κωμῳδίας, ἥτις **prætextata** ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλεῖται), ἤρεσκον τοῖς Ῥωμαίοις διὰ αὐτὸ τοῦτο ἴσως καὶ εἰς τοὺς ὕστερον χρόνους, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ὁράτιος. Ἀλλ᾽ ὅπερ περέσχε τῷ ποιητῇ τούτῳ πλείονα τιμὴν ἦτο τὸ ἐπικὸν αὐτοῦ ἔπος, ἐν ᾧ πρῶτος ἐξύμνησε τὸν β′ καρχηδονικὸν πόλεμον.

Τρίτος μετ᾽ αὐτοὺς ποιητὴς εἶναι ὁ *Τίτος, Μάκκιος, Πλαῦτος*, γεννηθεὶς τὸ **254** π. Χ. ἐν Ὀμβρικῇ τινι πόλει, Σαρσίνῃ καλουμένῃ, ἐκ γένους ταπεινοῦ καὶ ἀγνώστου· διὸ καὶ τὰ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ βίου του μένουσιν ἐντελῶς ἄγνωστα, καθόσον μάλιστα εἰδήσεις γραμματολογικαὶ τῶν χρόνων τούτων οὐδόλως διεσώθησαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Πλαῦτος εἰς Ῥώμην ἐλθὼν ἐπορίζετο τὰ τῆς ζωῆς του συγγράφων κωμῳδίας, καὶ διδάσκων αὐτὰς

ἐν θεάτρῳ κατὰ μίμησιν τῶν πρὸ αὐτοῦ ποιητῶν, καὶ τὰς κωμῳδίας αὐτοῦ ἁπάσας συνέταξε κατὰ μίμησιν καὶ διασκευὴν ἑλληνικῶν κωμῳδιῶν, πιθανὸν ὅτι οὗτος ἦτο ἢ Ἕλλην τὴν καταγωγήν, καὶ διὰ τοῦτο ἐγίνωσκε καλῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἢ τοὐλάχιστον ἔζησε μακρὸν χρόνον ἔν τινι ἑλληνικῇ ἢ ἄλλῃ πόλει, ὅπου καὶ τὴν γλῶσσαν ἔμαθε καὶ τὴν τέχνην τὴν ὑποκριτικὴν ἐδιδάχθη ([170]), δι' ἧς ἐπορίζετο ἐν Ῥώμῃ τὰ τοῦ βίου μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ τὸ 184 π. Χ. κατὰ τοὺς πιθανωτέρους χρονολογικοὺς ὑπολογισμούς. Τῶν κωμῳδιῶν αὐτοῦ σῴζονται μέχρις ἡμῶν εἴκοσιν, ἅπασαι ἐκ μιμήσεως ἑλληνικῶν πρωτοτύπων προελθοῦσαι· διὸ καὶ πρόσωπα καὶ βίος ἑλληνικὸς εἶναι ἡ ὑπόθεσις αὐτῶν. Ἀναμιγνύει ὅμως ὁ ποιητὴς καὶ πολλὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ βίου, ὅπως καταστήσῃ αὐτὰς μᾶλλον εὐπροσδέκτους εἰς τὸ ἄπειρον ἔτι ἑλληνικῆς ποιήσεως ῥωμαϊκὸν πλῆθος. Ἀνήκων δὲ εἰς τὴν τάξιν τούτου καὶ μετ' αὐτοῦ συζῶν, γράφει τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, σκέπτεται καὶ ἐκφράζεται ὅπως αὐτό, ἀδιαφορῶν περὶ σεμνότητος καὶ εὐκοσμίας ἐν τῷ λέγειν καὶ δρᾷν. Διὰ τὰς ἰδιότητας δὲ αὐτοῦ ταύτας, εἰς ἃς προστίθεται καὶ ποιητική τις φαντασία καὶ μετρία δραματικὴ τέχνη ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῶν δραμάτων καὶ τῇ διαγραφῇ τῶν χαρακτήρων, ὁποία δυνατὸν ἦτο νὰ ὑπάρχῃ παρ' αὐθρώποις τῆς τάξεως αὐτοῦ, ἐτιμᾶτο ὁ Πλαῦτος οὐ μόνον παρὰ τῶν συγχρόνων, ἀλλ' ἐθαυμάζετο καὶ παρὰ τῶν ὕστερον Ῥωμαίων ὡς οὐδεὶς ἄλλος κωμικὸς τοῦ εἴδους τούτου τῆς κωμῳδίας, ἥτις palliata λέγεται ἀπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἱματίου, ὃ ἔφερον οἱ ὑποκριταὶ αὐτοῦ ὡς ὑποκρινόμενοι ἑλληνικὰ πρόσωπα καὶ βίον. Εἰς τὴν τιμὴν δὲ ταύτην καὶ ὑπεροχὴν αὐτοῦ ἐν τοῖς κωμικοῖς τῆς Ῥώμης ὀφείλεται

ἡ μέχρι σήμερον σωτηρία τῶν αὐτοῦ κωμῳδιῶν, αἵτινές εἰσι τὰ ἀρχαιότερα μνημεῖα τῆς σωζομένης λατινικῆς δραματικῆς ποιήσεως καὶ γλώσσης, καὶ ὡς τοιαῦτα ἀσχολοῦσιν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ αἰῶνος τούτου, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετηρίδα, τοὺς σπουδαιοτέρους καὶ εὐφυεστέρους τῶν Γερμανῶν φιλολόγους· οἵτινες ἀνευρόντες ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος τούτου ἀρχαιότατον παλίμψηστον κώδηκα τούτου, ἀνερχόμενον εἰς τὸν ε' μ. Χ. αἰῶνα, ἀποπειρῶνται βοηθείᾳ τούτου νὰ ἀνορθώσωσι τὸ λίαν παρεφθαρμένον αὐτοῦ κείμενον καὶ ἑρμηνεύσωσιν αὐτό.

Καὶ τοὺς τρεῖς τούτους ἀρχαίους τῆς Ῥώμης ποιητὰς ὑπερβαίνει κατά τε τὴν παιδείαν καὶ συγγραφικὴν ἱκανότητα καὶ γονιμότητα τῆς φαντασίας ὁ *Κ. Ἔννιος*, γεννηθεὶς τὸ **239**, τὸ ἑπόμενον δηλαδὴ ἔτος ἀφ' οὗ ὁ Ἀνδρόνικος ἐδίδαξε τὸ πρῶτον δρᾶμα ἐν Ῥώμῃ, ἐν Ῥοδίαις πόλει ἑλληνικῇ τῆς Καλαυρίας κατὰ Στράβωνα ([171]), ἔνθα διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐλαλεῖτο ἥ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ τῶν ἐγχωρίων ὀσκική, ἀποθανὼν δ' ἐν Ῥώμῃ τὸ **169** π. Χ. Ἦτο λοιπὸν καὶ οὗτος ἕλλην τὸ γένος καὶ ἐκαυχᾶτο ὅτι ἐγίνωσκε τρεῖς γλώσσας ([172]), τὰς δύο εἰρημένας καὶ τὴν ῥωμαϊκήν, ὅπερ ἦτο σπάνιον χρῆμα ἐν τοῖς τότε χρόνοις. Ὑπηρετῶν δ' ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ στρατῷ ἐν Σαρδόνι τὸ **204**, ἐγνώσθη ἐνταῦθα Κάτωνι τῷ πρεσβυτέρῳ, ὅστις ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ῥώμην· ὁ δὲ στρατηγὸς Μ. Φούλβιος Νοβιλίωρ, ὕπατος τὸ **189**, παραλαβὼν ἐντεῦθεν, ἤγαγεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ Αἰτωλίαν ὡς μάρτυρα καὶ κήρυκα τῶν πολεμικῶν αὐτοῦ πράξεων, δι' ὃ ἐμέμφθη αὐτὸν ὁ ἐχθρὸς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας Κάτων. Ὕστερον δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἐνήργησε νὰ δοθῶσι τῷ Ἐννίῳ ῥωμαίου πολίτου δίκαια. Οὐχ ἧττον ὅμως καὶ οὗτος, ὅπως οἱ πρὸ αὐτοῦ

ποιηταὶ, ἐπάλαιε κατὰ τῆς πενίας, ἧς ἕνεκα καὶ εἰς συγγραφὰς ἠσχολεῖτο καὶ εἰς τὴν εὔνοιαν καὶ προστασίαν τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ῥώμης κατέφευγε.

Ὁ Ἔννιος ἠσχολήθη συγχρόνως εἰς πολλὰ εἴδη τῆς ποιήσεως κατὰ τὸ παράδειγμα οὐχὶ τῶν ἀρχαιοτέρων ἑλλήνων ποιητῶν, διότι οὗτοι ἠρέσκοντο εἰς ἓν μόνον εἶδος ποιήσεως νὰ ἐνδιατρίβωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὸ τῶν συγχρόνων ἀλεξανδρινῶν· διότι καὶ ἔπη καὶ τραγῳδίας καὶ κωμῳδίας καὶ ποικίλα ἄλλα ποιήματα ἐποίησεν· ἔτι δὲ καὶ τὴν Εὐημέρου τοῦ Μεσσηνίου ἱερὰν ἀναγραφὴν καὶ τὴν τοῦ Σικελοῦ Ἐπιχάρμου φιλοσοφίαν μετέφρασεν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, εἰς δεῖγμα τῆς αὐτοῦ ὀλιγωρίας περὶ τὴν ἐγχώριον θρησκείαν, καὶ τῆς τοῦ κοινοῦ τῆς Ῥώμης ἀδιαφορίας εἰς τοιαῦτα βλάσφημα συγγράμματα ([173]). Τοσοῦτον ταχέως ἐκλονίσθη ἡ πεποίθησις τοῦ κατὰ Πολύβιον ([174]) πρότερον λίαν εὐσεβοῦς, ἢ καὶ δεισιδαίμονος τούτου λαοῦ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν! ὑπὲρ οὗ ὁ ἕλλην οὗτος ἱστορικὸς λέξεις καταλλήλους δὲν εὑρίσκει νὰ ἐκφράσῃ τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν ἀκλόνητον πεποίθησιν καὶ τὴν ἐντεῦθεν πηγάζουσαν τιμιότητα καὶ εὐσυνειδησίαν αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἁπάντων τῶν ποιημάτων τοῦ Ἐννίου ἐπιφανέστερον εἶναι τὸ ἐκ 18 βιβλίων συνιστάμενον ἔπος, **annales** ἐπιγραφόμενον, ἐν ᾧ ἐξύφανεν ἐν χρονολογικῇ σειρᾷ πᾶσαν τὴν ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Αἰνείου εἰς τὴν Ἰταλίαν μέχρι τῶν αὐτοῦ χρόνων, οὗ μόνον 600 περίπου στίχοι σώζονται. Τὸ ἔπος τοῦτο, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐπέχῃ ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ποιήσει θέσιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ἣν κατέλαβεν ὕστερον ἡ τοῦ Βιργιλίου Αἰνειὰς, καὶ ἀληθῶς ἐπεῖχε τοιαύτην παρὰ τοῖς φιλαρχαίοις Ῥωμαίοις,

οἵτινες καλοῦσι τὸν Ἔννιον ἄλλον Ὅμηρον καθ' Ὁράτιον ([175]), ἀνύψωσε τοῦτον εἰς τὴν πρώτην βαθμίδα τῶν ποιητῶν τῆς Ῥώμης διὰ τὴν πατριωτικὴν μάλιστα ὑπόθεσιν τοῦ ἔπους τούτου· ὥςτε πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων καλοῦσιν αὐτὸν πατέρα τῆς ποιήσεως. Διότι αὐτὸς πρῶτος ἐξέβαλεν ἐκ τῆς ποιήσεως ταύτης τὸν ἀρχαῖον **Saturnium** στίχον, ὃν διὰ τὸ ἄῤῥυθμον καὶ τραχὺ αὐτοῦ καλεῖ ὁ Ὁράτιος **horridum**, καὶ τὴν γλῶσσαν ἐκανόνισεν ὅσον οἱ χρόνοι συνεχώρουν, εἰσαγαγὼν εἰς αὐτὴν τὸν ἑλληνικὴν ἑξάμετρον, προςῳδίαν, καὶ τὰ διπλᾶ σύμφωνα, ἅτινα μέχρις αὐτοῦ ἦσαν ἄγνωστα τοῖς Ῥωμαίοις, ὅπως καὶ τὰ σωζόμενα ἀρχαιότερα μνημεῖα τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσης δηλοῦσι ([176]).

Μετὰ τὸν Ἔννιον ἀναφαίνεται ἐν τῇ δραματικῇ ποιήσει καὶ ἰδίως τῇ τραγῳδίᾳ ὁ τῆς τούτου ἀδελφῆς υἱὸς *Μ. Πακούβιος*, γεννηθεὶς τὸ 220 ἐν Βρεντεσίῳ τῆς Ἰαπυγίας καὶ ὑπὸ τοῦ θείου εἰς Ῥώμην μετακληθείς, ἐπορίζετο τὰ τῆς ζωῆς εἰς τὴν γραφικὴν ἀσχολούμενος καὶ εἰς συγγραφὴν τραγῳδιῶν, μιμούμενος πρὸ πάντων τὰς τοῦ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου, οὗ ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς φιλοσοφία φαίνεται ὅτι ἤρεσκε τοῖς Ῥωμαίοις. Τὸ δὲ 132 π. Χ. ἐτελεύτησεν ἐν Τάραντι.

Μετὰ τοὺς ἕλληνας τούτους πρώτους ποιητὰς τῆς Ῥώμης ἀναφαίνονται καὶ ἄλλοι τινὲς δραματικοὶ ἐξ ἄλλων τῆς Ἰταλίας χωρῶν, πάντες μιμηταὶ τῶν ἑλλήνων δραματικῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν τῶν δραμάτων τούτων σώζεται, μνείαν ποιούμεθα τοῦ τελευταίου τῆς Ῥώμης σωζομένου κωμικοῦ ποιητοῦ, *Π. Τερεντίου* τοῦ Ἀφρικανοῦ, ὅςτις ἐγεννήθη ἐν Καρχηδόνι, ἀπήχθη δὲ ὡς δοῦλος εἰς Ῥώμην, ὅπου διὰ τῆς σχέσεως πρὸς ἰσχυροὺς Ῥωμαίους

ἠξιώθη τῆς ἐλευθερίας. Ζήσας δὲ ἔτη τινὰ ἐν Ῥώμῃ καὶ διδάξας τὰς ἕξ σωζομένας αὐτοῦ κωμῳδίας, αἵτινες πᾶσαι ἐγένοντο κατὰ μίμησιν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων, ἀπῆλθεν εἰς Ἑλλάδα ἐπὶ συλλογῇ κωμῳδιῶν, ὅθεν ἐπανερχόμενος εἰς Ῥώμην, ἐτελεύτησε καθ' ὁδὸν τὸ 159 π. Χ. ἐν ἡλικίᾳ 26 μόλις ἐτῶν.

Τοῦ Τερεντίου αἱ κωμῳδίαι διαφέρουσιν ἐν πολλοῖς τῶν τοῦ Πλαύτου. Εἰσὶ μὲν τῶν τούτου ὑποδεέστεραι κατὰ τὴν ἐλευθέραν διασκευήν, τὴν γονιμότητα τῆς φαντασίας καὶ τὸ κωμικὸν ἅλας, ὑπέρτεραι ὅμως κατὰ τὴν χάριν καὶ κομψότητα τοῦ λόγου, τὴν σεμνότητα τῆς ἐκφράσεως, τὴν ἀκρίβειαν τῆς περιγραφῆς τῶν χαρακτήρων καὶ τὴν οἰκονομίαν τῶν ὑποθέσεων. Ἀλλ' αἱ ἀρεταὶ αὗται ἴσως προέρχονται ἐν μέρει ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μιμήσεως ἢ μεταφράσεως τῶν πρωτοτύπων. Ἡ χάρις ὅμως τοῦ λόγου καὶ τὸ ἀστεῖον τῆς ἐκφράσεως εἶναι ἀρεταὶ ἴδιαι τοῦ Τερεντίου, ἀφ' οὗ ἄρχεται νέα ἐπὶ τὸ βέλτιον τροπὴ τῆς λατινικῆς γλώσσης. Ἀληθῶς ἡ τοῦ Τερεντίου γλῶσσα ἔχει μέρος τῶν ἀρετῶν ἐκείνων, ἃς ἡ λατινικὴ ἐκτήσατο ὕστερον διὰ Κικέρωνος καὶ τῶν τῆς Αὐγούστου ἐποχῆς ῥωμαίων ποιητῶν, ἤτοι τῆς εὐρυθμίας, καλλιεπείας, καθαριότητος, εὐφωνίας καὶ ἡδυεπείας, δι' ἃς ἀρετὰς κατέστη ἐφάμιλλος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τῷ παραδείγματι καὶ τῇ πιστῇ καὶ ἀκριβεῖ ταύτης μιμήσει διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν πόνων τῶν δοκιμωτέρων ποιητῶν καὶ συγγραφέων τῆς τοῦ Καίσαρος μάλιστα καὶ Αὐγούστου ἐποχῆς.

Μετὰ τὸν Τερέντιον ἀναφαίνονται καὶ ἄλλοι τινές, ἀλλ' ὀλίγοι δραματικοί, οἵτινες βαίνοντες ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν πρὸ αὐτῶν, οὐδόλως ἠδυνήθησαν νὰ ἐξισωθῶσι τούτοις. Ἀπεπειράθησαν ὅμως καί τινες νὰ συντάξωσιν ἴδια

δράματα, ὑπόθεσιν ἔχοντα πρόσωπα καὶ βίον ῥωμαϊκά, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτοις πρωτότυπα εἶχον πάντοτε τὰ ἑλληνικά. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀξία αὐτῶν ἦτο μικρά, οὐδὲ νέον τι προςέθετον εἰς τὴν δραματικὴν τῶν Ἑλλήνων ποίησιν ἄξιον προςοχῆς, οὐδ' αὐτὸς ὁ χρόνος ἐφείσθη αὐτῶν. Διὸ πλὴν τῶν ὀνομάτων τῶν ποιητῶν τούτων καὶ τῶν αὐτῶν δραμάτων οὐδὲν ἄλλο διεσώθη, εἰ μὴ στίχοι μόνον καὶ αἱ εἰς Σενέκαν ἀποδιδόμεναι τραγῳδίαι τοῦ ά μ. Χ. αἰῶνος, ὧν ἡ ποίησις πολλὴν τιμὴν δὲν φέρει βεβαίως εἰς τοὺς ῥωμαίους καὶ εἰς τὸν ποιήσαντα αὐτάς.

Τὰ περὶ δραματικῶν ποιητῶν καὶ δραματικῆς ποιήσεως ῥηθέντα ἰσχύουσιν ἐν μέρει καὶ *περὶ τῶν λοιπῶν εἰδῶν τῶν ῥωμαϊκῶν γραμμάτων*. Ἐπειδή, εἰ μὴ καὶ ἐν τούτοις πᾶσιν οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς ἦσαν Ἕλληνες, ἦσαν ὅμως διδάσκαλοι τῶν Ῥωμαίων καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων συγγράμματα πρωτότυπα μιμήσεως. Ἀλλὰ καθ' ὅσον προβαίνει ὁ χρόνος καὶ γνωστοτέρα γίνεται τοῖς Ῥωμαίοις ἡ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὑπεροχὴ διὰ τῆς συχνοτέρας ἐπιμιξίας πρὸς ἕλληνας λογίους, κατὰ τοσοῦτον αὐξάνει καὶ ἡ πρὸς μελέτην καὶ μίμησιν τῶν ἑλλήνων συγγραφέων ἔφεσις καὶ σπουδὴ τῶν Ῥωμαίων καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν λογίων, καὶ διεγείρεται ἐν αὐτοῖς ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία, ὅπως μὴ ἐν τοῖς γράμμασιν ἡττῶνται παρὰ τῶν ἤδη δουλευόντων αὐτοῖς Ἑλλήνων.

Ὁ τῆς ὑπὲρ τῶν γραμμάτων σπουδῆς ταύτης χρόνος εἶναι ὁ τῆς δουλώσεως καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος· διότι τὸ 210 π. Χ. κατέστησαν οἱ Ῥωμαῖοι τὴν Σικελίαν ῥωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, τὸ 190 τὴν Αἰτωλίαν, τὸ 168 τὴν Μακεδονίαν καὶ τὸ 146 τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου ἔτι μεῖζον πλῆθος λογίων Ἑλλήνων δια-

τρίβει ἐν Ῥώμῃ καὶ ἔργον ἔχει τὴν μετάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Πλεῖστοι τῶν φιλομαθῶν εὐγενῶν νέων, διδαχθέντες ἐν Ῥώμῃ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπιστήμην, ἐπιχειροῦσι καὶ συγγράφουσι κατὰ πρῶτον τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος των καὶ μάλιστα ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ! διότι ἐν ταύτῃ ἐδιδάσκοντο καὶ ταύτην ἔγραφον καὶ ἐγίνωσκον γραμματικῶς κάλλιον τῆς πατρίου, ἥτις ἦτο ἔτι ἄμορφος καὶ ἀνίκανος νὰ δηλώσῃ ἐπιστημονικὰς ἐννοίας καὶ θεωρίας ([177]).

Οὐ μικρὸν δὲ συνετέλεσαν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἐπιστήμης ἐν Ῥώμῃ καὶ ταῖς λοιπαῖς Ἰταλικαῖς πόλεσιν οἱ ἐκ τῆς Ἑλλάδος μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας τὸ 168 ἀπαχθέντες εἰς Ἰταλίαν χίλιοι Ἕλληνες, οἱ ἐκλεκτότεροι τῆς Ἑλλάδος ἄνδρες, ἐν οἷς καὶ ὁ Μεγαλοπολίτης Πολύβιος, ὁ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ μεγάλου Σκιπίωνος ζῶν καὶ διδάσκων ἐπὶ πολλὰ ἔτη ([178]). Οὗτος ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρίσας τὸ πολίτευμα καὶ τὸν βίον καὶ τὸν χαρακτῆρα τῶν συγχρόνων αὐτοῦ Ῥωμαίων ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν ἀκμῆς, συνέταξε τὴν σπουδαιοτάτην αὐτοῦ πολιτικὴν ἱστορίαν, ἐν ᾗ μετὰ θαυμασμοῦ ἀπείρου ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀρετῶν τοῦ ὄντος μεγάλου τούτου ἔθνους ἐν τοιαύταις ἀρεταῖς.

Οἱ χίλιοι οὗτοι Ἕλληνες, ἀναγκασθέντες νὰ μένωσιν ἐν Ἰταλίᾳ ἐπὶ εἴκοσι περίπου ἔτη, ἔρριψαν ἄφθονα τὰ σπέρματα τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Διότι ἀπὸ τούτου τοῦ χρόνου μάλιστα καὶ ποιηταὶ καὶ ἱστορικοὶ καὶ φιλόσοφοι καὶ ἄλλοι λόγιοι ἀναφαίνονται παρὰ Ῥωμαίοις, συγγράφοντες ἤδη ἐν τῇ πατρίῳ γλώσσῃ, ἥτις καὶ αὐτὴ ἤρχισε

νὰ κανονίζηται καὶ πλουτίζηται κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἑλληνικῆς. Ἀλλὰ πτωχὴ ἔτι οὖσα, καὶ μὴ δυναμένη νὰ ἐκφράσῃ ἁπάσας τὰς ἐννοίας τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης καὶ γνώσεως, ἐρανίζεται οὐκ ὀλίγας ἑλληνικὰς λέξεις, ἃς παρεμβάλλει μεταξὺ τῶν λατινικῶν, ὡς δεικνύουσι τὰ σωζόμενα συγγράμματα τοῦ β′ π. Χ. αἰῶνος ([179])· ἀλλ' ἀκριβεστέρα σπουδὴ καὶ μελέτη τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης ἔρχονται εἰς ἐπικουρίαν καὶ τῆς γλώσσης.

Περὶ τούτους τοὺς χρόνους ἄρχεται καὶ ἡ τῆς φιλοσοφίας καὶ γραμματικῆς ἢ φιλολογίας σπουδή. Κράτης ὁ ἀπὸ Μαλλοῦ ἢ Μαλλώτης, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Περγάμῳ γραμματικῶν, ἐλθὼν εἰς Ῥώμην πρεσβευτὴς Ἀττάλου τοῦ β′ τὸ 159 π. Χ. καὶ ἀναγκασθεὶς ἐκ θραύσεως τοῦ ποδὸς νὰ διατρίψῃ μακρὸν χρόνον ἐν Ῥώμῃ κλινήρης, ἤρχισε νὰ διδάσκῃ τοὺς πρὸς αὐτὸν φοιτῶντας φιλομαθεῖς νέους. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀνὴρ ἦτο γραμματικὸς κατὰ τὴν τότε ἔννοιαν τῆς λέξεως, ἤτοι φιλόλογος καθ' ἡμᾶς, εἰκάζομεν ὅτι αἱ ὑπὸ Συητωνίου ([180]) καλούμεναι ἀκροάσεις αὐτοῦ ὑπόθεσιν εἶχον τὰ τῆς φιλολογίας καὶ γραμματικῆς. Εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἀσχοληθέντες ἔκτοτε πολλοὶ καὶ ἐπίσημοι μάλιστα Ῥωμαῖοι ἄνδρες, ἐν οἷς καὶ ποιηταὶ καὶ στρατηγοί, ἀπεδείχθησαν σπουδαῖοι γραμματικοί, ὡς ὁ Τερέντιος Βάῤῥων, ὁ πολυμαθέστατος συγγραφεύς, φίλος τοῦ Κικέρωνος, δυνάμενος εὐκόλως νὰ παραβληθῇ πρὸς οἱονδήποτε τῶν Ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν, καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ ([181]).

Ἄλλοι τρεῖς Ἕλληνες, ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις πρωτευόντων φιλοσόφων, Κριτόλαος ὁ περιπατητικός, Διογένης ὁ στωϊκὸς καὶ Καρνεάδης ὁ ἀκαδημαϊκός, σταλέντες τὸ 155

π. Χ. ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς Ῥώμην πρεσβευταὶ ὑπὲρ Ὠρωποῦ, εἰσήγαγον ἢ μᾶλλον ἐπέτειναν τὴν πρὸ μικροῦ ἀρξαμένην σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, διδάσκοντες τοὺς πρὸς αὐτοὺς φοιτῶντας καὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἀκροωμένους νεανίσκους, ἐν οἷς κατὰ Κικέρωνα ([182]) κατελέγοντο Σκιπίων ὁ νεώτερος, Λαίλιος καὶ Φούριος. Πρὸ τούτων ὅμως ἄλλοι φιλόσοφοι ἕλληνες ἐπικούρειοι φαίνονται ὅτι ἐδίδασκον ἐν Ῥώμῃ τὴν τοῦ αἱρεσιάρχου των φιλοσοφίαν, ἥτις ἀείποτε εἶχε παρὰ Ῥωμαίοις οὐκ ὀλίγους ὀπαδούς· διότι τὸ 174 π. Χ. δόγματι τῆς συγκλήτου ἐξεβλήθησαν τῆς Ῥώμης οἱ ἐπικούρειοι Ἄλκιος καὶ Φιλίσκος, ὅτι πολλῶν ἀτόπων ἡδονῶν εἰσηγηταὶ τοῖς νέοις ἐγίνοντο κατὰ τὴν περὶ τούτων ἔκφρασιν τοῦ Ἀθηναίου ([183]).

Τὰ περὶ Κράτητος καὶ τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων ἱστορούμενα ταῦτα τεκμηριοῦσιν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο τότε γνωστὴ καὶ συνηθὴς τοῖς Ῥωμαίοις· διότι οὔτε ὁ Κράτης, οὔτε οἱ τρεῖς ὀνομασθέντες φιλόσοφοι καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν ἐπικούρειοι ἐγίνωσκον τὴν ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν· ἐχρῶντο ἄρα τῇ ἑλληνικῇ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδυνάτου οὔσης τῆς διὰ διερμηνέως διδασκαλίας.

Ἕνεκα τῆς των ἐπικουρείων φιλοσόφων διδασκαλίας πρὸ πάντων, ἥτις εἰσῆγεν εἰς τὴν Ῥώμην ἀρχὰς πολεμίας τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ ἠθικῇ, καὶ ἕνεκα τῆς τοῦ μεγάλου πλούτου τῶν Ῥωμαίων εἰσαγομένης τρυφῆς καὶ ἡδυπαθείας, καὶ δι' ἄλλους ἔτι λόγους, πολλάκις ἡ σύγκλητος τῆς Ῥώμης προτάσει τοῦ ἀρχαΐζοντος καὶ αὐστηροῦ τὰ ἤθη Κάτωνος τοῦ πρεσβυτέρου καὶ τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ, οἵτινες ἐπίστευον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἀντίκειται εἰς τὴν αὐστηρότητα τῶν ῥωμαϊκῶν ἠθῶν, διέταξε καὶ ἐξεβλήθησαν τῆς Ῥώμης τὸ μὲν 174 οἱ δύο ῥηθέντες ἐπικούρειοι, τὸ

δὲ **161** πάντες οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι καὶ ῥήτορες. Ἀλλ' ἐν ᾧ χρόνῳ ἡ Σύγκλητος ἐξέβαλλε τούτους διὰ μιᾶς πύλης, οἱ νέοι εἰςῆγον τοὺς αὐτοὺς πάλιν διὰ πολλῶν καὶ ἐξένιζον ἐν τοῖς ἰδίοις οἴκοις. Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία ἦτο νῦν τοῖς ῥωμαίοις νεανίσκοις ἄρτος, οὗ ἄνευ δὲν ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν· ὅθεν ὅσα καὶ ἂν ἔλεγον κατ' αὐτῆς οἱ ἀρχαΐζοντες ἄνδρες καὶ αὐστηρῶς ἐμμένοντες εἰς τὰ πάτρια, οὐδὲν ἴσχυον. Ὁ χείμαῤῥος τῶν νεωτερισμῶν, ὅταν μάλιστα οὗτοι ἔχωσι πολὺ τὸ ἐπαγωγὸν καὶ χρήσιμον, οὐδέποτε ἀναστέλλεται δι' ἀσθενῶν προχωμάτων ([184]).

Ἐπειδὴ λοιπὸν διὰ πολλῶν πηγῶν εἰςρέει ἀέννaος εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἀκάθεκτος ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ἐπιστήμη, καταλαμβάνει τὴν ψυχὴν παντὸς εὐγενοῦς ῥωμαίου· ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐστηρότατος πολέμιος αὐτῆς Κάτων ἀναγκάζεται ἐν βαθεῖ γήρατι νὰ διδαχθῇ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὅπως μὴ ὑπολείπηται τῶν ἄλλων ([185]). Οὕτως ἀναφαίνονται κατὰ μικρὸν καὶ ἐν τοῖς Ῥωμαίοις ἀπό τοῦ β' αἰῶνος μεσοῦντος μέγα πλῆθος ποιητῶν, ἱστορικῶν, ῥητόρων, καὶ ἐν πάσῃ παιδείᾳ λόγου ἄξιοι λόγιοι καὶ συγγραφεῖς, μιμηταὶ μὲν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἀξιέπαινοι· διότι καίτοι πολυάσχολοι διὰ τὴν ἐν τοῖς πολέμοις καὶ τῇ διοικήσει τῆς πόλεως καὶ τῶν ἐπαρχιῶν διατριβήν των, οὐδόλως παρημέλουν τῶν ἐπιστημῶν. Ἐπειδὴ καὶ Σκιπίων καὶ Σύλλας καὶ Καῖσαρ καὶ ἄλλοι πολλοὶ στρατηγοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες ἀναφαίνονται οὐ μόνον φίλοι καὶ προστάται τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ λόγιοι συγγραφεῖς ἐκ τῶν πρώτων τῆς Ῥώμης.

Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ἡ μεγάλη πρόοδος καὶ προκοπὴ τῶν Ῥωμαίων ἐν τοῖς γράμμασι συμπίπτει μὲ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος καὶ Αὐγούστου. Διότι εὐθὺς

μετὰ τὸν θάνατον τούτου τὸ 14 μ. Χ. ἄρχεται καὶ ἡ παρακμὴ καὶ πτῶσις, ἥτις τοσοῦτον ταχέως προβαίνει, ὥστε κατὰ τὸν β′ μ. Χ. αἰῶνα μόλις ἀναφαίνονται συγγραφεῖς δυνάμενοι νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους. Ὁμοιάζει λοιπὸν ἡ ῥωμαϊκὴ παιδεία ξένοις φυτοῖς, τὰ ὁποῖα μεταφυτευόμενα εἰς ἀλλοτρίαν χώραν καὶ σπουδαίως θεραπευόμενα, φαίνονται μὲν ἐν ἀρχῇ ὅτι ἀνθοῦσι καὶ καρποὺς πολλοὺς καὶ καλοὺς ὑπόσχονται, ἀλλ' ὕστερον, διότι ἡ γῆ δὲν συγχωρεῖ νὰ ῥιζοβολήσωσι βαθέως καὶ ἐνδυναμώσωσι, μαραίνονται κατὰ μικρὸν καὶ τελευταῖον ἀποξηραίνονται. Ἡ ζωὴ καὶ διάρκεια τοὐναντίον τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἐπιστήμης παρατείνεται καὶ πέραν χιλιοετηρίδος, καθ' ἣν ἀναφαίνεται καὶ ἀκμάζει καὶ τελειοποιεῖται ὁτὲ μὲν τὸ ἓν εἶδος τῶν γραμμάτων, ὁτὲ δὲ τὸ ἕτερον καὶ ἄλλοτε ἄλλο· καὶ τελευταῖον τρέπεται ἡ τῶν Ἑλλήνων σπουδὴ καὶ ἐπιμέλεια εἰς τὴν μελέτην τοῦ παρελθόντος καὶ εἰς ἀπόκτησιν γνώσεων ὅσον οἷόν τε πλειόνων, καὶ εἰς μιμήσεις προγενεστέρων εἰδῶν. Ἐν τούτοις ἀναφαίνονται καί τινες ἐκ τῶν πολλῶν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας ἐραστῶν, οἵτινες διεγείρουσι τὸν θαυμασμὸν διὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ ἀκρίβειαν τῶν γνώσεών των.

Καὶ τοῦτο ἔχει ἴδιον ἡ τῶν γραμμάτων σπουδὴ παρὰ Ῥωμαίοις, ὅτι, ἐπειδὴ πᾶσα ἡ παιδεία αὐτῶν εἶναι ξένον φυτόν, μεταφυτευθὲν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ῥώμην, οὐχὶ δὲ αὐτοφυὲς καὶ ἐγχώριον· καὶ ἐπειδὴ οἱ λόγιοι καὶ συγγραφεῖς αὐτῶν ἀναφαίνονται οὐχὶ φύσει τρόπον τινὰ καὶ μελέτῃ ἰδίας καὶ ἐγχωρίου μαθήσεως, ἀλλ' ἐκ διδασκαλίας καὶ μελέτης ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, οὓς μιμοῦνται μόνον καὶ ἐν τῇ μιμήσει τούτων δεσμεύουσι τὸν νοῦν των· καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ἐγένοντο γνωστὰ αὐτοῖς

πάντα τὰ εἴδη τοῦ ἑλληνικοῦ πεζοῦ καὶ ἐμμέτρου λόγου, συνάμα δὲ καὶ ἡ φιλολογικὴ τούτων ἐξέτασις καὶ μελέτη διὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν, τούτου ἕνεκα ἀσχολοῦνται συγχρόνως οἱ Ῥωμαῖοι εἰς μίμησιν πάντων τῶν εἰδῶν τοῦ ἕλληνος λόγου καὶ εἰς τὰς φιλολογικὰς τούτου μελέτας καὶ τῶν ἰδίων ἀρχαιοτέρων συγγραφέων ([186]), ὅπερ φιλολογικὸν ἔργον μόλις ἤρξατο παρ' Ἕλλησιν ἀπὸ τῶν Ἀριστοτέλους κυρίως χρόνων. Διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαιότεροι τῶν Ῥωμαίων ποιηταί, οἱ μεταφράσαντες ἢ μεταποιήσαντες ἑλληνικὰ δράματα καὶ ἄλλα ποιήματα, ἢ καὶ κατὰ μίμησιν τούτων ἴδια ποιήσαντες, ἠσχολήθησαν εὐθὺς τότε, ἤτοι ἀπὸ τοῦ β' π. Χ. αἰῶνος μεσοῦντος, καὶ εἰς φιλολογικὰς ἢ γραμματολογικὰς μελέτας καὶ συγγραφὰς κατὰ μίμησιν τῶν Ἀλεξανδρινῶν, οὓς πρὸ πάντων ἐμιμοῦντο εἰς ἐκεῖνα τοὐλάχιστον τὰ εἴδη τοῦ λόγου, εἰς ἃ καὶ οὗτοι ἠσχολήθησαν, εἰς τὴν ἐλεγείαν δηλονότι καὶ τὴν βουκολικὴν ποίησιν.

Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον ὅτι πᾶσα ἡ τῶν Ῥωμαίων φιλολογία προῆλθεν οὐχὶ ἐξ ἐλευθέρας τοῦ πνεύματος ἐνεργείας, ἀλλ' ἐκ μιμήσεως τῆς ἑλληνικῆς, ἧς τὰ καλῶς εὑρημένα ὠφέλιμον ἐνόμιζον νὰ μιμηθῶσι κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κυντιλιανοῦ ([187]). Ὅθεν, διότι πάντες κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον οἱ τῶν Ῥωμαίων ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς ἐγένοντο τοιοῦτοι διὰ τῆς μιμήσεως καὶ μελέτης, ὡς καὶ οἱ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ Περγάμου πολυμαθεῖς γραμματικοί, διὰ τοῦτο μετέχουσι καὶ αὐτοὶ μικρᾶς ἢ μεγάλης πολυμαθείας.

Ὅ,τι δὲ λέγομεν περὶ Ῥωμαίων, ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων, εἰς ἃς οἱ Ῥωμαῖοι μετέδωκαν τὰ γράμματα, ἤτοι Ἱσπανίας, Γαλλίας καὶ βορείου Ἰταλίας. Διότι

καὶ ἐνταῦθα οἱ πρῶτοι ἀναφανέντες λόγιοι καὶ συγγραφεῖς εἰσι μιμηταὶ τῶν Ἑλλήνων.

Εἰς πρακτικὴν ἄσκησιν τῶν ἤδη γνωστῶν καὶ εἰς αὔξησιν ἢ καὶ ἐπίδειξιν αὐτῶν συνέστησαν ἐν Ῥώμῃ, πάλιν κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλλήνων, φιλολογικοί, νεωτερικῶς εἰπεῖν, σύλλογοι ἐξ ἀνδρῶν λογίων, οἵτινες συνερχόμενοι, συνεζήτουν, ὡς οἱ ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας γραμματικοί, ζητήματα παντὸς εἴδους, συνέγραφον καὶ ἀνεγίνωσκον πραγματείας καὶ ποιήματα, ὅπως ἀκούσωσι τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων καὶ ἐπαινεθῶσι παρὰ τῶν φίλων.

Αἱ τοιαῦται συναθροίσεις ἐγίνοντο τὸ κατ' ἀρχὰς εἰς οἰκίας ἐπισήμων λογίων, ὡς ἐν τῇ Σκιπίωνος, Κικέρωνος, Μαικήνου καὶ ἄλλων τοιούτων· ὕστερον δὲ εἰς δημοσίους τόπους, μάλιστα δὲ εἰς βιβλιοθήκας, ἀφ' ὅτου συνέστησαν τοιαῦται, ἐν καιρῷ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων.

Καθ' ὅσον δὲ ηὔξανεν ἡ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀνάγνωσις καὶ μελέτη κατὰ τὰ εἰρημένα, κατὰ τοσοῦτον ηὔξανε καὶ ἡ ἔφεσις τοῦ ἀποκτᾷν βιβλία καὶ ἡ ἐπίδειξις διὰ τούτων σοφίας (188). Ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἀντιγραφὴ τούτων ὁσημέραι ηὔξανε καὶ οἱ ἀντιγράφοι καὶ βιβλιοπῶλαι, ὧν οὐκ ὀλίγοι λέγονται ὅτι μετήρχοντο τὸ ἐμπόριον τοῦτο ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Κικέρωνος (189) ἤδη, bibliopolæ ἢ librarii ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλούμενοι. Ἐπειδὴ δὲ ἡ τῶν βιβλίων ἀπόκτησις ἦτο οὐχὶ ἑκάστῳ δυνατὴ διὰ τὸ πολυδάπανον καὶ σπάνιον αὐτῶν, ἐφρόντισαν οἱ πρῶτοι αὐτοκράτορες νὰ συστήσωσι *δημοσίας βιβλιοθήκας*, πρὸς κοινὴν χρῆσιν τῶν λογίων κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου καὶ Περγάμου. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν αὐτοκρατόρων εἶχον ἤδη καὶ ἰδιῶται ἰδίας βιβλιοθήκας, ὡς ὁ Αἰμίλιος Παῦλος (190) τὸ **170** π. Χ., ὅστις ἐκ Μακεδονίας καὶ

Ἑλλάδος ἐκόμισεν εἰς Ῥώμην ὅσον πλείω χειρόγραφα ἠδυνήθη ἐκ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, καὶ συνέστησαν ἐν Ῥώμῃ τὴν πρώτην ἴσως λόγου ἀξίαν βιβλιοθήκην, ἣν ηὔξησε δι' ἀντιγράφων καὶ εἶχε κοινὴν τοῖς λογίοις. Μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἄλλοι λόγιοι στρατηγοί (191). Ὁ Σύλλας ἥρπασεν ἐξ Ἀθηνῶν τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην, ἥτις ἐγένετο χρήσιμος μετὰ τὸν θάνατόν του τὸ 78 ὑπὸ Ταραννίωνος καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου (192). Μετ' αὐτὸν ὁ Λούκουλλος συνήγαγεν ἐν τῷ κατὰ Μιθριδάτου πολέμῳ ἐξ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας μέγα πλῆθος βιβλίων, τὰ ὁποῖα μετ' ἄλλων πολλῶν τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἔργων ἐκόμισεν εἰς Ῥώμην καὶ ἐποίησε χρήσιμα τοῖς βουλομένοις (193). Τὸ αὐτὸ ἐποίησεν ὕστερον καὶ Ἰούλιος Καῖσαρ συμβουλῇ τοῦ Βάῤῥωνος, διότι καὶ οὗτος συνήγαγεν ἰδίαν βιβλιοθήκην. Ἔτι δὲ καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Κικέρων, ὁ ἀδελφὸς τούτου Κόϊντος, καὶ οἱ φίλοι του Βάῤῥων καὶ Ἀττικὸς εἶχον ἰδίας λόγου ἀξίας βιβλιοθήκας (194).

Ἀλλὰ τὴν πρώτην δημοσίαν βιβλιοθήκην συνέστησεν ἀπὸ τῶν ἐν Δαλματίᾳ λαφύρων τὸ 38 π. Χ. ὁ Ἀσίνιος Πολλίων ἐν ταῖς στοαῖς τοῦ ναοῦ τῆς ἐλευθερίας (195) ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου λόφου, ἧς τὴν ἐφορείαν εἶχεν ὁ Βάῤῥων.

Μετὰ τὸν Πολλίωνα συνέστησεν ὁ φιλόμουσος καὶ προστάτης τῶν λογίων Αὔγουστος δύο βιβλιοθήκας, τὴν μὲν τὸ 28 π. Χ. ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου, ὅπου καὶ τὰ ἀνάκτορά του, ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν ἔκτισεν εἰς μνήμην τῆς ἐν Ἀκτίῳ νίκης κατὰ τοῦ Ἀντωνίου. Ταύτης δὲ προΐστατο Γάϊος Ἰούλιος Ὑγῖνος, τὴν δὲ ἑτέραν συνήγαγεν ἐν τῇ Ὀκταυΐᾳ στοᾷ παρὰ τὸ θέατρον τοῦ Μαρκέλλου ἐν τῇ κάτω πόλει (196). Καὶ ὁ τὸν Αὔγουστον διαδεχθεὶς Τιβέριος συνήγαγεν ἰδίαν βιβλιοθήκην ἐν τῇ ἐπὶ

τοῦ Παλατίου οἰκίᾳ του (aedes Tiberiana) ([197]), καὶ ἑτέραν μείζονα ἐν τῷ ναῷ τῆς Εἰρήνης. Ἀλλὰ τῶν βιβλιοθηκῶν τούτων αἱ πλεῖσται ἴσως κατεκάησαν ἐπὶ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ Νέρωνος τὸ 64 μ. Χ. ([198]). Τὴν ἀπώλειαν ταύτην ἀπεπειράθη νὰ θεραπεύσῃ ὁ Δομιτιανὸς τὸ 80 μ. Χ. πέμψας ἀντιγραφεῖς εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἵνα παρασκευάσωσιν ἀντίγραφα ἐκ τῶν ἐκεῖ συγγραμμάτων ([199]). Καὶ οἱ ἐφεξῆς δὲ αὐτοκράτορες διὰ νέων ἰδίων βιβλιοθηκῶν ἀπεπειράθησαν νὰ ἀναχαιτίσωσι τὴν προβαίνουσαν ἤδη ὀλιγωρίαν πρὸς τὰ γράμματα· ὥστε κατὰ τὸν δ′ μ. Χ. αἰῶνα ὑπῆρχον ἐν Ῥώμῃ 59 βιβλιοθῆκαι μεθ' ὅλας τὰς τέως πυρκαϊὰς καὶ ἄλλας καταστροφὰς κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βίκτωρος ([200]). Τὸ πλῆθος δὲ τῶν ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθηκῶν δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλώσεως τῆς Μακεδονίας, Ἑλλάδος, Ἀσίας καὶ Αἰγύπτου διηνεκῶς ἥρπαζον οἱ στρατηγοὶ καὶ ἀνθύπατοι τῆς Ῥώμης βιβλία ἐκ τῶν χωρῶν τούτων, καὶ ἔργα τῆς πλαστικῆς καὶ γραφικῆς τέχνης, μὲ τὰ ὁποῖα ἠρέσκοντο νὰ κοσμῶσι τὰς οἰκίας των οἱ πλούσιοι, οἱ δὲ λογιώτεροι νὰ ἔχωσι πρὸς ἰδίαν χρῆσιν καὶ ἐπίδειξιν ([201]). Ὅτι δὲ τὸ πλῆθος τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ῥώμῃ βιβλίων πρέπει νὰ ἦτο μέγα, τεκμαιρόμεθα ἐκ τῆς ἐν Ἡρακλείᾳ ἀνακαλυφθείσης ἰδιωτικῆς βιβλιοθήκης, ἐν ᾗ εὑρέθησαν 800 τόμοι ([202]).

Ἂν μετὰ τὰ ῥηθέντα ἐξετάσωμεν τί ἐσκόπει τοσαύτη ἔφεσις καὶ σπουδὴ πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τοσαύτη ἐθνικὴ φιλοτιμία, ὅπως μηδὲ ἐν τούτοις ὑπολείπωνται οἱ νικηταὶ τῶν ἡττημένων, θέλομεν εὑρεῖ ὅτι αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπει ἢ ἁπλῆν καὶ ὅσον οἷόν τε ἀκριβεστέραν απομίμησιν τῶν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων, τὰ ὁποῖα ἐνόμιζον

τελειότατα, ὡς ὁ Ὁράτιος ([203]) ἀποφαίνεται πολλαχοῦ τῶν ποιημάτων του.

Vos exemplaria græca
Nocturna versate manu, versate diurna.
Graiis ingenium, Graiis dedit ore rotundo
Musa loqvi, præter laudem nullius avaris.

Ἂν δὲ πάλιν ἀναζητήσωμεν τί ἐκ τῆς τοσαύτης σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας πρὸς μίμησιν τῶν ἑλληνικῶν πρωτοτύπων, τί ἐκ τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν ῥωμαίων λογίων, οἵτινες κατὰ ταῦτα ἐμορφώθησαν, προῆλθεν, αὐτοὶ οἱ ῥωμαῖοι κριτικοὶ ([204]) ἀποκρίνονται ἡμῖν, ὅτι μόλις ὀλίγοι τινὲς ῥωμαῖοι συγγραφεῖς δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοὺς τῶν ἑλλήνων ἀρίστους τοῦ αὐτοῦ γένους!

Οἱ ἐκλεκτοὶ δὲ καὶ ἄριστοι τῶν ῥωμαίων συγγραφέων εἰσὶν ὁ Κικέρων ἐν τῇ ῥητορικῇ, ὁ Σαλλούστιος καὶ Λίβιος καὶ Τάκιτος ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ὁ Βιργίλιος ἐν τῷ ἔπει καὶ ὁ Ὁράτιος ἐν τῇ λυρικῇ καὶ τῇ σατύρᾳ. Εἰς τὰ τρία πρῶτον ὀνομασθέντα γένη τοῦ λόγου ἀληθῶς ηὐδοκίμησαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ οἱ ἄριστοι ἐν αὐτοῖς προσήγγισαν τοὺς ἐν αὐτοῖς πρωτεύοντας Ἕλληνας, ὅσον μίμησις δύναται νὰ κατορθώσῃ τοῦτο.

Ἂν δὲ ἀναζητήσωμεν τελευταῖον καὶ τοὺς λόγους, δι' οὓς εἰς τὰ τρία ταῦτα καὶ μόνα γένη τοῦ λόγου ηὐδοκίμησαν οἱ Ῥωμαῖοι, ἀνευρίσκομεν τούτους ἐν τῇ φύσει αὐτῶν.

Οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς πολλοῖς ἄλλοις, ἐν οἷς διαφέρουσι τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἃ αὐτοὶ ἐν ταῖς ἰδίαις ἀρεταῖς κατέλεγον, εἶχον καὶ τοῦτο ἴδιον, ὅτι ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς φύσει ἔῤῥεπον πρὸς πᾶν ὅ,τι χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον ἐν τῷ βίῳ· πᾶν δὲ μὴ τοιοῦτο ἢ ὅλως ὀλιγώρουν ἢ ἐπιπο-

λαίως μόνον, ἢ ὅσον ἦτο αὐτοῖς χρήσιμον ἐπεμελοῦντο. Τὸ ἰδίωμα τοῦτο τοῦ ἔθνους αὐτῶν δηλοῦσι πολλοὶ τῶν σπουδαίων συγγραφέων ([205]).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Ἀποπερατοῦντες ἐνταῦθα τὸν περὶ ἐπενεργείας τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων λόγον, καὶ τὰ διὰ πολλῶν ῥηθέντα περιλαμβάνοντες ἐν ὀλίγοις, ἀποφαινόμεθα ὅτι ἡ τῶν Ἑλλήνων ἐπενέργεια ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων ἄρχεται κυρίως ἀπὸ τῶν βασιλέων Ταρκυνίων διὰ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἑλληνικῶν ἀποικιῶν. Ἐπὶ τῶν βασιλέων τούτων ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐπενεργεῖ τοσοῦτον ἰσχυρῶς, καθ' ἃς ἔχομεν βεβαίας εἰδήσεις, ὥστε καὶ θρησκεία καὶ λατρεία τοῦ θείου καὶ κοινωνικὸς καὶ οἰκιακὸς προσέτι βίος μεταῤῥυθμίζεται ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον. Ἀναστέλλεται μὲν μικρὸν ἡ ἐπενέργεια αὕτη μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Ῥώμῃ βασιλείας, ἀλλ' ἐπὶ βραχὺν χρόνον, ἐπειδὴ ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας κοινωνία καὶ ἐπιμιξία διαρκεῖ ἔτι, καὶ ἡ τῆς ῥωμαϊκῆς πολιτείας ἀνάπτυξις προβαίνει διὰ τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὴν καὶ νέων τῆς πόλεως στοιχείων. Ἡ ἀνάπτυξις ὅμως καὶ ῥύθμισις ταύτης γίνεται πάλιν ἐν πολλοῖς κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ κοινωνικὸς καὶ οἰκιακὸς βίος δὲν μένει ἐλεύθερος ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως· διότι αὕτη φαίνεται πανταχοῦ, πρὸ πάντων δὲ ἐν τοῖς γράμμασιν, εἰς ἃ μόλις κατὰ τὸν γ' π. Χ. αἰῶνα ἔσχον καιρὸν οἱ Ῥωμαῖοι νὰ στρέψωσι τὴν προσοχήν των. Σπουδαιότερον ὅμως ἐγκύπτου-

σιν εἰς ταῦτα ἀφ' ὅπου οἱ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος Ἕλληνες δουλωθέντες, ἔρχονται ἀθρόοι τρόπον τινὰ εἰς Ῥώμην καὶ διὰ τῆς ἰδίας καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσης μεταδίδουσι τοῖς Ῥωμαίοις ἐν θεάτροις καὶ σχολείοις τὰ καλὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Ἔκτοτε ἀκάθεκτος ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς προβαίνει, καὶ πάντα τὰ τῆς Ῥώμης μετατρέπονται ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον, ὥστε σατυρικός τις ῥωμαῖος, ὁ Ἰουβενάλιος, ἀποκαλεῖ θαῤῥαλέως τὴν Ῥώμην **Græcam urbem** ([206]). Περιττὸν διὰ τοῦτο κρίνοντες ν' ἀναζητήσωμεν τὴν ἀπὸ τῆς δουλώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐπενέργειαν τούτων ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τοῦ βίου τῶν Ῥωμαίων, διότι αὕτη ὁμολογεῖται παρὰ πάντων, καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ ἱστορία μαρτυρεῖ τοῦτο, ἐξητάσαμεν διὰ βραχέων κατὰ πόσον τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐπενήργησαν ἐπὶ τῶν ῥωμαϊκῶν.

Εἴπομεν ὅτι οἱ ἐκ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος εἰς Ῥώμην ἐλθόντες Ἕλληνες ἐποίησαν τοῖς Ῥωμαίοις μᾶλλον γνωστὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὰς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἐπιστήμης ἀρετάς· ἐρεθισθείσης δ' ἐντεῦθεν τῆς τῶν νέων φιλομαθείας, καὶ ἐκ τῆς ἐν ταῖς ἐπιστήμαις καὶ τέχναις μεγάλης ὑπεροχῆς τῶν Ἑλλήνων θερμανθείσης τῆς τῶν ἀνδρῶν φιλοτιμίας, εἴδομεν ὅτι ἀποπειρῶνται πρῶτον μὲν ξένοι μικροὶ καὶ ταπεινοί, εἶτα δὲ καὶ ἐπίσημοι Ῥωμαῖοι νὰ μεταφέρωσιν εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν τὰ προϊόντα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, ὅπως μὴ ὑπολείπωνται μηδ' ἐν τούτοις τῶν ἡττηθέντων. Μὴ δυνάμενοι ὅμως εἴτε ἐκ φυσικῆς ἀσθενείας, εἴτε ἐκ τῆς ἐξ ἔθους ῥοπῆς εἰς τὰ ἕτοιμα, χρήσιμά τε καὶ ὠφέλιμα, νὰ ἐντείνωσι τὴν διάνοιαν εἰς παραγωγὴν ἰδίων καὶ πρωτοτύπων πνευματικῶν ἔργων, ἀρκοῦνται εἰς τὰ παρὰ τῶν Ἑλλήνων κα-

λῶς εὑρημένα, καὶ τρέπονται εἰς τὴν μίμησιν τούτων καὶ μόνων. Καὶ ἀληθῶς αὐτὰ τὰ γεγονότα μαρτυροῦσιν ὅτι ἐκ μιμήσεως τῶν Ἑλλήνων πηγάζει πᾶσα ἡ τῶν Ῥωμαίων φιλολογία καὶ πᾶν εἶδος γραμμάτων· καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ σάτυρα, ἣν ὡς ἰδίαν λέγουσιν οἱ Ῥωμαῖοι ([207]), φαίνεται ἐν τοῖς πρώτοις στοιχείοις αὐτῆς ἑλληνικὸν ἐπινόημα. Ἄνευ τῆς μιμήσεως τῶν Ἑλλήνων ἴσως οὔτε ποίησιν οὔτε ἱστορίαν θὰ εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι ([208]), εἰ μὴ μόνον ἄτεχνα αὐτοσχεδιάσματα, οἷα εἶχον πρὶν ἢ γνωρίσωσι τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Πᾶσα ἡ ποίησις αὐτῶν θὰ περιωρίζετο εἰς μόνας τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ποιήσεως, ἃς ἀπαντῶμεν ἐν παντὶ ἔθνει, εὑρισκομένῳ ἔτι ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ τῶν γραμμάτων. Πᾶσα ἡ τούτων ἱστορία θὰ περιωρίζετο εἰς τὰς πρώτας ἀτελεῖς καὶ βραχείας χρονολογικὰς σημειώσεις, ἃς οἱ ἱερεῖς καὶ ἄρχοντες αὐτῶν κατ' ἔθος ἀνέγραφον χάριν τῶν ἐπιγινομένων.

Αἱ πρῶται αὗται ποιητικαὶ καὶ ἱστορικαὶ ἀπόπειραι ἦσαν τὰ μόνα μνημεῖα τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς γραμματολογίας, ἃ εὑρίσκομεν παρὰ Ῥωμαίοις ἐν τῷ μακρῷ χρονικῷ διαστήματι τῶν 500 πρώτων ἐνιαυτῶν ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς ὕστερον κοσμοκράτορος Ῥώμης. Τοσοῦτον μῆκος χρόνου θὰ ἦτο ἱκανὸν τοῖς Ῥωμαίοις νὰ ἀναδείξωσι καὶ αὐτοὶ ἰδίαν ποίησιν, ἰδίαν ἱστορίαν καὶ τὰ λοιπὰ εἴδη τῶν γραμμάτων. Καὶ ὅμως οὐδόλως ἔπραξαν τοῦτο. Τινὲς νομίζουσιν ὅτι οἱ συχνοὶ καὶ ἀλλεπάλληλοι πόλεμοι ἐκώλυσαν αὐτοὺς ἀπὸ τούτου. Ἀλλὰ μήπως ἐπέβαλέ τις αὐτοῖς νὰ ἔχωσιν ἀείποτε ἀνοικτὸν τὸν τοῦ Ἰανοῦ ναὸν καὶ νὰ πολεμῶσι διὰ παντός; Μήπως θὰ ἐκωλύοντο αὐτοὶ διὰ παντὸς παρ' ἄλλων, ἂν ἤθελον νὰ ἐνδιατρίβωσι καὶ εἰς τὰ τῆς εἰρήνης ἔργα; Οὐδὲν τούτων. Ἀλλὰ καθὼς ἡ

φύσις παρασκευάζει πάντα ἄνθρωπον πρός τι ἔργον ἐπιτήδειον, καθίσταται δὲ οὗτος ὕστερον διὰ μελέτης καὶ ἀσκήσεως ἐπιτηδειότερος καὶ μάλιστα εὐδοκιμεῖ ἐν αὐτῷ, οὕτω παρασκευάζει καὶ ἔθνη τινὰ μὲν εἰς τοῦτο, ἄλλα δ' εἰς ἄλλο ἐπιδέξια. Ὅπως οἱ Ἕλληνες ἐπλάσθησαν ὑπὸ τῆς φύσεως νὰ εὐδοκιμήσωσιν εἰς τὴν θεωρίαν καὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, εἰς τὸ καλὸν καὶ τὸ ἀληθὲς, οὕτως ἐπλάσθησαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ἵνα ἐνδιατρίψωσιν εἰς τὰ ἐν τῷ βίῳ χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα καὶ εἰς τὴν πρᾶξιν ἐν γένει. Πᾶσα ἡ ἱστορία τῶν δύο τούτων ἐθνῶν μαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου, ἣν καὶ αὐτοὶ οἱ τῶν Ῥωμαίων ἐπιεικέστεροι συγγραφεῖς ὁμολογοῦσιν, ὡς ὁ Ὀράτιος ([209]), οἱ δ' ἀλαζονικώτεροι ἀποδίδουσι τὴν εἰς τὰ ὠφέλιμα καὶ χρήσιμα ῥοπὴν τοῦ ἔθνους των οὐχὶ εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν θέλησιν καὶ ἐκλογὴν, ὡς ὁ Κικέρων καὶ Βιργίλιος.

Οἱ Ἕλληνες σπανίως διενοήθησαν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ἰδίαν ἀρχὴν εἰς ξένους λαοὺς, νὰ ἄρχωσι καὶ δεσπόζωσι πολλῶν. Ἤρκει αὐτοῖς ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἀγαθῶν, ἃ παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ μικρὰ χώρα των, τὸ ναυτικὸν καὶ τὰ ἐργοστάσιά των· ἤρκει αὐτοῖς ἡ ἀπόλαυσις τῶν τῆς θεωρίας ἀληθειῶν καὶ τῶν τῆς τέχνης καλῶν. Πλέον τούτων οὔτε ἐθήρευσαν οὔτε ὠρέχθησαν. Διὸ, σπανίως ἐπιχειρήσαντες πολέμους καὶ κατακτήσεις ξένων χωρῶν, κατέτριβον πάντα τὸν χρόνον, πᾶσαν τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῶν εἰς τῆς εἰρήνης καὶ τῆς διανοίας τὰ ἔργα. Ἠρέσκοντο νὰ παρασκευάζωσιν αὐτοῖς, δι' ὧν μέσων ἠδύναντο, ἀφθονίαν σχολῆς· διότι τὴν σχολὴν ἐνόμιζον μητέρα τῆς ἐλευθερίας. Οἱ Ῥωμαῖοι τοὐναντίον οὐδέποτε ἔπαυσαν πολεμοῦντες εἰ μὴ, ὅτε καθυπέταξαν ὑφ' ἑαυτοὺς πάντας τοὺς τότε γνω-

ρίμους αὐτοῖς λαούς. Ἡσύχασαν δὲ, ὅτε οὐδένα εἶχον νὰ ὑποτάξωσιν, οὐδένα ἀφ' οὗ ἠδύναντο νὰ κερδαίνωσί τι (210)· ὅτε ἡ τρυφὴ καὶ ἡ πολυτέλεια καὶ ἡδυπάθεια, ἡ μετὰ τοὺς πολλοὺς καὶ μεγάλους ἀγῶνας ἐπελθοῦσα, ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς ἀπόλαυσιν τῶν παρασκευασθέντων ἀγαθῶν. Ἐκ τῆς ἐντεῦθεν δὲ προελθούσης εἰρήνης καὶ ἡσυχίας ἔσχον καιρὸν νὰ στρέψωσι τὸν νοῦν καὶ εἰς τῆς δουλευούσης ἤδη Ἑλλάδος τὰ γράμματα. Τότε καὶ οὗτοι ἠθέλησαν, ὡς ὁ Ὁράτιος λέγει, νὰ μάθωσι

Qvid Sophocles et Thespis et Aeschylus utile ferrent.

Ἀλλὰ τότε ἡ δουλωθεῖσα Ἑλλὰς, ἐξημερώσασα τὸ ἄξεστον καὶ ἀγροῖκον Λάτιον διὰ τῆς ἰδίας τέχνης καὶ σοφίας, κατέβαλεν αὐτὸ διὰ τῶν ὅπλων τούτων τῆς διανοίας, ὡς ὁ αὐτὸς φιλαληθὴς ποιητὴς ὁμολογεῖ.

Græcia capta ferum victorem cepit, et artes
Intulit agresti Latio.

Ἕλληνες ποιηταὶ πρῶτοι ἔθελξαν τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ τῆς σκηνῆς διὰ τῆς ποιητικῆς των μούσης. Ἕλληνες διδάσκαλοι ἡρμήνευσαν καὶ φανερὰν ἐποίησαν τοῖς Ῥωμαίοις τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ πνεῦμα Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Ἕλληνες ἐδίδαξαν ἐν Ῥώμῃ, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν ἰσχυρῶν καὶ πλουσίων καὶ ἐν ἰδιωτικοῖς σχολείοις τοὺς παῖδας τῶν Ῥωμαίων, καὶ εἰςῆγον εἰς τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς σοφίας. Ἕλληνες διδάσκαλοι ἐδίδασκον τοὺς αὐτοὺς καὶ ἐν Ἑλλάδι μεταβαίνοντας οὐ μόνον ν' ἀπολαύωσι διὰ τῆς μελέτης τῶν προϊόντων τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, ἀλλὰ καὶ νὰ μιμῶνται τὰ ἔργα ταύτης.

Μετὰ πολλῆς ἀληθῶς σπουδῆς καὶ προθυμίας ἐνέκυψαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τὴν μελέτην καὶ τὴν μίμησιν τῶν

ἑλλήνων συγγραφέων, καὶ μετ᾽ἀπληστίας ἀπεπειράθησαν νὰ μεταβιβάσωσιν, εἰ δυνατὸν, ὅσον τάχιον εἰς τὴν Ῥώμην τοὺς νοεροὺς τῆς Ἑλλάδος θησαυροὺς πάντας· διὸ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ποιητὴς καὶ συγγραφεὺς ἠσχολήθη εἰς πολλὰ συνάμα. Ὁ μὲν ἐτράπη εἰς μιμήσεις ἑλληνικῶν τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν καὶ ἐπικῶν καὶ διδακτικῶν προσέτι ποιημάτων, ὁ δὲ ἠσχολήθη εἰς συνθέσεις ῥητορικῶν λόγων, καὶ εἰς τὴν θεωρίαν καὶ ἱστορίαν τῆς ῥητορικῆς, ἔτι δὲ καὶ εἰς συγγραφὰς φιλοσοφικῶν ποιημάτων· ἄλλος δὲ εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς κλάδους τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας. Ἀλλὰ χρόνος μακρὸς παρῆλθε καὶ πόνοι μεγάλοι κατεβλήθησαν μέχρις οὗ δυνηθῶσι ν' ἀναδείξωσιν ἕνα Βιργίλιον, ἄξιον τοῦ Ὁμήρου μιμητὴν, ἕνα Ὁράτιον τὸν μόνον λυρικὸν, ὅστις ἠδυνήθη νὰ μεταβιβάσῃ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τὸ πνεῦμα τῆς ἑλληνικῆς λυρικῆς· ἕνα Κικέρωνα, κατορθώσαντα μετὰ πολλοὺς καὶ μακροὺς κόπους νὰ δείξῃ τοῖς Ῥωμαίοις ὁποία καὶ ὁπόση ἡ τοῦ δαιμονίου Δημοσθένους ἰσχὺς καὶ δεινότης· ἕνα Βάῤῥωνα, δυνάμενον νὰ παραβληθῇ, ἂν οὐχὶ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, βεβαίως ὅμως πρὸς πάντα γραμματικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας κατά τε τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῶν γνώσεων. Διότι οὗτοι μόνοι καὶ τρεῖς ἔτι ἱστορικοὶ, ὁ Σαλλούστιος, Λίβιος καὶ Τάκιτος, δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς ὁμοταγεῖς Ἕλληνας συγγραφεῖς καὶ ποιητάς.

Καὶ ἀληθῶς μόνον ἐν τῇ ἐπικῇ ποιήσει, τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ ῥητορικῇ ἠδυνήθησαν νὰ εὐδοκιμήσωσιν οἱ Ῥωμαῖοι, ὥστε νὰ τολμήσωσιν ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι κριτικοὶ νὰ παραβάλωσι πρὸς ἕλληνας ἐπικοὺς, ἱστορικοὺς καὶ ῥήτορας τοὺς τῆς Ῥώμης· διότι τὰ τρία ταῦτα εἴδη τοῦ λόγου συνῇδον εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν ῥοπὴν πρὸς τὸ χρή-

ρία, διότι ἤθελον δι' αὐτῆς νὰ ἐξυμνήσωσι καὶ ἐξιστορήσωσι τὰς τῶν ἰδίων συμπολιτῶν πράξεις. Τούτου δ' ἕνεκα καὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἀφ' οὗ ἤρχισαν νὰ διδάσκωνται ἑλληνικὴν παιδείαν, ἠσχολήθησαν εἰς ἱστορικὰς συγγραφὰς πρῶτον μὲν ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ, εἶτα δὲ καὶ ἐν λατινικῇ, καὶ εἰς σύνταξιν ἐπικῶν ποιημάτων· καὶ ἡ ῥητορικὴ τελευταῖον, διότι ἐχορήγει τὴν τοῦ λόγου δύναμιν, δι' ἧς ἠδύνατο πᾶς φιλόδοξος καὶ φιλότιμος νέος νὰ διαπρέψῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου, καὶ τῇ ψήφῳ τούτου νὰ προαχθῇ ἐφεξῆς εἰς τὰ ὕπατα τῆς πόλεως ἀξιώματα, ἀφ' ὧν εἶχεν ἀφορμὰς ν' ἀποκτήσῃ καὶ πλοῦτον καὶ τιμάς. Ἐντεῦθεν καὶ ἐπικοὶ ποιηταὶ καὶ ἱστορικοὶ καὶ ῥήτορες ἐφάμιλλοι τῶν Ἑλλήνων ἀνεδείχθησαν ἐν Ῥώμῃ. Εἰς πάντα δὲ τὰ λοιπὰ εἴδη τοῦ λόγου ὑποφερτὰς μόνον μιμήσεις ἔχουσιν οἱ Ῥωμαῖοι νὰ ἐπιδείξωσιν· οὐδὲν δὲ ἴδιον καὶ πρωτότυπον. Ὅθεν καλῶν τις τοὺς Ῥωμαίους μιμητὰς τῶν Ἑλλήνων, ἔν τισι δὲ καὶ ἀδεξίους μιμητὰς, οὐδόλως ἁμαρτάνει.

Ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς μιμήσεως ταύτης καὶ διὰ τῆς εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν μεταβιβάσεως ἑλληνικῶν γνώσεων ἐπετεύχθη ἐν ἀρχαίοις καὶ νέοις χρόνοις οὐ μικρὸν καλὸν πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας! Καθὼς ἡ τοῦ Χριστοῦ θεία θρησκεία ἐξελέξατο τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἵνα δι' αὐτῆς ποιήσῃ γνωστὰς τοῖς ἀνθρώποις τὰς θείας ἀληθείας, οὕτω καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία κατὰ θείαν βούλησιν μετεχειρίσθη ὄργανον τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ὅπως, μεταδίδουσα δι' αὐτῆς τοῖς Ῥωμαίοις, καὶ διὰ τούτων τοῖς συγχρόνοις ἑσπερίοις λαοῖς σοφίαν καὶ τέχνην, φωτίσῃ καὶ ἐξημερώσῃ αὐτοὺς ὅσον ἦτο αὐτῇ ἐφικτόν. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἐπειδὴ ἡ λατινικὴ γλῶσσα διὰ τὴν συγγένειαν ἦτο γνωστοτέρα τοῖς τοῦ μέσου αἰῶνος λογίοις

τῶν ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τοὺς Ῥωμαίους ἀναφανέντων ἐθνῶν, ἐπενήργει ὅσον οἷόν τε καὶ εἰς διατήρησιν καὶ διάδοσιν ἑλληνικῶν γνώσεων εἰς τοὺς λαοὺς τούτους, καὶ μάλιστα κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, καὶ ὕστερον καὶ σήμερον ἔτι οὐ μικρὸν συνετέλεσε καὶ συντελεῖ ἡ γλῶσσα αὕτη πρὸς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, εἴτε διὰ τῶν ῥωμαίων συγγραφέων, εἴτε καὶ διὰ μεταφράσεων καὶ ὑπομνηματισμῶν ἐν αὐτῇ τῶν ἑλλήνων ποιητῶν καὶ πεζογράφων. Οὐδὲ πολὺ μακρὰν ἡμῶν εἶναι ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἦτο οὐ μόνον τῶν λογίων καὶ ἐπιστημόνων γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν διπλωματῶν καὶ πολιτικῶν τῆς νεωτέρας Εὐρώπης.

Τίς δὲ ἡ ἐντεῦθεν ὠφέλεια; Οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Γερμανοὶ πρὸ παντὸς ἄλλου ἔθνους δύνανται ν' ἀπαντήσωσιν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην, διότι τὰ δύο ταῦτα ἔθνη καὶ σπουδαιότερον ἀσχολοῦνται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἑλλήνων καὶ ῥωμαίων συγγραφέων, καὶ πλεῖστον ἐκ τούτων ὠφελοῦνται. Οἱ Γερμανοὶ τοὐλάχιστον ὁμολογοῦσιν, ὅτι τὴν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστήμαις ὑπεροχήν των ὀφείλουσιν εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων. Ἐν αἷς χώραις τοὐναντίον ἠμελήθη ἢ ὠλιγωρήθη ἡ ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ παιδεία, ἐκεῖ μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία ὅτι ἐπικρατεῖ σκότος καὶ ἀμάθεια ἢ τοὐλάχιστον ἡμιμάθεια, καὶ ἐν πᾶσιν οἰκτρὰ ἐπιπολαιότης. Ἀληθῶς ἡ ἑλληνικὴ καὶ ἡ κατ' αὐτὴν μορφωθεῖσα λατινικὴ γλῶσσα καὶ παιδεία, καλῶς γνωσθεῖσαι, ὀξύνουσι τὴν διάνοιαν, λεπτύνουσι καὶ εὐρύνουσι τὸν νοῦν, φωτίζουσι καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ἐπιδεκτικὸν πάσης ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ παραγωγικὸν νέων ἀληθειῶν, ὅταν ἡ τῶν γλωσσῶν τούτων γνῶσις διαφωτίζηται ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἀρχαίας καὶ νέας

ἐπιστήμης. Τοσαύτη ἡ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων ἐπενέργεια τῆς ἑλληνικῆς παιδείας. Τοιαύτη ἡ δύναμις καὶ φύσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας, τοιαῦτα καλὰ ἀπεργάζεται αὕτη παρὰ λαοῖς προσηκόντως θεραπεύουσι καὶ τιμῶσιν αὐτήν.

ΠΑΡΕΚΒΟΛΑΙ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΑΙ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ.

---

1) Ἡροδ. **7, 102**· Τῇ Ἑλλάδι πενίη μὲν αἰεί κοτε σύντροφός ἐστι, ἀρετὴ δὲ ἐπακτός ἐστι ἀπό τε σοφίης κατεργασμένη καὶ νόμου ἰσχυροῦ, τῇ διαχρεομένη Ἑλλὰς τήν τε πενίην ἀπαμύνεται καὶ τὴν δεσποσύνην.

2) Ἐν βιβλ. **1, 5** καὶ **61** καὶ **81—89** καὶ **2, 1.** Κατὰ τὰς τοῦ Διονυσίου ἐρεύνας, τρεῖς ἑλληνικαὶ μεγάλαι ἀποικίαι ἢ στόλοι ἐπεραιώθησαν ἐξ Ἑλλάδος εἰς Ἰταλίαν πρὸ τῶν Τρωϊκῶν. Ἡ μὲν πρώτη καὶ ἀρχαιοτάτη ἡ τῶν *Ἀβοριγίνων*, κληθέντων οὕτως ἀπὸ τῆς ἐπὶ τῶν ὀρέων οἰκήσεως αὐτῶν, ὑπὸ Οἴνωτρον καὶ Πευκέτιον, τοὺς Λυκάονος παῖδας, μεταβᾶσα ἀπὸ Ἀρκαδίας εἰς Ἰταλίαν ἑπτακαίδεκα γενεαῖς πρὸ τῶν Τρωϊκῶν· ὧν ὁ μὲν Πευκέτιος κατέλαβε τῆς Ἰαπυγίας τὸ μέρος, ὅπερ κατῴκουν ὕστερον οἱ ἀπ' αὐτοῦ Πευκέτιοι κληθέντες, ὁ δὲ Οἴνωτρος, εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς κείμενον κόλπον προσορμίσας, τὸν τυῤῥηνικὸν, κατέσχε τὴν παρ' αὐτὸν χώραν, ἥτις Οἰνωτρία ἀπ' αὐτοῦ ὠνομάσθη (βλ. βιβλ. **1, 11** κ. ἑ.).

Δευτέρα ἑλληνικὴ ἀποικία κατ' αὐτὸν (**1, 17** κ. ἑ) ἦτο ἡ τῶν ἀπὸ Θεσσαλίας ἀποικησάντων Πελασγῶν, ὧν οἱ μὲν κατέσχον τὴν παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Πάδου σπινῖτιν χώραν, καὶ κτίσαντες τὴν ὁμώνυμον πόλιν Σπίναν, ἐγέ-

νοντο κύριοι τῆς τε χώρας καὶ τῆς παρακειμένης θαλάσσης ἐπὶ μακρὸν χρόνον, μέχρις οὗ ὕστερον οἱ βάρβαροι διέφθειραν αὐτούς· οἱ δὲ μεταβάντες ἐντεῦθεν διὰ τῆς μεσογείου, ἦλθον εἰς τὴν ὀμβρικὴν, καὶ ἑνωθέντες μετὰ τῶν Ἀβοριγίνων, ἐξέβαλον τοὺς ἀρχαίους τῆς χώρας κατοίκους, τοὺς Σικελοὺς, εἰς τὴν ἀπὸ τούτους ὀνομασθεῖσαν νῆσον, καὶ ἐγένοντο κύριοι ἐκείνης. Ἡ ἀποικία αὕτη ἐγένετο τρίτη γενεᾷ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν, ὡς Ἑλλάνικος ὁ Λέσβιος ἱστόρησεν. Εὐτυχήσασα δὲ καιρόν τινα ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ, ἀπώλετο μετά τινας γενεὰς ἕνεκα πολλῶν μοιραίων δυστυχημάτων, τὴν δὲ χώραν αὐτῶν ἔλαβον οἱ ἀπὸ Λυδίας κατὰ τὰ Τρωϊκὰ εἰς Ἰταλίαν μετοικήσαντες Τυῤῥηνοί. (1, 26 κ. ἑ.).

Τρίτη δὲ ἀποικία ἦλθεν ἐξ Ἀρκαδίας ἑξηκοστῷ ἔτει πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ὑπὸ τὸν Εὔανδρον τὸν Ἑρμοῦ καὶ Θέμιδος, ἢ Καρμέντης κατὰ τοὺς Ῥωμαίους ἀρχαιολόγους, ἥτις ἔκτισε τὸ παρὰ τὸν Τίβεριν Παλλάντιον, κληθὲν οὕτως τότε ἀπὸ τῆς ἀρκαδικῆς μητροπόλεως, ὅθεν ὡρμᾶτο ἡ ἀποικία αὕτη, ὕστερον δὲ Παλάτιον. (1, 31 κ. ἑ.).

Εἰς ταύτας τὰς ἀποικίας προσέρχεται καὶ ἄλλη ὀλίγαις ὕστερον ἔτεσιν ὑπὸ τὸν Ἡρακλέα, ἐκ Πελοποννήσου καὶ αὕτη Φενεατῶν καὶ Ἐπειῶν, οἵτινες μὴ ἀκολουθήσαντες τὸν εἰς Ἰβηρίαν ἀπελθόντα Ἡρακλέα, ἔμειναν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ κατῴκησαν τὸν Σατόρνιον ἢ Κρόνιον λόφον τῆς Ῥώμης, τὸν ἀπέναντι τοῦ Παλατίου. (1, 34 κ. ἑ).

Μετὰ δὲ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν ἦλθον ἐκ Τροίας καὶ οἱ περὶ τὸν Αἰνείαν εἰς Λωρεντὸν, αἰγιαλὸν Ἀβοριγίνων ἐπὶ τῷ τυῤῥηνικῷ πελάγει παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Τιβέρεως, οὗ πλησίον κτίζουσι πόλιν Λαουΐνιον, εἶτα τὴν Ἄλβαν. Μετὰ δὲ ἑκκαίδεκα γενεὰς ἀπὸ τῆς Ἰλίου ἁλώσεως, ἐκ-

πέμψαντες οἱ τούτων ἀπόγονοι ἀποικίαν εἰς Παλλάντιον καὶ τὴν Σατορνίαν, ἔκτισαν τὴν ἀπὸ τοῦ κτίστου Ῥωμύλου πόλιν Ῥώμην κληθεῖσαν. (1, 45 κ. ἑ).

Τὰς περὶ τῶν ἀποικιῶν τούτων κρίσεις τῶν νεωτέρων κριτικῶν βλέπε παρὰ Schwegler ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ τούτου ἱστορίᾳ 1, σ. 150 καὶ 205 καὶ 279 καὶ 349. Εἰς τὸν ἄγγλον ἱστορικὸν Grote (ἐν ἑλλ. ἱστορ. 2, 273 τῆς γερμ. μεταφ.) φαίνεται πιθανὸν, ὅτι καὶ πρὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων τολμηροὶ ἕλληνες θαλασσοπόροι, μεταβάντες εἰς Ἰταλίαν, καὶ καταλαβόντες χώρας αὐτῆς καταλλήλους εἰς ἐμπόριον ἢ πειρατείαν, ἀποκατεστάθησαν ἐν αὐταῖς· μὴ ἔχοντες δὲ οἰκιστὴν, μηδὲ μητρόπολιν καὶ πρυτανεῖον, ὅπως αἱ ὕστερον ἀποικίαι, ἀνέτρεχον εἰς τοὺς τρωϊκοὺς μύθους καὶ ὠνόμαζον οἰκιστὴν αὐτῶν ἕνα τῶν ἑλλήνων ἢ τρώων ἡρώων, οἵτινες μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Τροίας ἀποπλανηθέντες κατὰ τοὺς μύθους εἰς διαφόρους τῆς μεσογείου ἀκτὰς, ἐπιστεύοντο ὅτι ἀποκατεστάθησάν που ἐν αὐταῖς. Ἐντεῦθεν ὑπῆρχον πολλαὶ ἀποικίαι, ἐν αἷς καὶ μὴ ἑλληνικαὶ, ἐν ταῖς ἀκταῖς τῆς μεσογείου, αἵτινες ἐλέγοντο ὅτι ἐκτίσθησαν ὑπὸ τοιούτων ἡρώων.

3) Φερεκύδης, Αἰσχύλος, Σοφοκλῆς, Θουκυδίδης, Ἑλλάνικος, Μυρσίλος ὁ Λέσβιος, Τίμαιος, Ἀντίοχος, Φίλιστος, Πολύβιος, Ξάνθος ὁ Λυδὸς, καὶ ἐκ τῶν Ῥωμαίων Κάτων, Σεμπρώνιος, Τουδιτανὸς, Βάῤῥων, Κίγκιος Ἀλιμέντος καὶ ἄλλοι.

4) Ἡ κριτικὴ αὔτη, ἀπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀρξαμένη, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἄγγλου Βεντλῃΐου (1662—1742) καὶ τοῦ συγχρόνου του Ὀλλανδοῦ Περιζωνίου καὶ τῶν Γερμανῶν Αὐγούστου Βολφίου καὶ Νειβούρου ἀνακαινισθεῖσα, ὑποβάλλει εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον ἀρχαίας ἱστορικὰς παραδό-

σεις καὶ συγγραφὰς ὅλας ἢ μέρη τούτων· καὶ μὴ ἀρκουμένη εἰς τὴν περὶ τῆς γνησιότητος καὶ ἀληθείας αὐτῶν ὁμόφωνον μαρτυρίαν τῶν ἀρχαίων, ἀναζητεῖ πρὸς βεβαίωσιν τούτων λόγους ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς, ἤτοι ἀποδείξεις, λαμβανομένας εἴτε ἄλλοθεν ὁθενδήποτε, εἴτε καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν εἰς ἔλεγχον ὑποβαλλομένων. Ὅπου δὲ τοιαύτας δὲν εὑρίσκει, ἀποφαίνεται κατὰ τῆς γνησιότητος καὶ ἀληθείας τῶν ἐν λόγῳ παραδόσεων καὶ συγγραφῶν. Γνωσταί εἰσιν αἱ τοῦ Βεντληΐου ἀθετήσεις ὅλων συγγραφῶν ἢ μερῶν αὐτῶν, ἀποδιδομένων τέως ἄνευ δισταγμοῦ εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ αἱ τοῦ Βολφίου περὶ τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν τολμηραὶ ἀποφάνσεις. Γνωστὴ ἔτι καὶ ἡ ἐπὶ τὰ ἴχνη τούτων βαίνουσα εὐτολμία τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ ἱστοριογράφου τῆς Ῥώμης Νειβούρου καὶ ἡ τοῦ Καρόλου Ὀ. Μυλλέρου καὶ ἄλλων πολλῶν νεωτέρων Γερμανῶν, οἵτινες πλείστας περὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων ἱστορικὰς παραδόσεις τῆς ἀρχαιότητος εἰς αὐστηρὰν κριτικὴν βάσανον ὑποβαλόντες, ἀπέῤῥιψαν ὡς ἀκύρους τὰς μὴ συμβιβαζομένας πρὸς ἄλλας βεβαίας ἱστορικὰς εἰδήσεις ἢ καὶ πρὸς τῆς λογικῆς των τοὺς κανόνας. Ἡ τοιαύτη κριτική, ἀρχηγοὺς ἔχουσα τοὺς ὀξυνουστέρους τῶν Ἄγγλων καὶ Γερμανῶν σοφοὺς, καὶ ἐπιτυχοῦσα ἐν πολλοῖς, παρώτρυνε καὶ ἄλλους πολλοὺς ἧττον εὐφυεῖς καὶ ὀξύνους νὰ ὑποβάλωσιν εἰς βάσανον καὶ ν' ἀθετήσωσι πολλὰ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ ἀρχαιολογίας καὶ γραμματολογίας ἑλληνικῆς τε καὶ ῥωμαϊκῆς. Ἡ τῶν δευτέρων τούτων κριτική, ἡ, ὅπως ὀρθῶς καλοῦσιν αὐτὴν οἱ ἀντιφρονοῦντες, ὑπερκριτική, ἔχουσα ὑπὲρ αὐτῆς φαινομένην τινὰ ὀξύνοιαν, οὐ μόνον εὐδοκιμεῖ παρὰ τοῖς ἀρεσκομένοις εἰς καινολογίας, δὸς δ' εἰπεῖν καὶ παραδοξολογίας, ἀλλὰ καὶ

ὀπαδοὺς προσκτᾶται ὁσημέραι πλείονας παρὰ τοῖς καὶ χρόνου καὶ μέσων ἀφθόνων εἰς τοιαύτας μελέτας καὶ διατριβὰς εὐποροῦσι Γερμανοῖς. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πολλοί, οἵτινες πιστῶς ἐμμένουσιν εἰς τὰς παραδόσεις, καὶ λόγους ἰσχυροὺς ἀντιτάσσουσι κατὰ τῶν καινολογιῶν. Ἀλλ' ὅσον ἰσχυροὶ καὶ ἂν ὦσιν οἱ λόγοι τούτων δὲν ἀκούονται εὐχαρίστως παρὰ τῶν πλειόνων καὶ μάλιστα τῶν εἰς τὰ καινοφανῆ ἀρεσκομένων. Τοιαῦτα δὲ πρὸ παντός εἰσι τὰ ὑπὸ τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας ἐξαγόμενα πορίσματα, ἅτινα ὅσον ἀσθενῆ καὶ ἂν φαίνωνται ἐπὶ τοῦ παρόντος, εἰσὶν ὅμως κοινῶς ἀποδεκτά. Ὅθεν πρὸ δωδεκαετίας ὁ μακαρίτης Λουδοβίκος Ῥόσσιος, ὁ ἀπὸ τοῦ **1837—1843** διδάξας ἐν τῷ ἡμετέρῳ πανεπιστημίῳ ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας καὶ φιλολογίαν, ἀντιστὰς κατὰ πολλῶν καινοτομιῶν ταύτης ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἱστορίᾳ τῆς Ῥώμης καὶ Ἑλλάδος καὶ ἰδίως ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ διὰ τοῦ συγγράμματός του **Italiker und Græken** τὸ **1858**, ἠρέθισε καθ' ἑαυτοῦ σμῆνος ἰνδολόγων καὶ σανσκριτιστῶν.

5) **Mommsen** ἐν ῥωμ. ἱστορ. **1** σ. **17**· ἔκδ. δ' ὡς ἡ τὸ πλοῖον δηλοῦσα λέξις σανσκριτιστὶ μὲν εἶναι **nâus**, ἑλληνιστὶ ναῦς, λατινιστὶ **navis**· ἔτι δὲ καὶ ἡ τὴν κώπην, σανσκριτιστὶ μὲν εἶναι **aritram**, ἑλληνιστὶ ἐρετμὸς, λατινιστὶ **remus**, ὅθεν **triremis**. (πρβ. **Max Müller Vorlesungen** περὶ ἐπιστήμης τῆς γλώσσης **1. 358, 21**).

6) Ἐν μετεωρολ. **1, 14.** Καὶ γὰρ οὗτος (ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸς) περὶ τὸν ἑλληνικὸν ἐγένετο μάλιστα τόπον καὶ περὶ τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀρχαίαν. Αὕτη δ' ἐστὶν ἡ περὶ τὴν Δωδώνην καὶ τὸν Ἀχελῷον· οὗτος γὰρ πολλαχοῦ τὸ ῥεῦμα μεταβέβληκεν. Ὤκουν γὰρ οἱ Σελλοὶ ἐνταῦθα καὶ οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν

δὲ Ἕλληνες. πρβ. καὶ K. F. Hermann ἐν τῇ ἑλλ. ἀρχαιολ. 1, §. 7 καὶ Grote 2, 275 περὶ συγγενείας τινῶν τῆς Ἠπείρου καὶ Ἰταλίας λαῶν.

7) Ἐν Ὀδυσ. Ι. 105.— 8) κ. 80.— 9) υ. 383.— 10) ω. 307.— 11) Ι. 116.— 12) κ. 1.— 13) μ. 85.— 14) κ. 135. 308.— 15) Ἐν Θεογ. 1011·

Κίρκη δ' ἠελίου θυγάτηρ Ὑπεριονίδαο
γείνατ' Ὀδυσσῆος ταλασίφρονος ἐν φιλότητι
Ἄγριον ἠδὲ Λατῖνον ἀμύμονά τε κρατερόν τε·
οἳ δή τοι μάλα τῆλε μυχῷ νήσων ἱεράων
πᾶσι Τυρσηνοῖσιν ἀγακλυτοῖσιν ἄνασσον.

16) Στράβων 1, σελ. 23 τῆς τοῦ Κασαβ. ἐκδόσεως· Ἐρατοσθένης Ἡσίοδον μὲν εἰκάζει πεπυσμένον περὶ τῆς Ὀδυσσέως πλάνης ὅτι κατὰ Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν γεγένηται, πιστεύσαντα τῇ δόξῃ μὴ μόνον τῶν ὑφ' Ὁμήρου λεγομένων μεμνῆσθαι, ἀλλὰ καὶ Αἴτνης καὶ Ὀρτυγίας, τοῦ πρὸς Συρακούσαις νησίου, καὶ Τυῤῥηνῶν· Ὅμηρον δὲ μήτε εἰδέναι ταῦτα μήτε βούλεσθαι ἐν γνωρίμοις τόποις ποιεῖν τὴν πλάνην.

17) Βλ. τὴν παρὰ Στράβωνι 7, 300 μαρτυρίαν τοῦ Ἡσιόδου.

18) Μόνον ἐμπορεῖα φαίνονται ὅτι εἶχον ἐν Ἰταλίᾳ οἱ Φοίνικες, οὐχὶ δὲ καὶ ἀποικίας· ἐπειδὴ παρὰ τὸ Punicum ἐν Τυῤῥηνίᾳ πλησίον τῆς Καιρέας (Cære), οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης παρὰ τὴν Ῥώμην, οὐδὲν ἄλλο ὄνομα ὑπομιμνήσκει ὕπαρξιν φοινικικῆς ἀποικίας ἐν ταῖς ἀκταῖς τῆς Ἰταλίας. (πρβ. Mommsen ἐν ῥωμ. ἱστορ. 1, 130). Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο ἴσως προέρχεται ἐκ τῆς ὕστερον σχέσεως τῶν Τυῤῥηνῶν πρὸς τοὺς Καρχηδονίους. Ἄδηλον τί τὸ κωλῦσαν τοὺς Φοίνικας νὰ ἐγκαταστήσω-

σιν ἐνταῦθα ἀποικίας. Ὁ τῶν Ἑλλήνων ἀνταγωνισμὸς δὲν ἐξηγεῖ τοῦτο, διότι οἱ Ἕλληνες ἦλθον εἰς τὰς χώρας ταύτας μετὰ τοὺς Φοίνικας.

19) Schwegler 1, 271.

20) Θουκυδίδης 1, 12· πρβ. καὶ Στραβ. 12, 543 καὶ Hermann, ἐ. ἀ. §. 76 καὶ 81.

21) Στράβων σ. 5, 243· Κύμη Χαλκιδέων καὶ Κυμαίων παλαιότατον κτίσμα· πασῶν γάρ ἐστι πρεσβυτάτη τῶν τε Σικελικῶν καὶ τῶν Ἰταλιωτίδων. Οἱ δὲ τὸν στόλον ἄγοντες Ἱπποκλῆς ὁ Κυμαῖος καὶ Μεγασθένης ὁ Χαλκιδεύς. . . . Πρότερον μὲν οὖν ηὐτύχει [ἥ τε πόλις] καὶ τὸ Φλεγραῖον καλούμενον πεδίον, ἐν ᾧ τὰ περὶ τοὺς Γίγαντας μυθεύουσιν οὐκ ἄλλοθεν, ὡς εἰκὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ περιμάχητον τὴν γῆν εἶναι δι' ἀρετήν. Πρβ. Διονύσιον 7, 3· Κύμην τὴν ἐν Ὀπικοῖς ἑλληνίδα πόλιν, ἣν Ἐρετριεῖς τε καὶ Χαλκιδεῖς ἔκτισαν· καὶ Val. Paterculum 1, 4.

22) Τὰ τῆς χρονολογίας τῆς κτίσεως τῆς Κύμης φέρονται διαφόρως παρὰ τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων. Διότι τινὲς τούτων ἀναβιβάζουσιν αὐτὴν εἰς τὰ 1050, ἄλλοι εἰς τὰ 1107, καὶ ἄλλοι πάλιν εἰς τὰ 1139· βλ. τὰς περὶ τούτου μαρτυρίας παρὰ Grote 2, 279 καὶ Hermann §. 82, 1). Ἡ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ νεωτέροις διαφωνία περὶ τῶν οἰκιστῶν καὶ τοῦ χρόνου τῆς οἰκήσεως πηγάζει ἴσως ἐντεῦθεν, διότι εἰς τοὺς πρώτους ἐποίκους προςῆλθον ἐφεξῆς ἐν ἄλλοις χρόνοις ἄλλοι Ἕλληνες ἐξ ἄλλων ἑλληνικῶν πόλεων.

23) Liv. 8, 22. Classe qva advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, qvod accolunt, potuere (Cumani); primo in insulas Aenariam et Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Ἥ τε νῆσος καὶ ἡ ἐπὶ

τῆς ἠπείρου χώρα, ἣν κατέλαβον ὕστερον οἱ Κυμαῖοι, ἦτο λίαν ἐπίκαιρος καὶ ἐξησφάλιζε τοὺς ἐποίκους ἀπὸ τῶν ἐκ θαλάσσης κινδύνων καὶ ἀπὸ τῶν περιοίκων βαρβάρων. Ὁ λόγος οὗτος καὶ αἱ τρικυμίαι τοῦ τότε ἀγνώστου ἔτι τοῖς Ἕλλησι πελάγους τούτου ἠνάγκασαν ἴσως τοὺς Κυμαίους νὰ προχωρήσωσι τοσοῦτον μακρὰν εἰς τὸν τυῤῥηνικὸν κόλπον καὶ νὰ μὴ προτιμήσωσι νὰ κατοικήσωσί που τῆς Σικελίας καὶ τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας.

24) Στραβων. 1, 23 καὶ 5, 243 κ. ἑ.

25) Ὁ αὐτὸς 10, 447: Καὶ τῆς Ἰταλίας δὲ καὶ Σικελίας πολλὰ χωρία Χαλκιδέων ἐστίν. Ἐστάλησαν δὲ καὶ ἀποικίαι, καθάπερ εἴρηκεν Ἀριστοτέλης, ἡνίκα ἡ τῶν Ἱπποβοτῶν καλουμένη ἐπεκράτει πολιτεία. Προέστησαν γὰρ αὐτῆς ἀπὸ τιμημάτων ἄνδρες, ἀριστοκρατικῶς ἄρχοντες.

26) Βλ. τούτους παρὰ Διονυσίῳ ἐν ῥ. ἀρχ. 7, 2 κ. ἑ.

27) Διόδωρος 12, 76· Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατὰ τὴν Ἰταλίαν Καμπανοὶ μεγάλῃ δυνάμει στρατεύσαντες ἐπὶ Κύμην, ἐνίκησαν μάχῃ τοὺς Κυμαίους καὶ πλείους τῶν ἀντιταχθέντων κατέκοψαν. Προσκαθεζόμενοι δὲ τῇ πολιορκίᾳ καὶ πλείους προσβολὰς ποιησάμενοι κατὰ κράτος εἷλον τὴν πόλιν· διαρπάσαντες δὲ αὐτὴν καὶ τοὺς καταληφθέντας ἐξανδραποδισάμενοι, τοὺς ἱκανοὺς οἰκήτορας ἐξ αὐτῶν ἀπέδειξαν. Πρβ. καὶ Livium 4, 44 ἐν τέλει.

28) Ἄπειρον μένει ὅτι ἐν διαστήματι τριῶν περίπου αἰώνων ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Κύμης, ἥν τινες χρονολόγοι, ὡς εἴπομεν, ἀναβιβάζουσιν εἰς τὸν ιά ἢ ιβ′ αἰῶνα, μέχρι τῆς ἀρχῆς τῶν Ὀλυμπιάδων, οὐδεμία ἄλλη ἑλληνικὴ ἀποικία λέγεται ὅτι ἐστάλη εἰς Ἰταλίαν. Ἴσως ἡ τῶν θαλασσῶν καὶ χωρῶν τούτων ἄγνοια ἦτο ἡ κυρία τούτου

αἰτία. Ὅτε ὅμως ἐγνώρισαν αὐτὰς κάλλιον οἱ Ἕλληνες, ἐντὸς βραχέος χρόνου ἐστάλησαν τοσαῦται ἀποικίαι ἐξ Ἑλλάδος καὶ τῶν ἀποικιῶν αὐτῆς, ὥστε ἐντὸς αἰῶνος κατελήφθη ὑπὸ Ἑλλήνων πᾶσα ἡ μεσημβρινὴ Ἰταλία καὶ αἱ νῆσοι αὐτῆς. Βλ. Grote 2, 282.

29) Τὰ περὶ Καμπανίας ὑπὸ Διονυσίου (1, 36) λεγόμενα ἰσχύουσι καὶ περὶ τῆς λοιπῆς Ἰταλίας ἁπάσης.

30) Στράβων 6, 257. πρβ. Διονυσίου περιηγ. 340 καὶ σημειώσεις Εὐσταθίου. Διόδωρον 4, 85 καὶ Παυσ. 4, 4 καὶ 14 καὶ 23.

31) Ὅθεν οἱ Ῥωμαῖοι παρῆγον τὸ ὄνομα αὐτῆς ἀπὸ τοῦ **rex**, ὡς βασιλίδος πόλεως, ἐν ᾧ τοῦτο εἶναι ἑλληνικῆς ἐτυμολογίας, καθ' ἃ ὁ Στράβων καὶ Εὐστάθιος ἑ. ἀ. λέγουσιν.

32) Στράβων 6, 258

33) Ἡ ὀνομασία αὕτη, ἀπαντωμένη κατὰ πρῶτον παρὰ Πολυβίῳ (2, 39) καὶ ἄλλοις μετ' αὐτὸν πολλοῖς Ἕλλησι καὶ Ῥωμαίοις, περιλαμβάνει τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνας πάντας, καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατεχομένην χώραν, ἰδίως δὲ τοὺς περὶ τὸν Ταραντῖνον κόλπον οἰκοῦντας. (Seneca ad Helv. 6, 9. Totum Italiæ latus, qvod *infero* mari alluitur, major Græcia fuit. πρβ. Ἀθην. 12, 523. Στραβ. 6, 253)· Οὐχὶ δὲ καὶ πᾶσαν τὴν μεσημβρινὴν Ἰταλίαν, ἧς τὰ ἐνδότερα κατεῖχον οἱ βάρβαροι. Liv. 30, 7. καὶ Cic. Amic. 4· magnam Græciam, qvæ *nunc qvidem deleta est*, tum florebat· ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐπ' αὐτοῦ δουλεύοντας ἤδη Ἕλληνας, οὐχὶ δὲ τοὺς λοιποὺς Ἰταλοὺς κατοίκους τῆς χώρας ταύτης. Προῆλθε δὲ ἡ ὀνομασία αὕτη εἴτε ἀπὸ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ πλούτου τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν πόλεων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς μικρὰς

καὶ πενιχρὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὡς λέγει ὁ Festus (ἐν λ. major), εἴτε ἐξ ἀλαζονείας τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων, νομιζόντων ἑαυτοὺς μεγάλους καὶ ἰσχυροὺς ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἐν τῇ μητροπόλει, καὶ μάλιστα τῶν Συβαριτῶν, οἵτινες ἤθελον νὰ τελέσωσι καὶ αὐτὰ τὰ Ὀλύμπια λαμπρότερον τῶν ἐν Ἑλλάδι. Βλ. Wachsmuth ἐν ἑλλ. ἀρχαιολογίαις 1, 118 τῆς β′ ἐκδόσεως.

34) Ὡς τῶν Λιβυφοινίκων ἢ Καρχηδονίων καὶ τῶν Ἐλύμων, αὐτοχθόνων τῆς ἐν Σικελίᾳ Ἐγέστης ἢ Σεγέστης, συμμαχησάντων κατὰ τῶν Ῥοδίων καὶ Κνιδίων, ὅτε οὗτοι τὸ 579 π. Χ. διενοοῦντο νὰ καταλάβωσι τὴν παρὰ τὸ Λιλύβαιον τῆς Σικελίας χώραν. Καὶ τῶν Τυῤῥηνῶν ὕστερον κατὰ τῶν αὐτῶν Κνιδίων, ὅτε οὗτοι μετὰ τὴν ἧτταν ἐν τῷ εἰρημένῳ πολέμῳ, καταλαβόντες τὴν Λιπάραν, οἱ μὲν αὐτῶν ἐγεώργουν τὰς νήσους, οἱ δὲ πρὸς τοὺς λῃστὰς ἀντετάσσοντο (Διόδωρος 5, 9.). Τὸ δὲ 537 συμμαχήσαντες Τυῤῥηνοὶ καὶ Καρχηδόνιοι κατὰ τῶν ἐν Κύρνῳ Φωκαέων, συνεκρότησαν ναυμαχίαν, ἥτις εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων. Ἐν αὐτῇ ἀντιτάξαντες οἱ Φωκαεῖς 60 τριήρεις κατὰ διπλασίου ἀριθμοῦ βαρβαρικῶν, ἐξῆλθον μὲν νικηταί, ἀλλ' ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποχωρήσωσιν ἀπὸ Κύρνου καὶ νὰ μετοικήσωσιν εἰς τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Ἐλέαν ἢ Ὑέλην. Ἡροδ. 1,165.

35) Ὡς τὴν ἐν μεσημβρινοῖς πρὸς τὸ Λάτιον ὁρίοις τῆς Τυῤῥηνίας Ἄγυλλαν, ἣν καταλαβόντες οἱ Τυῤῥηνοὶ μετωνόμασαν Καιρέαν (Cære) κατὰ Στράβωνα (5, 220 καὶ 222), ἥτις πρὸ τοῦ ς′ ἤδη αἰῶνος εἶχε θρησκευτικὰς σχέσεις πρὸς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν (Ἡροδ. ἐ. ἀ.) καὶ θησαυρὸν ἐν αὐτῷ· ἔτι δὲ τοὺς παρ' αὐτῇ Πύργους καὶ Ἄλσιον, ὧν τὰ ἔτι σωζόμενα μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς τέ-

χνης ἐμφαίνουσι τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας σχέσιν· καὶ ἐν τῷ ἀδριατικῷ πελάγει εἰς Σπῖναν πλησίον τῆς Ῥαυέννης, ἥτις πάλαι ποτὲ ἦτο ἰσχυρὰ καὶ θαλασσοκράτωρ πόλις, ἔχουσα καὶ ἐν Δελφοῖς θησαυρὸν, ὕστερον ὅμως κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ὀμβρικῶν, ἀποχωρησάντων τῶν Ἑλλήνων καθ' ἃ ὁ Στράβων (5, 214) ἱστορεῖ. Πρβ. Schwegler 1, 272 περὶ τῆς ἐν ἀρχαίοις χρόνοις κοινωνίας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Τυῤῥηνούς.

36) Mommsen ἐ. ἀ. 1, 144.

37) Ὁ Στράβων 6, 286 κ. ἑ. ἱστορεῖ διὰ βραχέων τὴν ὑπερίσχυσιν τῶν Ῥωμαίων ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.

38) Ὁ αὐτὸς 6, 253· Ἅπαντας τοὺς ταύτῃ κακῶς διέθηκαν, μάλιστα δὲ τοὺς Ἕλληνας, οἳ πρότερον μέν γε καὶ τῆς μεσογαίας πολλὴν ἀφῄρηντο, ἀπὸ τῶν τρωϊκῶν χρόνων ἀρξάμενοι· καὶ δὴ ἐπὶ τοσοῦτον ηὔξηντο, ὥστε τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ταύτην ἔλεγον καὶ τὴν Σικελίαν. Νυνὶ δὲ πλὴν Τάραντος καὶ Ῥηγίου καὶ Νεαπόλεως ἐκβεβαρβαρῶσθαι συμβέβηκεν ἅπαντα.

39) Ἐν ῥωμ. ἀρχ. 1, 5 καὶ 61 καὶ 89.

40) Ὁ Preller ἐν ῥωμ. μυθολ. σελ. 14.

41) Ἐν ἐπιστολ. 2, 1, 156.

42) Mommsen 1, 138 καὶ Preller 17.

43) De Republ. 2, 19· Sed hoc loco primum videtur insitiva qvadam disciplina doctior facta esse civitas. *Influxit enim non tenuis qvidam e Græcia rivulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium.* Fuisse enim qvendam ferunt Demaratum Corinthium et honore et auctoritate et fortunis facile civitatis suæ principem; qvi qvum Corinthiorum tyrannum Cypselum ferre non

potuisset, fugisse cum magna pecunia dicitur, ac se contulisse Tarqvinios in urbem Etruriæ florentissimam. Qvumqve audiret dominationem Cypseli confirmari, defugit patriam vir liber ac fortis, et adscitus est civis a Tarqviniensibus, atqve in ea civitate domicilium et sedes collocavit. Ubi duo filios procreavisset, omnibus eos artibus ad Græcorum disciplinam erudiit. Στράβων 219· Δημάρατος ἀφικνεῖται εἰς τὴν πόλιν Ταρκυνίους τῆς Τυῤῥηνίας, λαὸν ἄγων ἐκ Κορίνθου. Πρβ. καὶ ἄλλους παρὰ Schwegler 1, 271, 668 καὶ 678 καὶ τὰς περὶ τούτου δοξασίας τῶν νεωτέρων, καὶ Becker ἐν ῥωμ. ἀρχ. 4, 42, σημ. 265).— 44) Cic. ἐ. ἀ. 2, 21, 37.

45) Τῆς ἰδιότητος ταύτης ἕνεκα ἡ ῥωμαϊκὴ θρησκεία οὐδέποτε εἶχεν ὡρισμένον ἀριθμὸν θεῶν καὶ μόνιμον λατρείαν. Πᾶσα νέα ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ πᾶσα νέα πρᾶξις τῆς πόλεως καὶ σχέσις προεκάλει νέον θεὸν καὶ ἰδίαν τούτου λατρείαν, διότι ἐπίστευον, ὅτι θεός τις, τέως ἄγνωστος, ἐγένετο ταύτης αἴτιος. Ὅθεν τὸ 390 π. Χ. κτίζουσιν ἱερὸν τῷ θεῷ Ajus Locutius (ἐκ τοῦ ajo καὶ loqvor), διότι ἐν τῇ σιωπῇ τῆς νυκτὸς φωνή τις ἄγνωστος, ἡ φάτις, ἀνήγγειλε τὴν ἔλευσιν τῶν Κελτῶν. (βλ. Liv. 5, 32 καὶ 52· Varronem παρὰ Gell. 16, 17, καὶ Cic. de div. 1, 45, 111.) Ὅτε ὁ Ἀννίβας ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ τῆς Ἰταλίας πρὸς σωτηρίαν τῆς κινδυνευούσης πατρίδος του, ἤγειραν οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τῇ καπηνῇ πύλῃ (porta capena) ἱερὸν τῷ deus rediculus. (βλ. Plin. h nat. 10, 43, 122 καὶ Fest. ἐν λ. rediculi). Ὅτε ἐπὶ Σερβίου Τυλλίου ἐκόπη χαλκοῦν νόμισμα, εἰσήχθη ἡ τοῦ χαλκίνου θεοῦ (dei æsculani) λατρεία, τὸ δὲ 299 ἡ τοῦ ἀργυροῦ θεοῦ (dei argentini), διότι τότε ἐχαράχθησαν τὰ πρῶτα

ἀργυρᾶ νομίσματα. (βλ. Aug. de civ. dei 4, 21 καὶ Becker ῥωμ. ἀρχ. 3, 2, σελ. 4, καὶ 9). Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος, ὅτε ἡ τῶν Ῥωμαίων θρησκεία ἦλθεν εἰς πλείονα ἐπιμιξίαν μὲ ξένα θρησκεύματα, καὶ ἐκ τούτου ἤρχισε νὰ ἐξασθενῇ τὸ τοῦ λαοῦ θρησκευτικὸν αἴσθημα καὶ ἡ πεποίθησις ἐπὶ τῆς ἰδίας θρησκείας ἕνεκα τῆς ἐν Ῥώμῃ ὑπερισχύσεως τοῦ ἐλευθεριάζοντος θρησκευτικοῦ πνεύματος διὰ τῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας κοινωνίας καὶ τῆς γνώσεως τῆς φιλοσοφίας τούτων (βλ. Becker ἐ. ἀ. 4. σελ. 63 κ. ἑ.), τότε ἔπαυσε μὲν ἡ νέων θεῶν ἐπινόησις καὶ λατρεία· διὸ οὐδὲ λατρεία τοῦ χρυσοῦ θεοῦ (dei aurini) εἰσάγεται εἰς Ῥώμην τὸ 218, ὅτε ἐχαράχθησαν χρυσᾶ νομίσματα· ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἄρχεται ἄλλων θεῶν προσθήκη, ἡ τῶν ξένων καὶ ἐπεισάκτων (novensites dei), οἵτινες προστίθενται εἰς τοὺς ἐγχωρίους (indigetes). βλ. Becker ἐ. ἀ. 35 καὶ 38 σημ. 48).

46) Βλέπε ταῦτα παρὰ Becker ἐ. ἀ. 4, 59 κ. ἑ.

47) Symmachus Ep. 10, 61· Quid interest qva quisqve prudentia verum inqvirat? Uno itinere non potest veniri ad tam grande secretum. Πρβ. Becker ἐ. ἀ. 4, 37.

Τὴν θρησκευτικὴν ταύτην ἀνοχὴν τῶν Ῥωμαίων θαυμάζει καὶ ὁ Διονύσιος ἐ. ἀ. 2. 19· «Καὶ ὃ πάντων μάλιστα τεθαύμακα καίπερ μυρίων ὅσων εἰς τὴν πόλιν ἐληλυθότων ἐθνῶν, οἷς πολλὴ ἀνάγκη σέβειν τοὺς πατρίους θεοὺς τοῖς οἴκοθεν νομίμοις, οὐδενὸς εἰς ζῆλον ἐλήλυθε τῶν ξενικῶν ἐπιτηδευμάτων ἡ πόλις δημοσίᾳ».

48) Liv. 1, 31 καὶ 5, 21. Macrob. Satur. 3, 9, 8.

49) Πολυβ. 36, 2, ἔκδ. Bekker 2, 1139· Περὶ τῆς ἐπιτροπῆς ἀναγκαῖον ὑπομνῆσαι κεφαλαιωδῶς. Οἱ γὰρ δι-

δόντες αὐτοὺς εἰς τὴν Ῥωμαίων ἐπιτροπὴν (fidem) διδόασι πρῶτον μὲν χώραν τὴν ὑπάρχουσαν αὐτοῖς καὶ πόλεις τὰς ἐν ταύτῃ, σὺν δὲ τούτοις ἄνδρας καὶ γυναῖκας τοὺς ὑπάρχοντας ἐν τῇ χώρᾳ καὶ ταῖς πόλεσιν ἅπαντας, ὁμοίως ποταμοὺς λιμένας ἱερὰ τάφους, συλλήβδην ὥστε πάντων εἶναι κυρίους Ῥωμαίους, αὐτοὺς δὲ τοὺς διδόντας ἁπλῶς μηκέτι μηδενός.

50) Bœckh ἐν μετρολογίᾳ σελ. 207 καὶ πολλοὺς ἄλλους παρὰ Becker ἑ. ἀ. 4, 43 σημ. 266.

51) Διονύσιος 1, 49 καὶ 4, 62. Σουΐδας ἐν λ. Σίβυλλα καὶ σχολιαστὴς Πλατ. ἐν Φαίδρῳ 244. Gell. 1, 19. Πρβ. καὶ Becker 4, 297 κ. ἑ. καὶ Schwegler 1, 773 καὶ 807.

Οἱ Ῥωμαῖοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὸ ἀρχαιότατον ἐγχώριον εἶδος τῆς μαντείας, τὸ διὰ ῥάβδων ἢ πινακιδίων (sortes) φερόντων ἐπιγραφάς, ἃς ὁ ἐρωτῶν ἐξῆγεν ἀπὸ κάλπιδος καὶ ἀνεγίνωσκε (Cic. de div. sortes in robore insculptæ priscarum litterarum notis), διότι ἐφάνη ἀνίκανον νὰ παύσῃ τὸ κακὸν διὰ τῶν βραχειῶν ἀποκρίσεων αὐτοῦ, ναὶ ἢ οὔ, εἰς τὰς περὶ τοῦ πρακτέου ἀπορίας των, μάλιστα περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ὃ ἐπίστευον ὅτι προήρχετο ἐξ ὀργῆς τῶν θεῶν, εἶχον ἀπὸ τούτων τῶν χρόνων συλλογὴν χρησμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ μάλιστα τῶν Σιβυλλῶν, οὓς ἠρώτων ἐν δεινοῖς καιροῖς δι' ἀνδρῶν εἰδημόνων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Πρβ. Mommsen 1, 181.

52) Ὁ Schwegler (1, 315 καὶ 802) νομίζει ὅτι ἡ Σίβυλλα αὕτη ἦτο ἡ Ἐρυθραία, διότι οἱ Κυμαῖοι κατὰ Παυσανίαν (10, 12. 8) δὲν εἶχον χρησμοὺς τῆς Σιβύλλης, καὶ ὅτι οἱ χρησμοὶ αὐτῆς εἰςῆλθον εἰς Ῥώμην διὰ

τῆς Κύμης· οἱ δὲ ὑπὸ ταύτης εἰςαχθέντες θεοί εἰσι πρότερον οἱ τοῦ Ἰλίου, ὕστερον δὲ καὶ ἡ Ἰδαία μήτηρ Κυβέλλη, ἧς τὸ ἄγαλμα ἐκομίσθη εἰς Ῥώμην κατὰ χρησμὸν τῆς Σιβύλλης τὸ 205 π. Χ. Βλ. Στραβ. 567 καὶ 813. Liv. 29, 10. Varro l. l. 6, 15 καὶ Ἡρωδιαν. 1, 11. διὰ πολλῶν φέροντα τὴν ἱστορίαν τῆς εἰς Ῥώμην μετακομιδῆς ἐκ Πεσσινοῦντος τῆς Φρυγίας τοῦ ἀγάλματος τῆς Κυβέλλης, καὶ Δίωνα Κασσ. 41, 14. 44, 15.

54) Becker ἐ. ἀ. 4, 303 κ. ἑ. Παραλείποντες τοὺς περὶ ἐλεύσεως εἰς Ἰταλίαν μύθους τοῦ Κρόνου, οὓς φέρει ὁ Διονύσιος (1, 38), καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρύσεως βασιλείας ἐν Λατίῳ, καὶ τοὺς τοῦ Ἀρισταίου, διδάξαντος γεωργίαν, δενδροφυτείαν καὶ μελισσουργίαν, τοὺς τοῦ Δαιδάλου, εἰςαγαγόντος τέχνας, καὶ τοῦ Εὐάνδρου διδάξαντος τὴν τῶν γραμμάτων χρῆσιν, διότι ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς μυθικοὺς χρόνους, λέγομεν ὅτι ἐξ ἁπάντων τῶν ἑλληνικῶν θεῶν, ὧν ἡ λατρεία εἰςῆλθεν εἰς Λάτιον καὶ Ῥώμην, ἀρχαιότατος εἶναι ὁ Ἡρακλῆς (Herclus, Hercoles, Hercules) καὶ ἴσως συνέχεται μὲ τὰς ἀρχαιοτάτας τῶν Ἑλλήνων ἀποικίας εἰς Ἰταλίαν. Τοὺς μύθους τούτου βλέπε παρὰ Διονυσίῳ (1, 34 κ. ἑ). Ἐν κεφ. 40 λέγει οὗτος, ὅτι «ἐν μέσῳ τῆς ἐν Ῥώμῃ βοαρίας ἀγορᾶς ἦτο ἀρχαιότατος τούτου βωμὸς, μέγιστος καλούμενος (ara maxima); ἁγιστευόμενος εἰ καί τις ἄλλος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων· ὅρκος τε γὰρ ἐπ' αὐτῷ καὶ συνθῆκαι τοῖς βουλομένοις βεβαίως τι διαπράττεσθαι, καὶ δεκατεύσεις χρημάτων γίνονται συχναὶ κατ' εὐχὰς (ex voto). Τῇ μέντοι κατασκευῇ πολὺ τῆς δόξης ἐστὶ καταδεέστερος. Πολλαχῇ δὲ καὶ ἄλλῃ τῆς Ἰταλίας τεμένη τῷ θεῷ καὶ βωμοὶ κατὰ πόλεις τε ἵδρυνται καὶ παρ' ὁδοῖς, καὶ σπανίως ἂν εὕρῃ

τις Ἰταλίας χῶρον, ἔνθα μὴ τυγχάνει τιμώμενος ὁ θεός». Ἐλατρεύετο δὲ ὡς θεὸς τοῦ τυχαίου κέρδους· διὸ οἱ στρατηγοὶ καὶ ἔμποροι προςέφερον αὐτῷ δεκάτην, καὶ ὡς προστάτης τῶν συμβολαίων καὶ τῆς ἐμπορικῆς πίστεως, ταὐτιζόμενος οὕτω μὲ τὸν ἐγχώριον ἀρχαῖον θεὸν τῶν Ῥωμαίων **Dius fidius**, τὸν ἔφορον τῆς πίστεως καὶ τῶν συνθηκῶν. πρβ. **Mommsen 1, 181** καὶ **Preller 644.**

Οἱ διὰ τῶν σιβυλλείων χρησμῶν γνωσθέντες τοῖς Ῥωμαίοις θεοί, ἢ ὧν τοὐλάχιστον ἡ λατρεία καθιερώθη διὰ τῶν χρησμῶν τούτων ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ταρκυνίων, εἰσὶν ὁ Ἀπόλλων, ἡ ἀδελφή του Ἄρτεμις (**Diana**) καὶ ἡ μήτηρ του Λητὼ (**Latona**).

Ἀπόλλων, **Aperta** παρὰ τῶν ἀρχαίων Λατίνων καλούμενος, ὡς ἀνοίγων ἴσως καὶ ἀποκαλύπτων διὰ τῶν χρησμῶν του τὰ ἄγνωστα καὶ μέλλοντα, ὑπάρχει ἐν διηνεκεῖ σχέσει πρὸς τὰς Σιβύλλας ἁπάσας, καὶ οἱ χρησμοὶ αὐτῶν εἰσι δῶρον τοῦ Ἀπόλλωνος (**Tibull. 2, 5, 15**)· ὅθεν ἡ Κυμαία Σίβυλλα οἰκεῖ ἐν σπηλαίῳ παρὰ τὸ ἱερὸν τούτου ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Κύμης, ἔνθα καὶ ὁ τάφος αὐτῆς κατὰ Παυσ. **10, 12. 8** καὶ σχολ. Λυκοφ. **1278.** Ὅτι δὲ ἡ παρὰ Ῥωμαίοις λατρεία αὐτοῦ εἶναι ἀρχαία, μαρτυρεῖ ὁ Λίβιος, λέγων (**3, 63**) ὅτι ἐπὶ τοῦ Φλαμινείου πεδίου ὑπῆρχε τὸ **450** π. Χ. ἱερὸν τοῦ θεοῦ τούτου, ὅπου ὕστερον (τὸ **433**) ἐκτίσθη κατ' εὐχὴν ναὸς αὐτοῦ κατὰ συμβουλὴν τῶν σιβυλλείων χρησμῶν. Ἀπὸ τοῦδε ἡ λατρεία αὐτοῦ καὶ ἡ τῆς μητρὸς (**Latonæ**) καὶ ἀδελφῆς (**Dianæ**) γίνεται κοινὴ τῶν Ῥωμαίων. Ἀπὸ τοῦ **399** καὶ ἐφεξῆς οἱ θεοὶ οὗτοι κατέχουσι τὴν πρώτην θέσιν ἐν τοῖς πρώτοις **lectisterniis** (ἤτοι θυσίαις, ἐν αἷς τὰ τῶν θεῶν ἀγάλματα κατάκειται ἐπὶ κλινῶν καὶ στρωμνῶν καὶ

πρὸ αὐτῶν τίθενται τράπεζαι μὲ φαγητὰ), ἃ προςφέρονται τὸ 399 π. Χ. κατὰ πρῶτον συμβουλῇ τῶν σιβυλλείων χρησμῶν τοῖς θεοῖς τούτοις, Ἡρακλεῖ, Ἑρμῇ καὶ Ποσειδῶνι. (Liv. 5, 13). Μετὰ τούτους ἕπονται ἡ Ceres καὶ Proserpina καὶ Libera καὶ Liber, ὧν ὁ ναὸς ἐκτίσθη τὸ 496 καὶ καθιερώθη τὸ 493 π. Χ. συμβουλῇ τῶν σιβυλλείων χρησμῶν κατὰ Διονύσιον (6, 17, καὶ Tacit. ann. 2, 49), ἐκοσμήθη δὲ ὑπὸ ἑλλήνων τεχνιτῶν κατὰ Plin. 35, 12 §. 154. Συμβουλῇ τῶν αὐτῶν χρησμῶν ἐτελεῖτο καὶ ἑορτὴ καὶ ἀγῶνες τοῖς θεοῖς τούτοις ἀπὸ τῆς 12—19 ἀπριλίου καθ' ἑλληνικὸν τρόπον, περὶ ὧν βλ. Becker ἐ. ἀ. 4, 310.

Καὶ ἡ τοῦ Ἑρμοῦ (Mercurii) ἔτι λατρεία συνέχεται μετὰ τῶν σιβυλλείων χρησμῶν καὶ εἶναι λίαν ἀρχαία· Διότι τὸ 493 καθιεροῦται αὐτῷ ὁ πρῶτος ναὸς ἐν Ῥώμῃ (Liv. 2, 21, 27), καὶ ἐν τῷ πρώτῳ lectisternio λαμβάνει καὶ αὐτὸς μετοχὴν, ὡς καὶ ὁ Ποσειδῶν καὶ ἡ Δημήτηρ· τὸ δὲ 217. π. Χ. ἐπὶ τοῦ β' καρχηδονικοῦ πολέμου πάντες οἱ δώδεκα θεοὶ τῶν Ἑλλήνων, ὧν ἡ λατρεία ἦτο ἤδη συνήθης τοῖς Ῥωμαίοις. Περὶ ἄλλων θεῶν καὶ οὐκ ὀλίγων νεωτερισμῶν ἐν τῇ τῶν θεῶν λατρείᾳ, οὓς ἐπροκάλεσαν ἐν Ῥώμῃ οἱ τῶν Σιβυλλῶν χρησμοὶ, βλ. Becker ἐ. ἀ. ἀπὸ σελ. 314 καὶ ἑξῆς.

Περὶ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων lectisterniorum ἢ κλινοστρωμνῶν ὁ Livius. (15, 13) φέρει ταῦτα· Libri Sibyllini ex Senatusconsulto editi sunt. Decemviri sacris faciendis.... lectisternio tum primum (399 π. Χ.) in urbe romana facto ... per dies octo Apollinem Latonamqve et Dianam, Herculem, Mercurium atqve Neptunum tribus, qvam amplissime tum apparari

poterat, stratis lectis, placavere. Πρβ. Διονύσιον 12, 9. Ἑορτὰς ἦγον οἱ Ῥωμαῖοι τὰς καλουμένας τῇ ἐπιχωρίῳ γλώσσῃ στρωμνὰς, ὑπὸ τῶν σιβυλλείων κελευσθέντες χρησμῶν. . . . ἐκόσμησάν τε στρωμνὰς τρεῖς, ὡς ἐκέλευον οἱ χρησμοὶ, μίαν μὲν Ἀπόλλωνι καὶ Λητοῖ, ἑτέραν δὲ Ἡρακλεῖ καὶ Ἀρτέμιδι, τρίτην δὲ Ἑρμῇ καὶ Ποσειδῶνι. Βλ. Aug. de civ. dei 3, 17 καὶ ἄλλους παρὰ Becker (4, 53, 317.

Μετὰ τούτων συνείχοντο καὶ αἱ supplicationes, ἤτοι ἱκεσίαι καὶ δεήσεις, γινόμεναι πάλιν κατὰ τοὺς σιβυλλείους χρησμοὺς εἰς τοὺς αὐτοὺς θεοὺς, εἰς οὓς προςεφέροντο καὶ αἱ μετὰ στρωμνῶν θυσίαι, ἐν καιρῷ δηλονότι ἀνάγκης καὶ κινδύνου, ὅτε ὁ συνήθης τρόπος τῆς λατρείας δὲν ἐπήρκει πρὸς κατάπαυσιν τοῦ κακοῦ. Εἰς τὰς τοιαύτας δὲ ἱκεσίας ἐλάμβανον μέρος πάντες πάσης τάξεως πολῖται, διότι οἱ πρὸς οὓς ἡ ἱκεσία θεοὶ ἐνομίζοντο κοινοὶ πάντων τῶν πολιτῶν, ὡς καὶ οἱ ἐν Καπιτωλίῳ λατρευόμενοι Ζεὺς, Ἥρα, Ἀθηνᾶ, ἐν ᾧ εἰς τὰς λοιπὰς θυσίας μόνον ἐκεῖνοι ἐλάμβανον μέρος, ὅσοι εἶχον κοινὴν τὴν λατρείαν θεοῦ τινος. Βλ. Becker 4, 58.

55) Ἐν Κύμῃ ἐλατρεύετο ὁ τῶν Ἰώνων γενάρχης ἢ πατρῷος θεὸς Ἀπόλλων ἐν ναῷ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἧς κάτω ὑπῆρχον σπήλαια, ἐν οἷς ἐπιστεύετο, ὅτι ἐχρησμοδότει ἡ Κυμαία Σίβυλλα καὶ κατῴκουν οἱ Κιμμέριοι τοῦ Ὁμήρου· ἔτι δὲ καὶ πάντες οἱ λοιποὶ θαλάσσιοι θεοὶ, ἐν οἷς πρὸ πάντων ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ τοῦ ἐμπορίου θεὸς Ἑρμῆς, καὶ οἱ τῆς γεωργίας καὶ τῶν καρπῶν Δημήτηρ μετὰ τῆς Κόρης καὶ τοῦ Διονύσου, ὅςτις ὡς θεὸς τῆς ὑγρᾶς φύσεως συνάπτεται μετὰ τούτων ἐν τοῖς μυστηρίοις.

56) Τὸ ἐξαγόμενον τῶν περὶ ῥωμαϊκῆς θρησκείας ἐρευ-

νῶν τῶν Γερμανῶν φέρει ὁ **Preller** (ἐν ῥωμ. μυθολ. σελ. 41), ἔνθα λέγει ὅτι ἡ τῶν κλασικῶν χρόνων ῥωμαϊκὴ θρησκεία μετεβλήθη ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν ξένων θεῶν καὶ μύθων, μάλιστα ἑλληνικῶν, οὕτως, ὥστε καθίσταται ἀγνώριστος. Ὁμοιάζει μὲ ἀρχαῖον ναὸν περικεκαλυμμένον μὲ νέας οἰκοδομὰς, οὕτινος καταπεσόντος μόλις ἀνευρίσκομεν τὰ λείψανα ἐν τοῖς ἐρειπίαις.

57) Müller ἐν ἱστορίᾳ τῶν τεχνῶν §. 66.

58) Ὅθεν καὶ ὁ ὅρκος Per Jovem lapidem. Serv. Aen. 8, 641. πρβ. Πλουτ. ἐν Σύλλ. 10 καὶ Gell. 1, 21, 4.

59) Justin. 43, 3, 3. Pro diis immortalibus veteres hastas coluere. Κλήμης ἐν προτρεπτικῷ, 4, 46. Ἐν Ῥώμῃ τὸ πάλαι δόρυ φησὶν γεγονέναι τοῦ Ἄρεως τὸ ξόανον Οὐάῤῥων ὁ συγγραφεὺς, οὐδέπω τῶν τεχνιτῶν ἐπὶ τὴν εὐπρόσωπον ταύτην κακοτεχνίαν ὡρμηκότων.

60) Πλούταρχος ἐν Καμίλλῳ 20.

51) August. de civ. dei 4, 31: Varro dicit, antiqvos Romanos plus annos centum et septuaginta a. u. c. sine simulacro coluisse. Καὶ Πλούταρχος ἐν Νουμᾷ 8. Νουμᾶς διεκώλυσεν ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα θεοῦ Ῥωμαίους νομίζειν. Οὐδ' ἦν παρ' αὐτοῖς οὔτε γραπτὸν, οὔτε πλαστὸν εἶδος θεοῦ πρότερον, ἀλλ' ἐν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα τοῖς πρώτοις ἔτεσι ναοὺς μὲν οἰκοδομούμενοι καὶ καλιάδας ἱερὰς ἱστῶντες, ἄγαλμα δ' οὐδὲν ἔμμορφον ποιούμενοι διετέλουν· ὡς οὔτε ὅσιον ἀφομοιοῦν τὰ βελτίονα τοῖς χείροσιν, οὔτ' ἐφάπτεσθαι θεοῦ δυνατὸν ἄλλως ἢ νοήσει. Κομιδῆ δὲ καὶ τὰ τῶν θυσιῶν ἔχεται . . . . ἀναίμακτοι γὰρ ἦσαν αἵ γε πολλαὶ δι' ἀλφίτου καὶ σπονδῆς καὶ τῶν εὐτελεστάτων πεποιημέναι.

62) Plinius 35, 45, §. 157. Varro tradit Volcanium

Veiis accitum cui locaret Tarqvinius Priscus Jovis effigiem in Capitolio dicandam. fictilem eum fuisse et ideo miniari solitum, fictilis in fastigio templis ejus qvadrigas.

63) Cic. de rep. 2, 20 ἐν τέλει, καὶ 24, 44. Liv. 1, 38 καὶ 55. Διονύσιος 3, 69, καὶ 4, 59. Tacit. hist. 3, 72 καὶ Πλούταρχος Ποπλ. 14.

64) Val. Max. 4, 4, 11. Veteris Capitolii humilia tecta.

64 β) Διονυσ. 6, 17 καὶ 94 καὶ Cic. pro Balbo 24, 55. Sacra Cereris—summa majores nostri religione confici ceremoniaqve voluerunt. Qvae qvum esse assumpta de Græcia et per Græcas semper curata sunt sacerdotes et Græca omnia nominata. Has sacerdotes video fere aut Neapolitanas aut Velienses fuisse, fœderatarum sine dubio civitatum. Ἐδόθη δὲ ταύταις πρότερον ἡ ἰσοπολιτεία κατὰ τὸν αὐτὸν καὶ Val. Max. 1, 1, 1.

65) Πλούταρχ. ἐν Νουμᾷ 8 καὶ 16. καὶ ἐν ῥωμ. κεφαλ. ἀναγρ. 15. πρβ. καὶ Διονύσιον 2, 74 καὶ Plin. 18, 2. §. 7. Numa instituit deos fruge colere et mola salsa supplicare, καὶ ἄλλους παρὰ Schwegler 1, 541, 4).

66) Liv. 1, 45, πλείω Διονύσιος 4, 25.

67) Στραβ. 4, 180. Τὸ ξόανον τῆς Ἀρτέμιδος τῆς ἐν τῷ Ἀβεντίνῳ οἱ Ῥωμαῖοι, τὴν αὐτὴν διάθεσιν ἔχον τῷ παρὰ τοῖς Μασσαλιώταις, ἀνέθεσαν.

68) Ὁ αὐτὸς, 4, 179.

69) Ἐν 13, 606. Πολλὰ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀθηνᾶς ξοάνων καθήμενα δείκνυνται ἐν Φωκαίᾳ, Μασσαλίᾳ, Ῥώμῃ.

Πιθανὸν, ὅτε οἱ Φωκαεῖς οὗτοι, ἀναζητοῦντες χώραν πρὸς οἴκησίν των, εἰςπλεύσαντες εἰς τὸν Τίβεριν ἐπὶ Ταρ-

κυνίου τοῦ πρεσβυτέρου, νὰ ἄφησαν εἰς Ῥώμην ἀφομοίωμα τῆς Ἀρτέμιδος, συνάψαντες συγχρόνως καὶ φιλίαν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, ἣν ἐτήρησαν διὰ παντὸς ὕστερον, περὶ ἧς βλέπε Στράβωνα ἑ. α. καὶ Justinum 43, 5, 3· Cum Romanis prope ab initio conditæ urbis fædus summa fide constituerunt auxiliisqve in omnibus bellis industriæ socios juverunt. Καὶ 43, 5, 9, μαθόντες οἱ Μασσαλιῶται τὴν ὑπὸ τῶν Κελτῶν ἅλωσιν τῆς Ῥώμης eam rem publico funere prosecuti sunt, aurumqve et argentum publicum privatumqve contulerunt ad explendum pondus Gallis, a qvibus redemtam pacem cognoverant. Ob qvod meritum et immunitas illis decreta et locus spectaculorum in senatu datus et fœdus æqvo jure percussum. Ὁ Πομπήϊος Τρῶγος, οὗτινος τὴν ἱστορίαν ἐπέταμεν ὁ Ἰουστῖνος, ἦτο γάλλος τὸ γένος· διὸ ἀπίθανος δὲν εἶναι ἡ δόξα ὅτι οὗτος ἠρανίσθη τὰς περὶ Μασσαλιωτῶν εἰδήσεις ταύτας ἐκ χρονικῶν τῆς πόλεως τούτων· Ἐντεῦθεν λέγει ὁ Νειβοῦρος (ἐν ῥωμ. ἱστ. 2, 84 σελ. 149) ὅτι οἱ Μασσαλιῶται καὶ Καιρητανοὶ ἦσαν ἐν σχέσει ἰσοπολιτείας πρὸς τοὺς Ῥωμαίους. Τοὐλάχιστον ὁ τῆς γαλλικῆς ἐπαρχίας διοικητὴς οὐδέποτε εἶχε δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῶν Μασσαλιωτῶν, οἵτινες ἐτήρησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των μέχρι τῶν αὐτοκρατόρων. «Καὶ ὁ Καῖσαρ καὶ οἱ μετ' ἐκεῖνον (λέγει ὁ Στράβων 4, 181) ἡγεμόνες πρὸς τὰς ἐν τῷ πολέμῳ (τῷ ἐμφυλίῳ δηλαδὴ Καίσαρος καὶ Πομπηΐου, ἐν ᾧ οἱ Μασσαλιῶται πρεσετέθησαν τῷ δευτέρῳ) γεννηθείσας ἁμαρτίας ἐμετρίασαν, μεμνημένοι τῆς φιλίας, καὶ τὴν αὐτονομίαν ἐφύλαξαν, ἣν ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ἡ πόλις, ὥστε μὴ ὑπακούειν τῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν πεμπομένων στρατηγῶν μήτε αὐτὴν μήτε τοὺς ὑπηκόους». πρβ.

καὶ Liv. 21, 20. Τούτοις συμφωνεῖ καὶ τὸ παρὰ Διοδώρῳ (14, 93) ἱστόρημα· ὃν δηλαδὴ χρυσοῦν κρατῆρα ἔπεμψαν οἱ Ῥωμαῖοι τῷ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλωνι διὰ τὴν κατὰ τῶν Βηΐων νίκην τὸ 393 π. Χ. κομίσαντες οἱ πρέσβεις ἔστησαν ἐν τῷ τῶν Μασσαλιωτῶν θησαυρῷ.

70) Cic. de rep. 2, 24. Plin. hist. Nat. 15, 40 §. 134. πρβ. καὶ Διονύσιον 4, 63. Εἰς τοὺς ὕστερον χρόνους καθίσταται συχνοτέρα ἡ πρὸς τὸν θεὸν τοῦτον κοινωνία. Διότι τὸ 396 πέμπεται πρεσβεία εἰς Δελφοὺς ἐν καιρῷ τῆς πολιορκίας τῶν Βηΐων, καὶ μετὰ τρία ἔτη χρυσοῦς κρατήρ. (Liv. 5, 15, 16, καὶ 28, 2. 38, 48· commune humani generis oraculum, καὶ Διόδωρον ἐ. ἀ.)· Ἐπὶ δὲ τοῦ Σαμνιτικοῦ πολέμου ἄλλη πρεσβεία, καὶ ἐφεξῆς πολλάκις. (Plin. 34, 6 καὶ Becker 4, 44, 276).

Πιθανὸν δὲ ὅτι καὶ εἰς ἔτι ἀρχαιοτέρους χρόνους ὑπῆρχε θρησκευτικὴ σχέσις τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχαιοτάτων τοὐλάχιστον ἑλληνικῶν ἀποικιῶν πρὸς τὸν θεὸν τοῦτον. Διότι ὁ Στράβων λέγει (σελ. 214 καὶ 220) ὅτι οἱ τῆς Ἀγύλλης (ὕστερον Καιρέας Cære) καὶ οἱ τῆς Σπίνης, τῶν δύο βορειοτάτων ἑλληνικῶν ἀποικιῶν ἐν Ἰταλίᾳ (βλ. ἀνωτέρω τοὺς ἐν σημ. 35 μνημονευθέντας συγγραφεῖς), ἃς ἐνωρὶς κατέσχον οἱ ἐγχώριοι ἐκδιώξαντες τοὺς ἕλληνας ἐποίκους, κάτοικοι εἶχον ἤδη ἐν Δελφοῖς ἰδίους θησαυρούς. Πρὸς τὴν Καιρέαν δὲ εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι ἐξ ἀρχῆς κοινωνίαν καὶ φιλίαν· διότι εἰς αὐτὴν κατέφυγον αἱ ἑστιάδες παρθένοι ἐν καιρῷ τῆς ὑπὸ τῶν Κελτῶν ἁλώσεως τῆς πόλεως τὸ 390 π. Χ., ἵνα σώσωσι τὰ τῆς Ῥώμης ἱερά. Ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὴν Κύμην, εἰς ἣν κατέφευγεν ὁ Ταρκύνιος μετὰ τὴν ἐκ Ῥώμης ἔξωσίν του.

Ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὴν Ἐλέαν καὶ Νεάπολιν. Cic. pro Balbo 25, 55. Val. Max. 1, 1, 1.

71) Ἐν βιβλ. 4, 25 κ. ἑ.

72) Ἐν βιβλ. 7, 72, ἔνθα διὰ μακρῶν περιγράφει τὴν ἑορτὴν ταύτην, ἀποδεικνύων τὴν ἑλληνικὴν ταύτης καταγωγήν. Πρβ. καὶ Mommsen 1, 231 κ. ἑ. Εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην προςετέθησαν ὕστερον καὶ δραματικοὶ ἀγῶνες κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλλήνων. Διότι ἐν αὐτῇ τῇ ἑορτῇ ἐχόρευσαν οἱ ἐκ Τυῤῥηνίας προςκληθέντες histriones τὸ 364 π. Χ. τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν χοροὺς καὶ οἱ νέοι τῆς Ῥώμης παρίστανον ὕστερον τὰς saturas αὐτῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ 240 π. Χ. ἐδιδάσκοντο ἑλληνικὰ δράματα, πρώτου διδάξαντος ἐν αὐτῇ τοῦ ἕλληνος Ἀνδρονίκου ἑλληνικὰ δράματα ἐν λατινικῇ μεταφράσει. περὶ οὗ βλ. Liv. 7, 2 καὶ τὰ περὶ τούτου κατωτέρω ῥηθησόμενα.

73) Διονύσιος 7, 5.

74) Ὁ αὐτὸς 4, 45 καὶ Liv. 1, 49.

75) Πλούταρχος ἐν τέλει παραλλήλων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν καὶ Στέφ. Βυζάντιος ἐν λ. Πραίνεστος.

76) Ἀππιανὸς ἐν ἐμφυλ. ῥωμ. 2, 20.

77) Ὁ Διομήδης, Ὀδυσσεὺς καὶ Φιλοκτήτης φέρονται ὡς ἱδρυταὶ οὐχὶ μιᾶς ἢ δύο, ἀλλὰ πολλῶν συγχρόνως πόλεων. βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ O. Müller Etrusci 1, 146 καὶ 2, 268 κ. ἑ. Στραβ. 6, 254. καὶ Schwegler 1, 310.

78) Ὁ Abeken ἐν τῷ περὶ μέσης Ἰταλίας συγγράμματι σελ. 24 καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Peter ἐν τῇ ῥωμ. ἱστορ. 1, 89, 94 καὶ 121.

79) Scholtze die Beziehungen zwischen Rom und Hellas σελ. 14. Schwegler 1, 792.

Οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν ὅτι ἡ μεταβολὴ αὕτη συνέχε-

ται μὲ τὴν κατάλυσιν τῆς τῶν Ταρκυνίων ἀρχῆς. Τὸ ἐπὶ τῶν Ταρκυνίων θαλάσσιον ἐμπόριον τῶν Ῥωμαίων, αἰτίαν ἔχον βεβαίως τὸ ἐπὶ τούτων ἐπικρατοῦν πνεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἐν τούτοις τοῖς χρόνοις ἐκδηλουμένην ἐπενέργειαν τῶν Ἑλλήνων, συνέπραττεν ὑπὲρ τῶν ἐν τῇ θρησκείᾳ, τῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ διεγέρσει τῆς διανοίας νεωτερισμῶν, δι' ὧν διακρίνεται ἡ τῶν τριῶν τελευταίων βασιλέων ἀρχή. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ νεωτερισμοὶ οὗτοι ἀντέκειντο εἰς τὸ πνεῦμα τῆς νέας ἀρχῆς τῶν εὐγενῶν, ἥτις διεδέχθη τὴν βασιλείαν, ἀπεπειράθησαν οἱ τὴν βασιλείαν καταλύσαντες εὐγενεῖς νὰ περιστείλωσιν αὐτοὺς καὶ νὰ στρέψωσι τὴν προσοχὴν τῶν Ῥωμαίων πάλιν ἐπὶ τὴν γεωργίαν.

80) Τὴν συνθήκην ταύτην τῆς συμμαχίας διέσωσεν ὁ Πολύβιος (3, 22) ἐν μεταφράσει, ἀναφέρων ταύτην εἰς τοὺς πρώτους ὑπάτους Βροῦτον καὶ Ὁράτιον, τοὺς μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας κατασταθέντας. Νεώτεροι ὅμως κριτικοὶ καταβιβάζουσιν αὐτὴν εἰς μεταγενεστέρους χρόνους (βλ. Schwegler 1, 791 καὶ τοὺς παρ' αὐτῷ συγγραφεῖς). Κατὰ τὸ σπουδαιότατον τοῦτο μνημεῖον συνθηκολογεῖ ἡ Ῥώμη ἐν ὀνόματι πασῶν τῶν λατινικῶν πόλεων, ὅπερ δηλοῖ τὴν ὑπεροχὴν τῆς πόλεως ταύτης ἐν τοῖς χρόνοις τῆς συνθήκης καὶ τὴν ἡγεμονείαν αὐτῆς ἐπὶ τούτων, (βλ. κατωτέρω ἐν σημ. 109 καὶ ἄλλην ἀπόδειξιν τῆς ὑπεροχῆς ταύτης) καὶ ὅτι ἔχει ναυτικόν, πλέον τὰς θαλάσσας τῆς Λιβύης καὶ Σικελίας, ὡς καὶ ἡ Ἀρικία κατὰ Διονύσιον (7, 6), ἐν ᾧ ἐπὶ τοῦ ά καρχηδονικοῦ πολέμου περὶ τὰ μέσα τοῦ γ' π. Χ. αἰῶνος φαίνονταί πως ἄπειροι τῶν ναυτικῶν οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ Πολύβιον.

81) Ὁ Mommsen ἐν τῷ περὶ διαλέκτων τῆς κάτω Ἰταλίας σελ. 39 «Ὅτε εἰσήλασαν, λέγει, οἱ Σαμνῖται εἰς

Καμπανίαν καὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Κύμης, ἐμονώθη ἡ Ῥώμη, ἥτις δὲν ἦτο θαλάσσιον κράτος, καὶ διεκόπησαν αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Εἰ μὴ ἔπιπτεν ὅμως ἡ Κύμη, ἴσως καὶ ἡ Ῥώμη θὰ ἐξελληνίζετο, ὡς καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις. Βλ. τὸν αὐτὸν καὶ ἐν ῥωμ. ἱστορ. 1, 448.

82) Βλ. ἀνωτέρω σημ. 70.

83) Θουκυδ. 1, 13. Ἀριστοτ. πολιτ. 1, 1, 7. Cic. de leg. 3, 2. Omnes antiqvæ gentes regibus qvondam paruerant. Qvod genus imperii primum ad homines justissimos et sapientissimos deferebatur. Sall. Catil. 2.

84) Ὁ Mommsen (1, 205) φαίνεται δεχόμενος ὅτι ὁ ἐκ τοῦ ἐμπορίου πλοῦτος ἀνῆκεν εἰς τοὺς γαιοκτήμονας μόνους, οἵτινες καὶ τὸ ἐμπόριον εἶχον εἰς χεῖράς των, οὐχὶ δὲ εἰς ἄλλους ἐν χρήμασι μόνον πλουσίους. Ἀλλὰ καὶ τούτου ἀληθοῦς ὄντος, πάλιν ἐπέρχεται ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας μεγάλη ἀνισότης ἐν ταῖς οὐσίαις τῶν πρώην ἀριστοκρατικῶν οἴκων, ἥτις προεκάλει καὶ τὴν ἐν τοῖς πολιτικοῖς δικαίοις ἀνισότητα· ταύτης δ' ἕνεκα ἐζητήθη τὸ διὰ τῆς νέας νομοθεσίας φάρμακον, ὅπως δι' αὐτοῦ ἐξισωθῶσιν ἐν τοῖς πολιτικοῖς δικαίοις οἱ ἔχοντες ἴσον ποσὸν πλούτου ἐν χρήμασι καὶ λοιποῖς.

85) Μάλιστα δὲ αἱ Χαλκιδικαί, αἵτινες ἐστάλησαν καθ' ὃν χρόνον ἦρχον ἐν Χαλκίδι οἱ ἱπποβόται κατ' Ἀριστοτέλη (παρὰ Στραβ. 10, 1, 8), ὅτε δηλαδὴ τιμοκρατικῶς ἐκυβερνῶντο αὗται· διότι καὶ αἱ ἀποικίαι συνήθως εἶχον τὸ τῆς μητροπόλεως πολίτευμα. Τιμοκρατικὸν ἦτο τὸ πολίτευμα ἐν Ῥηγίῳ, ἐν Λοκροῖς, Ἀκράγαντι, Κρότωνι καὶ μάλιστα ἐν Μασσαλίᾳ καὶ Κύμῃ, ἔνθα χίλιοι εἶχον τὸ πᾶν κράτος· βλ. Hermann ἐν ἑλλ. ἀρχ. 1, §. 87

καὶ 88, ἔνθα ὁ λόγος περὶ πολιτεύματος τῶν ἀποικιῶν.

86) Cic. de rep. 2, 22, 40 καὶ Gellius 16, 10, 11.

87) Liv. 1, 43.

88) 4, 16 καὶ 7, 59. πρβ. Schwegler 1, 738 καὶ Mommsen 1, 98 καὶ 232.

89) Ὁ Böckh (ἐν μετρολ. 208), πραγματευόμενος περὶ τῆς ἐπενεργείας τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰ τῶν Τυῤῥηνῶν καὶ Ῥωμαίων ἐπὶ Ταρκυνίου καὶ Σερβίου Τυλλίου, προσθέτει περὶ τοῦ πολιτεύματος τούτου· «Τὸ τοῦ Σερβίου τιμοκρατικὸν πολίτευμα, εἰ καὶ ἔχει πολλὰ ἰδίως ἰταλικὰ, δὲν φαίνεται ὅλως ἀπηλλαγμένον ἑλληνικῆς ἐπενεργείας μάλιστα ἀπὸ Κορίνθου»· Mommsen 1, 98· «Τὸ τοῦ Σερβίου πολίτευμα προῆλθεν ἐκ πνεύματος ἀναμορφωτικοῦ τοῦ νομοθέτου, ὡς τὸ τοῦ Λυκούργου, Σόλωνος, Ζαλεύκου, καὶ ὑπὸ ἑλληνικὴν ἐπενέργειαν». πρβ. καὶ Schwegler 1, 755 καὶ 782.

90) Καὶ αὐτὴ ἡ τῶν τάξεων ὀνομασία classes (ἀρχ. clases) εἶναι ἑλληνικὴ, οἱονεὶ κελεύσεις ἢ καλέσεις ἀπὸ τοῦ καλεῖν, ὅπερ calare λατινιστὶ λέγεται, ὡς καλουμένων ἐν τῷ αὐτῷ τῶν ἐν τῇ αὐτῇ τάξει κατατεταγμένων· Διονυσ. (4, 18)· «Ἐγένοντο δὲ συμμορίαι ἓξ, ἃς καλοῦσι Ῥωμαῖοι κλάσεις κατὰ τὰς ἑλληνικὰς ἐπικλήσεις παρονομάσαντες, ὃ γὰρ ἡμεῖς ῥῆμα προσταχτικῶς σχηματίζοντες ἐκφέρομεν κάλει, τοῦτ' ἐκεῖνοι λέγουσι κάλα (cala), καὶ τὰς καλέσεις τὸ ἀρχαῖον ἐκάλουν κλάσεις (clases).

91) Ἐν πολιτ. 2, 20 πρβ. Böckh. ἑ. ἀ. καὶ Becker 4, 44, σημ. 274.

92) Τῆς πρεσβείας ταύτης μνείαν ποιοῦνται ὁ Livius (3, 31 κ. ἑ.), Διονύσιος (10, 51, 54) καὶ Augustinus de civ. dei 3, 17 καὶ ἄλλοι.

93) Plinius Ep. 8, 24· Habe ante oculos hanc esse terram, qvæ nobis miserit jura, qvæ leges non victa acceperit, sed patentibus dederit. Athenas esse qvas adeas. Ἀῤῥ. τακτ. 33, 5· Καὶ μὴν τῶν νόμων, οὓς ἐν ταῖς δώδεκα δέλτοις τὰ πρῶτα ἐγράψαντο (οἱ Ῥωμαῖοι) τοὺς πολλοὺς εὕροις ἂν παρ' Ἀθηναίων λαβόντας. Πρβ. August. ἑ. ἁ. 2, 16. Liv. 3, 31 καὶ 33. Ἐν τοῖς δεκάρχοις κατελέχθησαν οἱ καὶ tres legati, qvi Athenas ierant, simul ut pro legatione tam longinqva præmio esset honos, simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. Διονύσιος 2, 27· Ὅτε πρῶτον ἐφάνη Ῥωμαίοις πάντας τοὺς *πατρικοὺς θεσμούς* τε καὶ νόμους ἅμα *τοῖς ἐπεισάκτοις* ἐν ἀγορᾷ θεῖναι φανερούς. Καὶ 10, 55. «Ἔκ τε *τῶν πατρίων ἠθῶν* καὶ ἐκ *τῶν ἑλληνικῶν νόμων*, οὓς ἐκόμισαν οἱ πρέσβεις, ἐκλεξάμενοι τὰ κράτιστα, καὶ τῇ Ῥωμαίων πόλει πρόςφορα νομοθετεῖν» καὶ 57· Οὗτοι οἱ δέκα ἄνδρες συγγράψαντες νόμους *ἔκ τε τῶν ἑλληνικῶν νόμων* καὶ *τῶν παρὰ σφίσιν ἀγράφων ἐθισμῶν* προὔθηκαν ἐν δέκα δέλτοις.

94) Βλ. τούτους παρὰ Schwegler 1, 16, 2.

95) Ὡς νόμος τοῦ Ῥωμύλου λέγεται ὑπὸ Διονυσίου (2, 26) ἡ τοῦ δ' πίνακος διάταξις, καθ' ἣν ἐσυγχωρεῖτο εἰς τὸν πατέρα νὰ φονεύσῃ ἢ πωλήσῃ τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ τέκνον. Ὡςαύτως καὶ ἡ τοῦ αὐτοῦ πίνακος διάταξις νὰ φονεύωνται ἀνάπηρα καὶ τερατώδη τέκνα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (2, 15)· καὶ ἄλλος τις αὐτόθι 2, 10 καὶ παρὰ Πλουτ. ἐν Ῥωμ. 13.

96) Ἐν βιβλ. 3, 31, 33.

97) Ann. 3, 27· Creati decemviri, et accitis qvæ usqvam egregia, compositæ XII tabulæ.

98) Plinius h. n. 34, 11, §. 21· Fuit et Hermo-

dori Ephesii statua in comitio, legum qvas decemviri scribebant interpretis, publice dicata· πρβ. Müller ἀρχ. §. 181, 2. Ὁ Ἑρμόδωρος οὗτος ἴσως εἶναι ὁ φίλος τοῦ Ἡρακλείτου, ὃν οἱ Ἐφέσιοι ἐξώρισαν μὴ ἀνεχόμενοι νὰ ἦναι κρείττων αὐτῶν. Βλ. Διογ. Λαέρτ. 9, 2. Cic. Tuscul. 5, 36, 105. Ὁ δὲ Στράβων 14, 642· "Ανδρες, λέγει, ἀξιόλογοι γεγόνασιν ἐν αὐτῇ (Ἐφέσῳ) τῶν μὲν παλαιῶν Ἡράκλειτός τε ὁ σκοτεινὸς καλούμενος καὶ Ἑρμόδωρος, περὶ οὗ ὁ αὐτὸς οὗτός φησιν· «Ἄξιον Ἐφεσίους ἡβηδὸν ἀπάγξασθαι, οἵτινες Ἑρμόδωρον ἄνδρα ἑαυτῶν ὀνήϊστον ἐξέβαλον, φάντες ἡμέων μηδὲ εἷς ὀνήϊστος ἔστω, εἰ δὲ μὴ ἄλλῃ τε καὶ μετ' ἄλλων. «Δοκεῖ δ' οὗτος ὁ ἀνὴρ νόμους τινὰς Ῥωμαίοις συγγράψαι· νοῶν τὴν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ ταύτῃ τῶν Ῥωμαίων σύμπραξιν τοῦ ἀνδρός. Ἡ ἠθικὴ αὕτη ἐξαχρείωσις τῶν Ἐφεσίων κατὰ τὸν ε π. Χ. αἰῶνα μαρτυρεῖται καὶ ὑπ' ἄλλων ἀρχαίων, ὑπὸ Ἀθηναίου 12, 523 καὶ 526 καὶ Διογένους ε. α· «Ἡράκλειτος, ἀξιούμενος πρὸς αὐτῶν (Ἐφεσίων) νόμους θεῖναι, ὑπερεῖδε διὰ τὸ ἤδη κεκρατῆσθαι τῇ πονηρᾷ πολιτείᾳ τὴν πόλιν».

99) Ἐν ῥωμ. ἀρχ. 11, 44· Οἱ ῥωμαϊκοὶ νόμοι, οὓς ἐν ταῖς δώδεκα δέλτοις ἀναγεγραμμένους εὕρομεν. . . : τοσαύτην ἔχοντες διαφορὰν παρὰ τὰς ἑλληνικὰς νομοθεσίας.

100) Ἐν lib. IV. ad leg. duod. tab (Digest. 10, 1, 13) φέρει διατάξεις περὶ ὁροθεσίας, ἀπαντωμένας καὶ παρὰ Πλουτάρχῳ (ἐν Σολ. 23), ὡς ληφθείσας ἐκ τῆς τούτου νομοθεσίας.

101) De leg. 2, 23, 59· Jam cetera in XII, minuendi sumptus, lamentationisqve funeris translata de Solonis legibus. πρβ. Πλουτ. ἐν Σολ. 21 φέροντα τὰς περὶ τούτου διατάξεις τοῦ Σόλωνος. Ὁ αὐτὸς κατω-

τέρω 25, 64· Postea, qvum sumptuosa fieri funera coepissent, Solonis lege sublata sunt, qvam legem eisdem prope verbis vestri decemviri in X tabulam conjecerunt. Nam de tribus riciniis et pleraqve illa Solonis sunt. βλ. καὶ Πλουτ. ἔ. ἀ.

102) Βλ. Lange ἐν ῥωμ. ἀρχ. 1, 460.

103) Bœckh ἐν μετρολ. 205 φέρει παραδείγματα τῆς πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ Ἕλληνας καὶ Τυῤῥηνοὺς κοινωνίας τῶν Ῥωμαίων καὶ τῆς διὰ τούτων πρὸς τοὺς Κορινθίους καὶ λοιποὺς Ἕλληνας, φρονῶν ὅτι καὶ διὰ τῆς Τυῤῥηνίας εἰςῆλθεν εἰς τὴν Ῥώμην κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμός. Πρϐ. καὶ Mommsen 1, 102 κ. ἑ.

104) Böckh ἐ. ἀ. «Διὰ ταῦτα ἀποδεχόμεθα τὴν συμφωνίαν τοῦ ἀττικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ μέτρου, ἥτις δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ δεικνύει ὅτι ἑλληνικὰ μέτρα καὶ σταθμὰ ἐτέθησαν βάσις ἐν τῇ ῥυθμίσει τῶν ῥωμαϊκῶν.... Τὰ πάντα δὲ μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ ῥύθμισις αὕτη ἐγένετο ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Σερϐίου, ληφθέντων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν ἐγχωρίων, οὐχὶ τῶν ἑλληνικῶν μόνον».

105) Ἡ τοῦ μήκους μονὰς τῶν Ῥωμαίων ὁ ποὺς (pes), ὅςτις ὕστερον ἦτο μικρότερος τοῦ ἑλληνικοῦ ποδὸς, ἐν ἀρχῇ δὲ ἴσος ἢ τοὐλάχιστον ὡς ἴσος ἐξελαμϐάνετο, διηρέθη καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις εἰς τέσσαρας παλαιστὰς (palmas), καὶ ἑκάστη τούτων εἰς τέσσαρας πάλιν δακτύλους ἢ εἰς 16 ὁ ποὺς, ὡς καὶ παρ' Ἕλλησιν. Ἔτι δὲ καὶ ἡ τοῦ βάρους μονὰς ἡ libra ἐῤῥυθμίσθη κατὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ συνήθη ἀττικὴν μονάδα· διότι τέσσαρες λίτραι ῥωμαϊκαὶ ἐδύναντο τρεῖς μνᾶς.

106) Οἷον amphora ἐκ τοῦ ἀμφορεὺς, modius ἐκ τοῦ μέδιμνος, congius ἐκ τοῦ χοεὺς, hemina, cyathus.

107) Ὡς τὸ acetabulum ἐκ τοῦ ὀξύβαφον.

108) Ὡς ὁ ξέστης ἐκ τοῦ sextarius. Περὶ ἄλλων βλ. τὰ παρὰ Mommsen 2, 204· «Καθὼς οἱ Ῥωμαῖοι ἔλαβον παρὰ τῶν δωρικῶν καὶ χαλκιδικῶν ἀποικιῶν τῆς Σικελίας τὰς λέξεις νόμος (numus ἢ nummus) ἡμίνα καὶ μὲ τὴν ἑλληνικὴν σημασίαν, οὕτω καὶ οἱ τῆς Σικελίας Ἕλληνες παρέλαβον παρὰ τῶν Ῥωμαίων τὰς ὀνομασίας λίτρα, τριᾶς, τετρᾶς, ἑξᾶς, οὐγκία, ἤτοι libra, triens, qvadrans, sentans, uncia, αἵτινες ἀπαντῶνται ἐν τῇ κοινῇ τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων γλώσσῃ ἀπὸ τοῦ έ ἤδη π. X. αἰῶνος. Πρβ. τὸν αὐτὸν καὶ ἐν σελ. 209. Ὁ δὲ Hultsch (ἐν τῇ ἑλλ. καὶ ῥωμ. μετρολ, 1862 ἐν σελ. 91) γενικῶς ἀποφαινόμενος, «Εὔκολον ἰδεῖν, λέγει, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο εἶναι ἀπομίμησις τοῦ ἑλληνικοῦ. Καὶ αὐτὰ τὰ ὀνόματα ἐκτὸς ὀλίγων εἰσὶν ἑλληνικά. Τὸ βάρος amphora, ἰσοδυναμοῦν τῷ ἀττικῷ ταλάντῳ, δεικνύει ὅτι ἡ συμφωνία αὕτη δὲν εἶναι τυχαία. Ὁ congius συμφωνεῖ ὀνόματι καὶ πράγματι τῷ χοΐ (Διοσκουρίδου ἀποσπ. ἐν τῇ Γαληνοῦ συλλογῇ σελ. 776· ὁ χοῦς, τουτέστι τὸ κόγγιον)· acetabulum εἶναι μετάφρασις τοῦ ὀξύβαφον· ὁ κύαθος μετεβιβάσθη ἀμετάβλητος εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν σύστημα. Ἰδία τῶν Ῥωμαίων εἶναι ἡ διαίρεσις τοῦ congii εἰς sextarios, καὶ ἡ τούτου εἰς qvartarios, αἵτινες ὀνομασίαι μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὡς ξέστης καὶ τέταρτον. Ἀντὶ δὲ τοῦ ἡμίσεος τοῦ ξέστου, ἴσου τῇ ἀττικῇ κοτύλῃ, ἐλήφθη παρὰ τῶν Ῥωμαίων ἡ ὀνομασία hemina ἡμίνα (συγγενὴς τῇ semis) κατ' Ἀθήναιον (11, 479)· Διόδωρος δ' ἐν ἰταλικαῖς γλώσσαις καὶ Ἡρακλέων, ὥς φησι Πάμφιλος, τὴν κοτύλην καλεῖσθαι καὶ ἡμίναν. Πρβ. Διοσκουρίδου ἑ. ἀ. ἡμίνα τουτέστιν ἡ κοτύλη». Ὁ δὲ Γαληνὸς (ἐν τῷ περὶ

συνθέσ. φαρμάκων κατὰ γένη 1, 16 σελ. 435 τόμῳ ιγ′ τῆς τοῦ Kühn. ἐκδόσεως) « Ξέστου νομίζω μεμνῆσθαι τὸν Ἡρᾶν τοῦ ῥωμαϊκοῦ. Παρὰ μὲν γὰρ τοῖς Ἀθηναίοις οὔτε τὸ μέτρον ἦν οὔτε τοὔνομα τοῦτο· νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσίν ἐστι τῇ ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν· αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ ῥωμαϊκῷ· χρῶνται γὰρ ἄλλος ἄλλῳ ξεστιαίῳ μέτρῳ ».

Ὁ δὲ Βοίκχιος (ἐν σελ. 203) παρατηρεῖ· Ἡ λέξις ξέστης εἶναι ἀναμφιβόλως ἰταλική, οὐχὶ ὅμως ἐκ τῆς sextarius σχηματισθεῖσα. Φαίνεται ὅτι παράγεται ἐξ ἄλλου ταὐτοσήμου ἰταλικοῦ τύπου· ἐνωρὶς δ' εἰςήχθη εἰς τὰς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ ἑλληνικὰς ἀποικίας, καὶ ἀνήκει εἰς κοινὸν τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν λοιπῶν Ἰταλῶν μετρικὸν σύστημα. Τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἐντεῦθεν, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι τὸ ἥμισυ τοῦ sextarii καλοῦσι hemina, ἥτις λέξις δὲν εἶναι λατινική, ἀλλ' ἑλληνοϊταλικὴ ἢ σικελική. Ἡ ἑλληνικὴ δ' αὕτη ἡμίνα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ῥωμαϊκὴ hemina. Ἐπειδὴ φέρεται παρὰ Διοδώρου καὶ Ἀθηναίου (βλ. ἀν.) ὡς ὄνομα τῆς κοτύλης.

109) Böckh ἐν μετρολ. 161· «Σέρβιος εἶναι ὁ Φείδων καὶ Σόλων τῶν Ῥωμαίων. Ἡ ὑπὸ τούτου εἰσαχθεῖσα διατίμησις (census) τῶν Ῥωμαίων ἦτο ἀδύνατος ἄνευ κανονικοῦ συστήματος μέτρων καὶ σταθμῶν. Κανονικὸν δὲ βάρος τοῦ μετάλλου ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οἱ Ἕλληνες εἶχον ἤδη ἔντυπον νόμισμα, ἀπῄτει ἀφ' ἑαυτοῦ ἔντυπον νόμισμα. Ὡς ὁ Σόλων ῥυθμίσας, συγχρόνως μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ τιμήματος παρ' Ἀθηναίοις, τὰ βάρη καὶ τὰ σταθμὰ, ἐχάραξε καὶ νόμισμα, οὕτω καὶ ὁ Φείδων, κανονίσας βάρη καὶ σταθμὰ, ἐχάραξε καὶ νόμισμα. Καὶ ὁ Σέρ-

βιος ὡσαύτως κατὰ τὴν παράδοσιν, κανονίσας βάρη καὶ σταθμὰ παρὰ Ῥωμαίοις, ἐχάραξε καὶ νόμισμα ἔντυπον.» Βλ. παρ' αὐτῷ τὰς περὶ τούτου τῶν ἀρχαίων μαρτυρίας.

110) Ὁ Mommsen (1, 447) ἀποδεικνύει ὅτι ἀπὸ Ῥώμης εἰσήχθη καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας ἡ συνήθεια τοῦ χαράσσειν νόμισμα, ὅπερ κατ' αὐτὸν μαρτυρεῖ τὴν ἀπὸ τοῦ έ π. Χ. αἰῶνος ὑπεροχὴν τῆς Ῥώμης ἐν Ἰταλίᾳ, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐν σημ. 79 ἐγένετο λόγος ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς.

111) Περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας τῶν Ῥωμαίων χρονολογίας λέγει τινὰ ὁ Πλούτ. ἐν βίῳ Νουμᾶ 18 καὶ ῥωμ. κεφ. 19, πλείω δὲ Ideler ἐν τῷ Lehrbuch τῆς χρονολ. ἀπὸ σελ. 264 κ. ἑ., ὅστις φέρει καὶ ἄλλων ἀρχαίων περὶ τούτου μαρτυρίας. Τὰ ὀνόματα τῶν δέκα ἀρχαίων ῥωμαϊκῶν μηνῶν ἦσαν Martius, Aprilis, Maius, Junius, Quintilis (ὕστερον Julius), Sextilis (ὕστερον Augustus), September, October, November, December, εἰς οὓς προσετέθησαν ὕστερον ὁ Januarius καὶ Februarius καὶ ιγ' ὁ ἐμβόλιμος Mercedonius.

112) Ideler ἑ. ἀ. 275 καὶ Mommsen 1, 210 καὶ ἀκριβέστερον ἐν τῇ ῥωμ. χρονολογίᾳ τούτου.

113) Πλούταρχος ἐν βίῳ Νουμᾶ 17.

114) «Λίαν πιθανὸν καὶ πιστευτὸν εἶναι, ὅτι ἡ τῶν Ἰταλῶν οἰκοδομητικὴ πρὸ τῆς κοινωνίας αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας περιωρίζετο εἰς ξυλίνους καλύβας, περιφράγματα καὶ ἐπικαλύμματα, σωροὺς ἐκ χώματος καὶ λίθων, καὶ ὅτι ἡ διὰ λίθων οἰκοδομία ἐγνώσθη ἐκ τοῦ παραδείγματος καὶ τῶν τελειοτέρων ὀργάνων τῶν Ἑλλήνων. Οὐδόλως δ' ἀμφίβολον ὅτι οἱ Ἰταλοὶ ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐγνώρισαν τὴν χρῆσιν τοῦ σιδήρου καὶ τὰ ἐκ χάλυβος ἐρ-

γαλεῖα· ὅθεν ἐκ τοῦ χάλυβος ἔπλασαν τὰ calex calicare, τὴν μηχανὴν machina, τὸν γνώμονα groma, τὰ τεχνικὰ κλῆθρα clathri». Mommsen 1, 239.

115) Müller ἀρχ. τῶν τεχνῶν §. 166 κ. ἑ.

116) Ῥοσσίου ἐγχειρίδιον τῆς ἀρχαιολ. τῶν τεχνῶν σελ. 91. καὶ Παυσ. 2, 16, 5. καὶ Mommsen 1, 237.

117) Στραβ. 406. Mommsen 1, 39 καὶ 237 καὶ Ῥοσ. σελ. 93.

118) «Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐξ ἀργῶν λίθων οἰκοδομίας οὐδαμῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τεκμήριον παρουσίας Κυκλόπων ἢ Πελασγῶν, ἀλλ' οὐδὲ ὡς σημεῖον μεγάλης ἀρχαιότητος. Ἐξ ἐναντίας δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ εἴδους τῆς ὕλης. Ὁ τραχὺς λίθος (χάλιξ) τίτανος (ἀσβεστόπετρα) τῶν πλείστων ὀρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς μέσης Ἰταλίας ῥήγνυνται φύσει εἰς λατομήματα ἀνώμαλα καὶ πολύεδρα, ὧν περ τὸ σχῆμα ἀφ' ἑαυτοῦ ἔπρεπε νὰ χειραγωγήσῃ τοὺς τέκτονας ἐπὶ τὸν πολυγώνιον τῆς οἰκοδομίας τρόπον», Ῥόσ. ἑ. ἀ. 88 καὶ Müller §. 45 καὶ 46.

119) Ἐντεῦθεν οὐ μόνον ἕλληνες ἀρχιτέκτονες ἐγείρουσιν ἐν χρόνοις τῆς δημοκρατίας καὶ αὐτοκρατορίας οἰκοδομήματα παντὸς εἴδους ἐν Ῥώμῃ καὶ Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ καὶ Ῥωμαῖοι ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι. Ὡς ὁ Δέκιμος Κοσσούτιος, μεταποιήσας τὸν ἐν Ἀθήναις ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τὸ 175 π. Χ. εἰς τὸν Κορίνθιον κόσμον δαπάναις Ἀντιόχου Δ' τοῦ ἐπιφανοῦς. Βλ. Vitrv. 7 præf. §. 15 καὶ Böckh C. J. G. I. ἀρ. 363 καὶ σελ. 433. πρβ. καὶ Müller § 153, 4.

120) Περὶ τῆς ἐν τοῖς ἔργοις διαφορᾶς ταύτης Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων ὁ Στράβων (5, 235) παρατηρεῖ τάδε· «Τῶν Ἑλλήνων περὶ τὰς κτίσεις εὐστοχῆσαι μάλιστα δο-

ξάντων, ὅτι κάλλους ἐστοχάζοντο καὶ ἐρυμνότητος καὶ λιμένων καὶ χώρας εὐφυοῦς, Ῥωμαῖοι προὐνόησαν μάλιστα ὧν ὠλιγώρησαν ἐκεῖνοι, στρώσεις ὁδῶν καὶ ὑδάτων εἰσαγωγῆς καὶ ὑπονόμων, τῶν δυναμένων ἐκλύζειν τὰ λύματα τῆς πόλεως εἰς τὸν Τίβεριν». Ἀνάγνωθι καὶ τὰ ἑξῆς καὶ πρβ. Müller §. 180.

121) Plin. H. N. 35, 12, 45 καὶ Müller ἑ. ἀ.

122) Liv. 10, 1, Plin. 35. 4, 19 καὶ Müller §. 182, 2.

123) Mommsen ἐν ῥ. ἱστ. 1, 229.

124) Ἐν ῥωμ. ἀρχ. 7, 72· Περιγράφων ὁ Διονύσιος ἐνταῦθα τὰ τῆς ἀρχαιοτάτης καὶ μεγάλης ἑορτῆς τῶν Ῥωμαίων, ὅπως δείξῃ καὶ διὰ τούτου τὴν ἐκ τῶν Ἑλλήνων καταγωγὴν τῶν Ῥωμαίων, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἑλληνικοῖς ἐθίμοις τοῖς τηρουμένοις ἐν τῇ ἑορτῇ ταύτῃ, λέγει ὅτι ἠκολούθουν τοῖς ἀγωνισταῖς (ἐν τῇ ἑορτῇ) «καὶ κιθαρι» σταὶ λύρας ἑπταχόρδους ἐλεφαντίνας, καὶ τὰ λεγόμενα » βάρβιτα κρέκοντες, ὧν παρὰ μὲν Ἕλλησιν ἐκλέλοιπεν » ἡ χρῆσις ἐπ' ἐμοῦ, πάτριος οὖσα, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις » ἐν ἁπάσαις φυλάττειν ταῖς ἀρχαίαις θυηπολίαις». Τὴν ἐν τῇ λατρείᾳ χρῆσιν τῆς λύρας μαρτυρεῖ καὶ ὁ Κικέρων de orat. 3, 51, 197, ἐν Tusc. 4, 2, 4 καὶ ἄλλοι πολλοί, οὓς βλ. παρὰ Mommsen ἑ. ἀ.

125) Justin. 43, 5, 9. Βλ. τὸ χωρίον ἀνωτέρω ἐν σημ. 69.

126) Ῥόσσ. ἐν ἐγχειρ. ἀρχ. §. 94 περὶ τῆς ἐν Τυῤῥηνίᾳ ἑλλ. τέχνης καὶ περὶ πολυτελείας. Mommsen 1, 448.

127) Müller ἀρχ. τῶν τεχνῶν §. 180.

128) Plin. H. N. 35, 3, §. 12. πλείω παρὰ Becker ῥ. ἀρχ. 5, 1, 248 κ. ἑ. πρβ. καὶ Mommsen 1, 457.

129) Plin (34, 6 §. 12 ἢ 26)· Invenio et Pytha-

goræ et Alcibiadi in cornibus comiti positas, cum bello Samniti Apollo Pythius jussisset fortissimo Graiæ gentis et alteri sapientissimo simulacra celebri loro dicari. Πρβ. Müller §. 181, φέροντα καὶ ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα.

130) Mommsen 1, 457.

131) Πλούταρχος ἐν βίῳ Αἰμιλίου Παύλου. 2.

132) Liv. 10, 47· Eodem anno (461 a. u. c.) coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romani spectarunt, palmæqve tum primum translato e Græcia more victoribus datæ.

133) Becker ῥ. ἀρχ. 5, 1, 308. Cicero Verr. 1, 26, 66· Fit sermo inter eos et invitatio ut græco more biberetur.

134) Πλούταρχος ἐν συμποσ. ζητήμασι 7, 8.

135) Διονύσιας 1, 31 πρβ. καὶ Tacit. ann. 11, 14 φέροντα διὰ βραχέων τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ ἐν τέλει προςθέτοντα περὶ τοῦ παρ' Ἰταλοῖς· Aborigines Arcade ab Evandro didicerunt litteras, et forma litteris Latinis qvæ veterrimis Græcorum. πρβ. καὶ Plin. 7, 56 §. 193 καὶ Πλούταρχον ἐν ῥωμ. κεφ. 59.

136) Schwegler 1, 360.

137) Plin. 7, 57, §. 210. Gentium consensus tacitus primus omnium conspiravit ut Jonum litteris uterentur. Veteres Græcas fuisse easdem pæne qvæ nunc sint Latinæ indicio erit Delphica antiqvi æris, qvæ est hodie in Palatio dono principum, Minervæ dicata in bibliotheca κλπ. Ὁμοίαν ἀπόδειξιν βλ. παρὰ Διονυσίῳ 4, 26. πρβ. καὶ Varro de l lat. 5, 21, τὰς δὲ τῶν νεωτέρων ἐρεύνας παρὰ Müller Etrusc. 2, 312. καὶ

Mommsen περὶ τῶν τῆς κάτω Ἰταλίας διαλέκτων σελ. 39 καὶ ῥ. ἱστ. 1, 214.

138) Ὁ ἀρχαιότατος οὗτος τύπος τοῦ παρ' Ἰταλοῖς ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου σώζεται ἐν ληκύθῳ, ἀνευρεθείσῃ ἐν τοῖς ἀρχαίοις τάφοις τῆς Καιρέας. Βλ. τοῦτο ἐν τῇ Βοικχίου συλλογῇ τῶν ἑλλ ἐπιγραφῶν τομ. δ' σελ. 212 ἐπιγρ. 8342. Πρβ. Mommsen ἑ, ἀ, καὶ ἐν συνόψει ἐν τῇ ῥ. ἱστ. 1, 219 κ. ἑ. καὶ Corssen ἐν τῇ Pauly ἐγκυκλ. τόμ. ά σελ. 798 τῆς β' ἐκδ.

139) Ὁ Τάκιτος (Ann. 11, 14) λέγει ὅτι οἱ Τυῤῥηνοὶ παρέλαβον τὸ ἀλφάβητον ἀπὸ Δημαράτου τοῦ Κορινθίου ἐπὶ τοῦ πρεσβυτέρου Ταρκυνίου, λαβὼν ἴσως τὴν σημείωσιν ταύτην ἐκ τῆς τῶν Τυῤῥηνῶν ἱστορίας τοῦ Κλαυδίου, ὅστις καὶ μεταῤῥύθμισιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἀλφαβήτου ἐπεχείρησε. Πρβ. Schwegler, 1, 36, 2. Ὁ Mommsen ὅμως (ἑ. ἀ.) δὲν δυσκολεύεται ν' ἀναβιβάσῃ τὴν γνῶσιν τοῦ ἀλφαβήτου παρὰ Ῥωμαίοις εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους. Ὁ Διονύσιος (2, 54) λέγει ὅτι ἄγαλμά τι ἔστησεν ἑαυτῷ ὁ Ῥωμύλος, ἐπιγράψας ἑλληνικοῖς γράμμασι τὰς ἑαυτοῦ πράξεις. Ὅπερ, ἂν ἦναι ἀληθὲς, ἀναβιβάζει, εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους τὴν παρὰ Ῥωμαίοις χρῆσιν τῆς γραφῆς. Ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὕτη εἶναι μεμονωμένη.

140) Horat. Epist. 2, 1, 25 καὶ ἐν γένει Qvintil. 8, 2, 12 καὶ Διονύσιον 4, 58· Τούτων ἐστὶ τῶν ὁρκίων μνημεῖον ἐν Ῥώμῃ κείμενον ἐν ἱερῷ Διὸς Πιστίου, ὅν Ῥωμαῖοι Σάγκτον καλοῦσιν, ἀσπὶς ξυλίνη βύρσῃ βοείᾳ περίτονος τοῦ σφαγιασθέντος ἐπὶ τῶν ὁρκίων τότε βοὸς, γράμμασιν ἀρχαϊκοῖς ἐπιγεγραμμένη τὰς γενομένας αὐτοῖς ὁμολογίας».

141) Διονυσ. 4, 26· Αὕτη διέμεινεν ἡ στήλη μέχρι

τῆς ἐμῆς ἡλικίας ἐν τῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερῷ κειμένη γραμμάτων ἔχουσα χαρακτῆρας ἑλληνικῶν, οἷς τὸ παλαιὸν ἡ Ἑλλὰς ἐχρᾶτο. Ὃ καὶ αὐτὸ ποιήσαιτ' ἄν τις οὐ μικρὸν τεκμήριον τοῦ μὴ βαρβάρους εἶναι τοὺς οἰκήσαντας τὴν Ῥώμην· οὐ γὰρ ἂν ἑλληνικοῖς ἐχρῶντο γράμμασιν ὄντες βάρβαροι.

142) Ὡς ἡ πρὸς τοὺς Καρχηδονίους συνθήκη, ἧς μνείαν ποιεῖται ὁ Πολύβιος 3, 25 καὶ 26. Πάσαν δὲ ἀκατάληπτα τοῖς ὕστερον τὰ τοιαῦτα μνημεῖα τῆς γραφῆς ἦσαν μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς Πολύβιος (3, 22) λέγων· Τηλικαύτη ἡ διαφορὰ γέγονε τῆς διαλέκτου καὶ παρὰ Ῥωμαίοις, τῆς νῦν πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ὥστε τοὺς *συνετωτάτους ἔνια μόλις* ἐξ ἐπιστάσεως διευκρινεῖν. Βλ. καὶ Schwegler, ἐ. ἀ. 1. 1, 36.

143) Ἐν σελ. 34 τοῦ κειμένου.

144) Ἐν ῥ. ἱστ. 1, 229.

145) Ἐν 9, 36, habeo auctores vulgo tum romanos pueros, sicut nunc græcis, ita etruscis litteris erudiri solitos. Πρβ. Becker ῥ. ἀρχ. 4, 363.

146) Διονύσ. 5, 28· Γλώττῃ τυῤῥηνικῇ διαλεγόμενος ὁ Μούκιος, ἣν ἐξέμαθεν ἔτι παῖς ὢν ὑπὸ τροφοῦ τυῤῥηνίδος τὸ γένος ἐκδιδαχθείς. Πρβ. 3, 70 καὶ Πλουτ. ἐν Ποπλικ. 17.

147) Πλούταρχος ἐν Πύῤῥῳ 18.

147 β) Inst. orat. 1, 1, 12· A græco sermone puerum incipere malo. . . qvia disciplinis qvoqve græcis primus instituendus est, unde et nostræ fluxerunt. Non tamen hoc adeo superstitiose velim fieri, ut diu tantum loqvatur græce aut discat, sicut *plerisqve moris est*.

148) Cic. Tuscul. 4, 2, 4· Mihi Appii Cæci carmen, qvod valde Panætius laudat epistola qvadam. . . Pythagoricum mihi videtur. Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο ἀνήκουσιν αἱ φράσεις facundia canina καὶ faber est suæ qvisqve fortunæ κατὰ τὸν γραμματικὸν Πρισκιανὸν 8, 792 P. Πρβ. Teuffel ῥ. γραμματολογίας §. 80, 6) καὶ Gœttling ἐν προλεγ. εἰς Ἡσίοδον σελ. 31 ἔκδ. β'.

149) Ἐν ῥ. ἱστ. 1, 464 πρβ. καὶ 459.

150) Διονύσιος 1, 6 καὶ 7, 71.

151) Varro de re rust. 3, 1, 6 καὶ 12, 6. De ling. lat. 5, 21, 25, 47 καὶ ἀλλαχοῦ πολλάκις. Qvint. 1, 5, 58 καὶ 6, 31. Aeolica ratione est sermo noster simillimus.

152) Διονύσιος 1, 90· Ῥωμαῖοι φωνὴν μὲν οὔτ' ἄκρως βάρβαρον οὔτ' ἀπηρτισμένως ἑλλάδα φθέγγονται, μικτὴν δέ τινα ἐξ ἀμφοῖν, ἧς ἐστιν ἡ πλείων αἰολίς. Τοῦτο μόνον ἀπολαύσαντες ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιμίξεων, τὸ μὴ πᾶσι τοῖς φθόγγοις ὀρθοεπεῖν. Πρβ. Ἀθην. 10, 425. Πλούτ. ἐν Νουμᾷ 7. Σουΐδας ἐν λ. Τυραννίων, ὅτι οὗτος ἔγραψε (περὶ τοὺς χρόνους Αὐγούστου) περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς διαλέκτου, ὅτι ἐστὶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς.

153) Πρὸ πάντων ὁ Ῥόσσιος ἐν τοῖς νεωτέροις, ὅστις ἐς τῇ ῥηθείσῃ διατριβῇ του Italiker u. Græken (περὶ ἧς βλ. ἀνωτέρω σημ. 4) ἀπεπειράθη ν' ἀποδείξῃ ὅτι οὐ μόνον ἡ ῥωμαϊκὴ καὶ λατινικὴ, ἀλλὰ καὶ αἱ διάλεκτοι τῶν αὐτοχθόνων τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας πᾶσαι προῆλθον ἐκ παραφθορᾶς τῆς ἑλληνικῆς. Ἄλλοι ὅμως πρὸ τούτου ἐξέλαβον τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν ἀδελφὰς καὶ μητέρα αὐτῶν τὴν τῶν Πελασγῶν γλῶσσαν, οἵτινές εἰσι πανάρχαιοι τῆς τε Ἑλλάδος καὶ μεγάλου μέρους τῆς

Ἰταλίας κάτοικοι. Βλ. Niebuhr ἐν. ῥ. ἱς. 1, 30 καὶ 60, καὶ Müller Etrusc. 1, 7· Ἡ συμφωνία, λέγει, τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς δυνατὸν ἐξηγηθῆναι διὰ τῆς τῶν Πελασγῶν γλώσσης. Πρβ. τὸν αὐτὸν 2, 490 καὶ Heffter ἐν ἱστορίᾳ τῆς λατ. γλώσσης 1852 σελ. 11. κ. ἑ.

154) Max Müller Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache ἐν τῇ γερμ. μεταφράσει ὑπὸ Böttiger 1866. I. Serie σελ. 397, καὶ Mommsen ἐν τῷ περὶ Ἰταλικῶν διαλέκτων συγγράμματι καὶ ἐν συνόψει ἐν τῇ ῥωμ. ἱστορίᾳ του 1, 8. κ. ἑ.

155) Βλ. πολλὰς τοιαύτας λέξεις, ἃς συνήγαγεν ὁ Ῥόσσιος ἐν τῇ ἀνωτέρω ὀνομασθείσῃ διατριβῇ του περὶ Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν.

156) Ἐν τῇ ῥωμ. ἱς. 1, 200 κ. ἑ. Max Müller ἐ. ἀ. 1, 85· Ἡ Ἰταλία ἔλαβε παρὰ τῆς Ἑλλάδος πάντα οὐ μόνον ἐν ὑστέροις χρόνοις, καθ' οὓς ὁ δύων ἥλιος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀνεμίγνυε τὰς ἀκτῖνάς του μὲ τὰς τῆς ἠοῦς τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου, ἀλλὰ καὶ ὅτε αἱ πρῶται ἑλληνικαὶ ἀποικίαι ἔπλεον πρὸς δυσμὰς, ἀναζητοῦσαι νέαν πατρίδα. Παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἔλαβον οἱ Ἰταλοὶ τὸ ἀλφάβητον, καὶ παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἐδιδάχθησαν ν'ἀναγινώσκωσι καὶ γράφωσι. Τὰ ὀνόματα μέτρων καὶ σταθμῶν, μηχανῶν, νομισμάτων, καὶ πολλῶν εἰς τὴν ναυτιλίαν ἀναφερομένων (ὡς nausea ναυσία ἢ ναυτία), ἐλήφθησαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων, καὶ δεικνύουσιν ὁπόσον ἰσχυρῶς ἐπέδρασεν ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἰς τὸν τῶν Ἰταλῶν.

157) De repub. 2, 19, 34. βλ. τὸ χωρίον ἀνωτέρω ἐν σημ. 43).

158) Ὡς ἐν τῷ Σκιπίωνος ὁ φιλόσοφος Παναίτιος (Cic. Acad. 2, 2, 5), ὁ ἱστορικὸς Πολύβιος (Πολυβ. 32, 9), ὁ

φιλόσοφος Κλειτόμαχος καὶ ἄλλοι Ἕλληνες. Ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ καὶ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ, συνερχόμενοι οἱ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας φίλοι καὶ θαυμασταὶ ῥωμαῖοι καὶ ἕλληνες σοφοὶ, ἀνεγίνωσκον καὶ ἔκρινον τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, συνεζήτουν προβλήματα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐν γένει κοινωνίας. Ἐκ τῶν τοιούτων οἴκων καὶ συλλόγων, εἰ καὶ δὲν ἐξῆλθεν ἔξοχόν τι πνεῦμα ποιήσεως καὶ φιλοσοφίας, ἐξήρχετο ὅμως ὀρθὴ κρίσις περὶ ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἐκτίμησις αὐτῆς δικαία. Ἐκ τῶν ἐν τοῖς οἴκοις τούτοις συνερχομένων ἀνδρῶν ῥυθμίζεται καθ' ἑλληνικὸν τρόπον καὶ ἡ ἀρχομένη μορφοῦσθαι ῥωμαϊκὴ ποίησις. Ὑπὸ μὲν τοῦ Ἐννίου τὸ ἔπος, ὑπὸ τοῦ Λουκιλίου ἡ σάτυρα, ὑπὸ τοῦ Ἀφρικανοῦ Τερεντίου ἡ κωμῳδία καὶ ὑπὸ ἄλλων ἄλλα. Ὥστε ἐν τοῖς συλλόγοις τούτοις τῶν ἑλλήνων καὶ ῥωμαίων λογίων συζητεῖται καὶ ἀποφασίζεται ἡ μορφὴ καὶ ῥύθμισις τῆς ῥωμαϊκῆς ποιήσεως καὶ γλώσσης. Πρβ. **Max Müller** ἔνθα ἀνωτέρω σελ. 90.

159) Ὁ στρατηγὸς Μάρκος Νοβιλίωρ ἔλαβε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν κατὰ τῶν Αἰτωλῶν ἐκστρατείαν τὸν ποιητὴν Ἔννιον, δι' ὃ μέμφεται αὐτὸν ὁ αὐστηρὸς τὰ ἤθη Κάτων παρὰ Κικέρωνι ἐν **Tuscul. 1, 2.** Ὁ Λούκουλλος εἶχε παρ' αὐτῷ ἐν ταῖς κατὰ Μιθριδάτου ἐκστρατείαις τὸν ποιητὴν Ἀρχίαν, ὅστις ἔτερπε καὶ ἐδίδασκε διὰ τῆς παιδείας του αὐτόν τε καὶ ἄλλους πολλοὺς ἰσχυροὺς Ῥωμαίους, μεθ' ὧν συνέζη, καὶ ὑφ' ὧν ἠξιώθη νὰ ἐγγραφῇ εἰς τοὺς ῥωμαίους πολίτας, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων ἐν τῷ ὑπὲρ τοῦ ποιητοῦ τούτου λόγῳ του, ἔνθα διδάσκει οὗτος τοὺς συγχρόνους Ῥωμαίους, ὁποῖα καὶ ὁπόσα τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καλά.

160) Πρβ. Sallustium bellum Catil. ἐν ἀρχῇ καὶ Πλούταρχον ἐν Λουκούλλῳ 40 κ. έ.

161) Horat. Epirt. 2, 1, 70 καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ ἐκδότου Theod. Schmid.

162) Ὁ αὐτὸς αὐτόθι, 2, 1, 156.

163) Πρῶτος ῥωμαῖος ἱστορικὸς, γράψας περὶ τὰ 200 π. Χ. τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος του ἐν πεζῷ λόγῳ, εἶναι ὁ Φάβιος Πίκτωρ. Ἀλλὰ καὶ οὗτος καὶ ὁ μετ' αὐτὸν Λεύκιος Κίγκιος Ἀλιμέντος συνέταξαν τὰς ἱστορίας των ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἔτι δὲ ὁ Ῥουτίλιος Ῥοῦφος, ὕπατος τὸ 105, οὗτινος τὴν ἱστορίαν ἀναφέρει πολλάκις ὁ Ἀθήναιος (4, 168 καὶ ἀλλαχοῦ) καὶ ἄλλοι πολλοὶ, ὧν τὰ ὀνόματα καὶ συγγράμματα φέρει ὁ Græfenhan ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας 2, 220, κ. έ. Μετὰ τὸν Φάβιον καὶ Κίγκιον ὁ πρεσβύτερος Κάτων, ἀντιστρατευόμενος κατὰ τοῦ παντὸς ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν φίλων τούτου Ῥωμαίων, ἔγραψε πρῶτος ῥωμαϊκὴν ἱστορίαν ἐν λατινικῇ γλώσσῃ. Τοῦτον δ' ἐμιμήθησαν καὶ οἱ ὕστερον Ῥωμαῖοι ἱστορικοί. Πρβ. Peter historicorum romanorum fragmenta τομ. ά. ἐν προλόγῳ.

164) Ἐν βιβλ. 1, 2.

165) Noctes atticæ, 3, 17, 21.

166) Ἐν ἐπιστολαῖς 2, 1, 161.

167) Svetonius de Grammat. ἐν ἀρχῇ. Initium ejus (grammaticæ) mediocre exstitit, siqvidem antiquissimi doctorum, qvi iidem et poëtæ et semigraeci erant, Livium et Ennium dico, qvos utraqve lingva domi forisqve docuisse adnotatum est, nihit amplius qvam Græcos interpretabantur. Πρβ. Welker τὸ ἐν σημ. 169 ἀναφερόμενον σύγγραμμα.

168) Qvintil. 10, 1, 7. Nihil in poëtis ante Livium Andronicum. Πρβ. Val. Max. 1, 4, 4.

169) Εἰς δεῖγμα τῆς ἀθλίας μιμήσεως ἢ μεταφράσεως τῶν ἑλλήνων ποιητῶν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου ἔστωσαν τὰ ἀποσπάσματα τούτου, ἃ φέρει ὁ Mommsen (1, 897) καὶ τὰ τοῦ Ἐννίου (1, 926) Βλ. πλείω παρὰ Welker die griechisch-Roemischen tragœdien ἀπὸ σελ. 1336 κ. ἑ., ἔνθα καὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῶν πρώτων τούτων τῆς Ῥώμης ποιητῶν.

170) Ὁ Welker ἐ, ἀ, σελ. 1329 πιθανοποιεῖ ὅτι οὐ μόνον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἀποικίαις, ἀλλὰ καὶ ἐν Τυῤῥηνίᾳ, καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς πόλεσι τοῦ Λατίου ὑπῆρχον θέατρα, ὡς δεικνύουσι τὰ σωζόμενα ἐρείπια τούτων καὶ ἄλλα μνημεῖα, ἐν οἷς ἐδιδάσκοντο βεβαίως ἑλληνικὰ δράματα καὶ μεταφράσεις καὶ πρὶν ἢ εἰσαχθῇ ἡ διδασκαλία τούτων ἐν Ῥώμῃ, καὶ ὅτι οἱ εἰς Ῥώμην τὸ 364 π. Χ. κληθέντες Τυῤῥηνοὶ ὑποκριταὶ πρὸς κατάπαυσιν τοῦ λοιμοῦ, ἐχόρευσαν κατὰ Livium (7, 2) μόνον τοὺς ἐν τοῖς δράμασι συνήθεις παρ' αὐτοῖς χοροὺς, ἀφέντες τὸ διαλογικὸν μέρος, ὡς ἀκατάληπτον τοῖς Ῥωμαίοις, ἀνθ' οὗ οἱ νέοι τῆς Ῥώμης προςέθηκαν ὕστερον jocularia inter se inconditis versibus, ἤτοι κωμικοὺς καὶ σκωπτικοὺς στίχους· διότι καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Τυῤῥηνῶν ὑποκριτῶν παραλειφθὲν μέρος τοιαύτης φύσεως πιθανῶς ἦτο. Εἰκάζει δι' ἐντεῦθεν μετὰ Νειβούρου ὅτι καὶ πρὸ τοῦ Ἀνδρονίκου εἶχον ἤδη οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τῶν Τυῤῥηνῶν γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ μυθολογίας. Βλ. ἀνωτέρω σημ. 148 καὶ 149 τὰ περὶ ὑποθηκῶν Πυθαγόρου ῥηθέντα.

171) Ἐν βιβλ. 6. σελ. 281 καὶ 282· Ἐκ Ῥοδιῶν πόλεως ἑλληνίδος, ἐξ ἧς ἦν ὁ ποιητὴς Ἔννιος.

172) Gellius N. A. 17, 17. Q. Ennius tria corda habere sese dicebat, qvod loqvi graece et osce et latine sciret.

173) Mommsen 1, 878, ἔνθα διὰ μακρῶν πραγματεύεται περὶ τῆς ἀρχομένης ἤδη θρησκευτικῆς ὀλιγωρίας τῶν Ῥωμαίων. Πρβ. καὶ Becker ῥ. ἀρχ. 4, 63 κ. ἑ. Max Müller. ἑ. ἀ. 88.

174) Πολύβιος 6, 56· Μεγίστην δέ μοι δοκεῖ διαφορὰν ἔχειν τὸ Ῥωμαίων πολίτευμα πρὸς τὸ βέλτιον ἐν τῇ περὶ θεῶν διαλήψει. Καί μοι δοκεῖ τὸ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ὀνειδιζόμενον, τοῦτο συνέχειν τὰ Ῥωμαίων πράγματα, λέγω δὲ τὴν δεισιδαιμονίαν. Ἐπὶ τοσοῦτον γὰρ ἐκτετραγῴδηται καὶ παρειςῆται τοῦτο τὸ μέρος παρ' αὐτοῖς εἴς τε τοὺς κατ' ἰδίαν βίους καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως, ὥστε μὴ καταλιπεῖν ὑπερβολήν· ὃ καὶ δόξειεν ἂν πολλοῖς εἶναι θαυμάσιον. Ἐμοί γε μην δοκοῦσι τοῦ πλήθους χάριν τοῦτο πεποιηκέναι. Εἰ μὲν γὰρ ἦν σοφῶν ἀνδρῶν πολίτευμα συναγαγεῖν, ἴσως οὐδὲν ἦν ἀναγκαῖος ὁ τοιοῦτος τρόπος· ἐπεὶ δὲ καὶ πλῆθός ἐςιν ἐλαφρὸν καὶ πλῆρες ἐπιθυμιῶν παρανόμων, ὀργῆς ἀλόγου, θυμοῦ βιαίου, λείπεται τοῖς ἀδήλοις φόβοις καί τῇ τοιαύτῃ τραγῳδίᾳ τὰ πλήθη συνέχειν. Διόπερ οἱ παλαιοὶ δοκοῦσί μοι τὰς περὶ θεῶν ἐννοίας καὶ τὰς ὑπὲρ τῶν ἐν ᾅδου διαλήψεις οὐκ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν εἰς τὰ πλήθη παρειςαγαγεῖν· πολὺ δὲ μᾶλλον οἱ νῦν εἰκῇ καὶ ἀλόγως ἐκβάλλειν αὐτά. Τοιγαροῦν χωρὶς τῶν ἄλλων οἱ τὰ κοινὰ χειρίζοντες παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησιν, ἐὰν τάλαντον μόνον πιστευθῶσιν, ἀντιγραφεῖς ἔχοντες δέκα καὶ σφραγῖδας τοσαύτας καὶ μάρτυρας διπλασίους, οὐ δύνανται τηρεῖν τὴν πίστιν· παρὰ δὲ Ῥωμαίοις, κατά τε τὰς ἀρχὰς καὶ

πρεσβείας πολύ τε πλῆθος χρημάτων χειρίζοντες, δι' αὐτῆς τῆς κατὰ τὸν ὅρκον πίστεως τηροῦσι τὸ καθῆκον. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις σπάνιόν ἐστιν εὑρεῖν ἀπεχόμενον ἄνδρα τῶν δημοσίων καὶ καθαρεύοντα περὶ ταῦτα, παρὰ δὲ τοῖς Ῥωμαίοις σπάνιόν ἐστι τὸ λαβεῖν τινα πεφωραμένον ἐπὶ τοιαύτῃ πράξει». Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Πολύβιος περὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ Ῥωμαίων. Μετὰ ἕνα ὅμως αἰῶνα καὶ οὗτοι ἐξωμοιώθησαν τῆς Ἕλλησι καὶ ἐν ταύταις ταῖς κακίαις, ἴσως δὲ καὶ ὑπερέβησαν αὐτούς.

175) Ἐνέπις. 2, 1, 50 καὶ ἐν ποιητικῇ τέχνῃ 259 κ. ἑ.

176) Mommsen 1, 927 κ. ἑ.

177) Πλὴν τῶν εἰς συγγραφὴν τῆς πατρίου ἱστορίας ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἀσχοληθέντων, οὓς ὠνομάσαμεν ἐν τῇ 163 σημειώσει, ὡς κάτοχοι τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣν καὶ ὀρθῶς ἐλάλουν καὶ ἔγραφον, μνημονεύονται ὁ πρεσβύτερος Σκιπίων, ὁ Αἰμίλιος Παῦλος (227—160), ὁ Φλαμινῖνος, ὕπατος τὸ 198, Τιβέριος Γράκχος, ὕπατος τὸ 177 καὶ 163, Σουλπίκιος Γάλλος, ὕπατος τὸ 166, καὶ πάντες οἱ περὶ Σκιπίωνα τὸν νεώτερον εὐγενεῖς ῥωμαῖοι στρατηγοὶ καὶ λόγιοι, Φάβιος Μάξιμος, Αἴλιος Τυβέρων, Λαίλιος, Φούριος, Φίλος, Μούμμιος, Σέξτος Πομπήϊος, Ῥουπίλιος, Φάνιος καὶ Μούκιος οἱ γαμβροὶ τοῦ Λαιλίου, καὶ ἄλλοι πολλοὶ σύγχρονοι τούτων οὐ μόνον ἐγίνωσκον καλῶς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἀλλ' ἦσαν καὶ τούτων προστάται, καὶ τῶν εἰς αὐτὰ ἀσχολουμένων κηδεμόνες καὶ ἀρωγοί. Ἐντεῦθεν σπάνιον πρᾶγμα ἦτο νὰ ὑπάρχῃ Ῥωμαῖος ἐκ τῶν ἐν τέλει μὴ γινώσκων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὡς ὁ Μάριος κατὰ Σαλλούστιον (bell. Jugant. 85, 32), περὶ οὗ ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τούτου (κεφ. 2) προςθέτει· «Λέγεται μήτε γράμματα μα-

θεῖν ἑλληνικά, μήτε γλώττῃ πρὸς μηδὲν ἑλληνίδι χρῆσθαι τῶν σπουδῆς ἐχομένων· ὡς γελοῖον ὂν γράμματα μανθάνειν, ὧν οἱ διδάσκαλοι δουλεύειν ἑτέροις»· Τινὲς τοὐναντίον ἦσαν εἰδήμονες καὶ πολλῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων, ὡς ὁ Π. Κράσσος, ὕπατος τὸ 130, ὅστις ἐγίνωσκε πέντε ἑλλ. διαλέκτους κατὰ Val. Max. 8, 7, 6· P. Crassus, tanta cura græcæ lingvæ notitiam comprehendit, ut eam in qvinqve divisam genera (ἤτοι διαλέκτους) penitus cognoscecet.

178) Τὴν μεγάλην οἰκειότητα καὶ φιλίαν του πρὸς τὸν Σκιπίωνα τοῦτον καὶ τὰ αἴτια ταύτης διηγεῖται ὁ Πολύβιος ἐν βιβλ. 32, 9 κ. ἑ., ἔνθα καὶ ταῦτα ἀναγινώσκονται, ἃ μαρτυροῦσι τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐν Ῥώμῃ ἑλλήνων λογίων καὶ τὴν ἄκραν τοῦ νέου ἔτι ὄντος Σκιπίωνος φιλομάθειαν, ἥτις ἦτο κοινὴ πᾶσι τοῖς συγχρόνοις αὐτοῦ νέοις, καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς προσγινομένην τοῖς νέοις ἀρετὴν καὶ δόξαν. Εἰς τὸν παραπονούμενον Σκιπίωνα ὅτι περὶ αὐτοῦ ὁ Πολύβιος ὀλίγον φροντίζει, μᾶλλον δὲ περὶ τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ του, ἀπαντᾷ οὗτος· Περὶ μὲν τὰ μαθήματα, περὶ ἃ νῦν ὁρῶ σπουδάζοντας ὑμᾶς καὶ φιλοτιμουμένους, οὐκ ἀπορήσετε τῶν συνεργησόντων ὑμῖν ἑτοίμως, καὶ σοὶ κἀκείνῳ· *πολὺ γὰρ δή τι φῦλον ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἐπιῤῥέον* ὁρῶ κατὰ τὸ παρὸν τῶν τοιούτων ἀνθρώπων...... Ἔτι δὲ ταῦτα λέγοντος τοῦ Πολυβίου, λαβόμενος ἀμφοτέραις χερσὶ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ ὡς πιέσαι ἐμπαθῶς· εἰ γὰρ ἐγὼ ταύτην, φησίν, ἴδοιμι τὴν ἡμέραν, ἐν ᾗ σὺ πάντα τἄλλα δεύτερα θέμενος ἐμοὶ προσέξεις τὸν νοῦν καὶ μετ' ἐμοῦ συμβιώσεις· *δόξω γὰρ αὐτόθεν εὐθέως ἐμαυτῷ καὶ τῆς οἰκίας ἄξιος εἶναι καὶ τῶν προγόνων.*

179) Ὁ Mommsen 1, 892 φέρει πλεῖστα παραδείγματα ἐκ τῶν πρώτων δραματικῶν τῆς Ῥώμης, δεικνύων ὅτι καὶ εἰς τὸ πλῆθος τῆς Ῥώμης ἦτο ὁπωςοῦν γνωστὴ τότε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα.

180) De illustribus Grammaticis 2. Primus igitur, qvantum opinamur, studium grammaticæ in urbem intulit Crates Mallotes, Aristarchi aeqvalis, qvi missus ad senatum ab Attalo rege inter secundum ad tertium Punicum bellum sub ipsam Ennii mortem, qvum regione Palatii prolapsus in cloacæ foramen crus fregisset, per omne legationis simul et valetudinis tempus plurimas acroasis subinde fecit assidueqve disseruit, ac nostris exemplo fuit ad imitandum. κ. ἑ. Μετὰ τὸν Κράτητα ἔρχεται εἰς Ῥώμην Διονύσιος ὁ Θρᾷξ κατὰ Σουΐδαν (ἐν λ. Διονύσιος), μαθητὴς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοῦ Ἀριστάρχου, περὶ τοὺς χρόνους Πομπηΐου τοῦ μεγάλου, καὶ ἐγκατασταθεὶς ἐνταῦθα ἐδίδασκε τοὺς παῖδας ἑλληνικὰ γράμματα, συντάξας χάριν τούτων τὴν πρώτην ἑλληνικὴν γραμματικήν, ἐν ᾗ περιέλαβεν ἁπάσας τὰς περὶ ἑλληνικῆς γραμματικῆς ἐρεύνας τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων ἀπὸ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους μέχρις ἑαυτοῦ. Ἡ γραμματικὴ τούτου εἶναι τὸ κυριώτατον μέσον, δι' οὗ μετεβιβάσθησαν αἱ τῶν Ἀθηναίων φιλοσόφων καὶ Ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν θεωρίαι εἰς τὴν Ῥώμην καὶ διὰ ταύτης εἰς τὴν λοιπὴν Εὐρώπην καὶ εἰς πάντα τὸν πεπολιτισμένον νεώτερον κόσμον.

181) Max Müller ἔ. ἀ. σελ. 92 κ. ἑ.

182) De orat. 2, 37, 154. καὶ Tuscul. 4, 3. Sapientiae studium vetus id qvidem in nostris; sed tamen ante Lælii ætatem et Scipionis non reperio, qvos

appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus Stoicum Diogenem et Academicum Carneadem video ad Senatum ab Atheniensibus missos esse legatos. Πλούτ. ἐν Κάτωνι 22· Ἤδη δὲ αὐτοῦ (Κάτωνος) γέροντος γεγονότος, πρέσβεις Ἀθήνηθεν ἦλθον εἰς Ῥώμην οἱ περὶ Καρνεάδην τὸν ἀκαδημαϊκὸν, καὶ Διογένη τὸν στωϊκόν.... Εὐθὺς οὖν οἱ φιλολογώτατοι τῶν νεανίσκων ἐπὶ τοὺς ἄνδρας ἵεντο, καὶ συνῆσαν ἀκροώμενοι καὶ θαυμάζοντες αὐτούς. Μάλιστα δ' ἡ Καρνεάδου χάρις, ἧς δύναμίς τε πλείστη, καὶ δόξα τῆς δυνάμεως οὐκ ἀποδέουσα, μεγάλων ἐπιλαβομένη καὶ φιλανθρώπων ἀκροατηρίων, ὡς πνεῦμα τὴν πόλιν ἠχοῦς ἐνέπλησε. Καὶ λόγος κατεῖχεν, ὡς ἀνὴρ Ἕλλην εἰς ἔκπληξιν (*) ὑπερφυὴς, πάντα κηλῶν καὶ χειρούμενος, ἔρωτα δεινὸν ἐμβέβληκε τοῖς νέοις, ὑφ' οὗ τῶν ἄλλων ἡδονῶν καὶ διατριβῶν ἐκπεσόντες ἐνθουσιῶσι περὶ φιλοσοφίαν. Ταῦτα τοῖς μὲν ἄλλοις ἤρεσκε Ῥωμαίοις γιγνόμενα, καὶ τὰ μειράκια παιδείας ἑλληνικῆς μεταλαμβάνοντα, καὶ συνόντα θαυμαζομένοις ἀνδράσιν ἡδέως ἑώρων. Ὁ δὲ Κάτων ἐξ ἀρχῆς τε, τοῦ ζήλου τῶν λόγων παραῤῥέοντος εἰς τὴν πόλιν, ἤχθετο, φοβούμενος μὴ τὸ φιλότιμον ἐνταῦθα τρέψαντες οἱ νέοι, τὴν ἐπὶ τῷ λέγειν δόξαν ἀγαπήσωσι μᾶλλον τῆς ἀπὸ τῶν ἔργων καὶ τῶν στρατειῶν. Ἐπεὶ δὲ προὔβαινεν ἡ δόξα τῶν φιλοσόφων ἐν τῇ πόλει, καὶ τοὺς πρώτους λόγους αὐτῶν ἀνὴρ εἰς τὴν σύγκλητον ἐπιφανὴς, σπουδάσας αὐ-

(*) Ὁμοίως ἐξέπληξε τοὺς Ἀθηναίους καὶ ἡ τοῦ Γοργίου λέξις διὰ τῶν πρωτοφανῶν αὐτοῖς ῥητορικῶν κοσμημάτων, ὅτε οὗτος ἦλθεν εἰς Ἀθήνας πρεσβευτὴς τῶν Συρακουσίων τὸ 427 π. Χ. κατὰ Διον. ἐν κρίσει Λυσίου 3 καὶ Διόδωρ. 12, 53.

τὸς καὶ δεηθεὶς, ἡρμήνευσε, Γάϊος Ἀκίλιος, ἔγνω μετ' εὐπρεπείας ἀποδιοπομπήσασθαι τοὺς φιλοσόφους ἅπαντας ἐκ τῆς πόλεως. Καὶ παρελθὼν εἰς τὴν σύγκλητον ἐμέμψατο τοῖς ἄρχουσιν, ὅτι πρεσβεία κάθηται πολὺν χρόνον ἄπρακτος ἀνδρῶν, οἳ περὶ παντὸς, οὗ βούλοιντο, ῥᾳδίως πείθειν δύνανται· δεῖν οὖν τὴν ταχίστην γνῶναι τε καὶ ψηφίσασθαι περὶ τῆς πρεσβείας, ὅπως οὗτοι μὲν ἐπὶ τὰς σχολὰς τραπόμενοι διαλέγωνται παισὶν Ἑλλήνων, οἱ δὲ Ῥωμαίων νέοι τῶν νόμων καὶ τῶν ἀρχόντων, ὡς πρότερον, ἀκούωσι.

183) Ἐν βιβλ. 12, σελ. 547. πρβ. καὶ Αἰλιανοῦ ποικ. ἱστορ. 9, 12.

184) Sveton. de rhetoribus ἐν ἀρχῇ, καὶ Gellius N. A. 15, 11 φέρουσι καὶ αὐτὰ τὰ ψηφίσματα τῆς ῥωμαϊκῆς συγκλήτου.

184[6]) Mommsen 2,431. «Ἑλλήνων διδασκάλων ἦτο ἐν Ῥώμῃ πρὸ πολλοῦ μεγάλη ἀφθονία. Ἀπὸ τοῦ β' ὅμως Καρχηδονικοῦ πολέμου ἤρχοντο τοιοῦτοι εἰς Ῥώμην ἀγεληδὸν οὐ μόνον ὡς γραμματοδιδάσκαλοι, ἀλλὰ καὶ ὡς διδάσκαλοι ἀνωτέρας παιδείας καὶ σοφίας. Καὶ φιλόσοφοι ἔτι διέτριβον εἰς τοὺς οἴκους τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ῥώμης νῦν. Ἕλληνες λόγιοι, ὡς δοῦλοι πωλούμενοι, ἐτιμῶντο 50,000 δραχμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐλεύθεροι ἐφοίτων ἤδη εἰς Ῥώμην πρὸς ἐπίδειξιν τῆς παιδείας των ἢ πρὸς πορισμὸν τῶν τοῦ βίου, ἢ ἕνεκα ἄλλων λόγων, ὡς ὁ φιλόσοφος Παναίτιος, ὁ γραμματικὸς Κράτης. Αἱ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν γινόμεναι ἀντιδράσεις κατὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ὀλίγον ἴσχυσαν, ἢ τὸ πολὺ ἐν ὅσῳ ἔμενον αἱ αὐταὶ ἀρχαὶ αἱ προκαλοῦσαι αὐτάς. Πολλάκις καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρεσβυτέρου Κάτωνος ἠκούσθησαν φωναὶ κατὰ

τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἀλλ' ἄνευ ἀποτελέσματος. Ἡ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διδασκαλία καὶ ἡ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἐκμάθησις κατέστη ἤδη τὸ κυριώτατον μέσον τῆς τῶν Ἰταλῶν παιδείας.

185) Πλούταρχος ἐν βίῳ Κάτωνος 22 κ. ἑ.

186) Sveton. de illust. Grammat. ἐν ἀρχῇ. Ὁ ποιητὴς Λ. Ἄττιος (περὶ τὰ 170 π. Χ.) λέγεται ὅτι συνέταξε διδασκαλίας, οἵας οἱ Ἕλληνες ἀπὸ Ἀριστοτέλους εἶχον, ὅπερ εἶναι ἔργον ὅλως φιλολογικόν. Ἔτι δὲ καὶ πολλὰ βιβλία didascalica, ἐν οἷς ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ βίου τῶν ποιητῶν, τῶν ποιημάτων τούτων, περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς καὶ περὶ τῆς γνησιότητος τούτων καὶ περὶ ἄλλων ὁμοίας φύσεως. Βλ. Madvig de Attii didascalicis καὶ Græfenhan ἱστορ. φιλολογ. 2, 223.

187) Ἐν Instit. orat. 10, 2, 1· Ut invenire primum est et præcipuum, sic ea qvae bene inventa sunt, utile seqvi.

188) Πολλοὶ ἀληθῶς καὶ διὰ τῆς ἀποκτήσεως πολλῶν βιβλίων ἤθελον νὰ δείξωσιν ὅτι ἦσαν φιλομαθεῖς καὶ σοφοὶ ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις τῆς ἐπιδείξεως, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Σενέκας de tranqvil. 9, ὅςτις ἐμπαίζει τὴν ματαίαν φιλοτιμίαν τῶν ἀμαθῶν ἐκείνων, οἵτινες, συλλέγοντες μέγα πλῆθος βιβλίων, ἤθελον νὰ φαίνωνται ὅτι ἔχουσι καὶ αὐτοὶ ἰδίας βιβλιοθήκας, qvarum dominus vix tota vita sua indices perlegit ······ cui voluminum suorum frontes maxime placent tituliqve. Κατὰ τοιούτων ἐγράφη ὕστερον καὶ τὸ τοῦ Λουκιανοῦ πρὸς ἀπαίδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον.

189) Philip 2, 9. πρβ. Horat. Epist. 1, 20, 2. ars poët. 345 καὶ Becker ἐν Γάλλῳ 2, 308, β'. ἐκδ.

190) Πλούταρχος ἐν Αἰμ. Παύλου 28.

191) Isidorus Orig. 6, 5, 1. Romæ primus librorum copiam advexit Aemilius Paullus, Perse Macedonum rege devicto; deinde Lucullus e pontica præda. Post hoc Cæsar dedit Marco Varroni negotium qvam maximæ bibliothecæ construendæ.

192) Στάβων 13, 609. Ἐκ δὲ Σκήψεως γεγόνασιν Ἔραστος καὶ Κορίσκος καὶ ὁ τοῦ Κορίσκου υἱὸς Νηλεύς... Ἀριστοτέλους ἠκροαμένος καὶ Θεοφράστου, διαδεδεγμένος δὲ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Θεοφράστου, ἐν ᾗ ἦν καὶ ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ γοῦν Ἀριστοτέλης τὴν ἑαυτοῦ Θεοφράστῳ παρέδωκεν, ᾧπερ καὶ τὴν σχολὴν ἀπέλιπε, πρῶτος ὧν ἴσμεν συναγαγὼν βιβλία καὶ διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν. Θεόφραστος δὲ Νηλεῖ παρέδωκεν· ὁ δ' εἰς Σκῆψιν κομίσας τοῖς μετ' αὐτὸν παρέδωκεν, ἰδιώταις ἀνθρώποις, οἳ κατάκλειστα εἶχον τὰ βιβλία οὐδ' ἐπιμελῶς κείμενα. Ἐπειδὴ δὲ ᾔσθοντο τὴν σπουδὴν τῶν Ἀτταλικῶν βασιλέων, ὑφ' οἷς ἦν ἡ πόλις, ζητούντων βιβλία εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς ἐν Περγάμῳ βιβλιοθήκης, κατὰ γῆς ἔκρυψαν ἐν διώρυγί τινι· ὑπὸ δὲ νοτίας καὶ σητῶν κακωθέντα ὀψέ ποτε ἀπέδοντο οἱ ἀπὸ τοῦ γένους Ἀπελλικῶντι τῷ Τηΐῳ πολλῶν ἀργυρίων τά τε Ἀριστοτέλους καὶ τὰ τοῦ Θεοφράστου βιβλία. Ἦν δὲ ὁ Ἀπελλικῶν φιλόβιβλος μᾶλλον ἢ φιλόσοφος· διὸ καὶ ζητῶν ἐπανόρθωσιν τῶν διαβρωμάτων εἰς ἀντίγραφα καινὰ μετήνεγκε τὴν γραφὴν ἀναπληρῶν οὐκ εὖ, καὶ ἐξέδωκεν ἁμαρτάδων πλήρη τὰ βιβλία. Συνέβη δὲ τοῖς ἐκ τῶν περιπάτων τοῖς μὲν πάλαι τοῖς μετὰ Θεόφραστον οὐκ ἔχουσιν ὅλως τὰ βιβλία πλὴν ὀλίγων καὶ μάλιστα τῶν ἐξωτερικῶν, μηδὲν ἔχειν φιλοσοφεῖν πραγ-

ματικῶς, ἀλλὰ θέσεις ληκυθίζειν· τοῖς δ' ὕστερον, ἀφ' οὗ τὰ βιβλία ταῦτα προῆλθεν, ἄμεινον μὲν ἐκείνων φιλοσοφεῖν καὶ ἀριστοτελίζειν, ἀναγκάζεσθαι μέντοι τὰ πολλὰ εἰκότα λέγειν διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν· πολὺ δὲ εἰς τοῦτο καὶ ἡ Ῥώμη προσελάβετο. Εὐθὺς γὰρ μετὰ τὴν Ἀπελλικῶντος τελευτὴν Σύλλας ἦρε τὴν Ἀπελλικῶντος βιβλιοθήκην, ὁ τὰς Ἀθήνας ἑλών· δεῦρο δὲ κομισθεῖσαν Τυῤῥαννίων τε ὁ γραμματικὸς διεχειρίσατο, φιλαριστοτέλης ὤν, θεραπεύσας τὸν ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης, καὶ βιβλιοπῶλαί τινες γραφεῦσι φαύλοις χρώμενοι καὶ οὐκ ἀντιβάλλοντες, ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων συμβαίνει τῶν εἰς πρᾶσιν γραφομένων βιβλίων καὶ ἐνθάδε καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.»

193) Πλούταρχος ἐν Λουκούλλῳ 42· Σπουδῆς δ' ἄξια καὶ λόγου τὰ περὶ τὴν τῶν βιβλίων κατασκευήν. Καὶ γὰρ πολλὰ καὶ γεγραμμένα καλῶς συνῆγεν· ἥ τε χρῆσις ἦν φιλοτιμοτέρα τῆς κτήσεως, ἀνειμένων πᾶσι τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν περὶ αὐτὰς περιπάτων καὶ σχολαστηρίων, ἀκωλύτως ὑποδεχομένων τοὺς Ἕλληνας, ὥςπερ εἰς Μουσῶν τι καταγώγιον, ἐκεῖσε φοιτῶντας καὶ συνδιημερεύοντας ἀλλήλοις ἀπὸ τῶν ἄλλων χρειῶν ἀσμένως ἀποτρέχοντας. Πολλάκις δὲ καὶ συνεσχόλαζεν αὐτὸς ἐμβάλλων εἰς τοὺς περιπάτους τοῖς φιλολόγοις καὶ τοῖς πολιτικοῖς συνέπραττεν ὅτου δέοιντο. Καὶ ὅλως ἑστία καὶ πρυτανεῖον ἑλληνικὸν ὁ οἶκος ἦν αὐτοῦ τοῖς ἀφικνουμένοις εἰς Ῥώμην. Πρβ. καὶ Cic. Qvaestiones Acad. 2 ἐν προοιμίῳ καὶ Sveton. J. Cæsar 44.

194) Cic. ad Att. 4, 4, 5. 7, 1, 4. καὶ ad Qv. frat. 4, 5, 6. Isidorus ἐ. ἀ. 6, 5, 2. Primum autem Romæ bibliothecas publicavit Pollio, Græcas simul atqve Latinas, additis auctorum imaginibus in atrio,

195) Οἱ ναοὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, καὶ ἰδίως οἱ ὀπισθόδομοι καὶ πρόναοι τούτων, ἐχρησίμευον πρὸς ἀποταμίευσιν καὶ φύλαξιν πολλῶν πραγμάτων δημοσίων, παρὰ Ῥωμαίοις δὲ καὶ εἰς συλλογὰς βιβλίων καὶ συναθροίσεις λογίων χάριν ἀναγνώσεως καὶ συζητήσεων. Βλ. Græfenhan ἱστ. φιλολ. 2, 367.

196) Heeren geschichte des class. Studiums 1, §. 8. σελ. 10 καὶ Ast Grundriss der Philol. σ. 536. πρβ. Κάσσιον 49, 43 καὶ 53, 1. Gell. 19, 8, 15.

197) Gell. N. A. 13, 19 ἐν ἀρχῇ.

198) Tacit. ann. 15, 38—40 καὶ Heeren ἐ. ἀ. σελ. 13.

199) Sveton. Domit. 20. Liberalia studia imperii initio neglexit, qvamqvam bibliothecas incendio (ἐπὶ Νέρωνος) absumptas impensissime reparare curasset, exemplaribus undiqve petitis, missisqve Alexandream, qvi describerent emendarentqve.

200) Victor de region. urbis ἐν τέλει.

201) Svet. Tiber. 70 καὶ Cic. ad famil. 7, 23.

202) Græfenhan ἐ. ἀ. 2, 245.

203) Ars poëtica 268 καὶ 323.

204) Qvint. inst. orat. 10, 1, 86. Mihi interroganti qvem Homero crederet maxime accedere Secundus inqvit, est Virgilius, propior tamen primo qvam tertio. Et Hercule ut illi naturæ coelesti atqve immortali cesserimus, ita curæ et diligentiæ vel ideo in hoc plus est, quod ei fuit magis laborandum.

Ὁ αὐτὸς §. 101. At non historia cesserim Græcis, nec opponere Thucydidi Salustium verear. Neqve indignetur sibi Herodotus æqvari T. Livium. Περὶ Τα-

κίτου οὐδὲν προσθέτει, διότι οὗτος ἔζη ἔτι ἐπὶ Κυντιλιανοῦ. Ἴσως τὰ λεγόμενα ἐν §. 104. ὑπαινίσσονται τοῦτον. Superest adhuc et exornat ætatis nostræ gloriam vir sæculorum memoria dignus, qvi olim nominabitur, nunc intelligitur.

Ὁ αὐτὸς §. 105. Oratores vero vel præcipue Latinam eloqventiam parem facere Græcæ possint. Nam Ciceronem cuicumqve eorum fortiter opposuerim.

205) Cic. Tuscul. 1, ἐν ἀρχῇ, ἔνθα εἰκονίζεται διὰ πολλῶν ὁ τῶν Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων ἀντίθετος χαρακτὴρ ἔν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει. Πρβ. καὶ Horat. ars poët. 324 καὶ ἑξῆς. Tac. Dial. 5. Ad utilitatem vitæ omnia consilia factaqve nostra dirigenta sunt. Plin. h. n. 25, 2. Nostri omnium utilitatum et virtutum rapacissimi. Καὶ γενικῶς εἰπεῖν ἁπάσας τὰς μὴ ἀμέσως πρὸς τὸν βίον χρησίμους ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐκάλουν artes leviores ἢ studia leviora καὶ minora. Τὰ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τούτου τῶν Ῥωμαίων συγγράμματα τῶν νεωτέρων φέρει ὁ Teuffel ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ῥωμ. γραμμ. §. 1, 2).

206) Juvenalis sat. 3, 60.

Non possum ferre, Qvirites,
Græcam urbem; qvamvis qvota portio fæcis Achæi?

207) Qvintil. 10, 1, 93. Satira tota nostra est. Hor. Serm. 1, 10, 65. Satira Græcis intactum carmen vocatur.

208) Ὁ αὐτὸς 10, 2, 7. Turpe etiam illud est, contentum id conseqvi, qvod imiteris. Nam rursus qvid erat futurum, si nemo plus effecisset eo qvem

seqvebatur? Nihil in poëtis supra Livium Andronicum; nihil in historiis supra Pontificum annales haberemus.

209) Ars poet. 322.

Graiis ingenium, Graiis dedit ore rotundo
Musa loqvi, præter laudem nullius avaris.
Romani pueri longis rationibus assem
Discunt in partes centum diducere; dicat
Filius Albini· Si de qvincunce remota est
Uncia, qvid superat? poterat dixisse, triens. Eu!
Rem poteris servare tuam. Redit uncia, qvid fit?
Semis. At hæc animos ærugo, et cura peculi
Qvum semel imbuerit, speramus carmina fingi
Posse, linenda cedro et levi servanda cupresso?

πρβ. καὶ Ep. 1, 1, 53.

Ἐκ τῆς φυσικῆς ταύτης ἐλλείψεως καὶ τῆς πρὸς τὰ χρήσιμα ἐν τῷ βίῳ σπουδῆς τῆς Ῥώμης πηγάζει ὡς ἄμεσος συνέπεια καὶ ἡ πρὸς τὴν παιδείαν ἔλλειψις εἰλικρινοῦς ἔρωτος. Πάντες ἔγραφον οὐχὶ ὑπὸ ἀκραιφνοῦς καὶ γενναίου αἰσθήματος ὑπὲρ προαγωγῆς τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀθανασίας τοῦ ὀνόματός των, ἀλλὰ μόνον διὰ τὸν πρὸς ὥραν ἔπαινον τῶν συγχρόνων, ἢ δι' ἄλλον τινὰ εὐτελῆ λόγον. Ὁ Κικέρων λέγει που, ὅτι πολλάκις ἔγραφεν ἐν καιρῷ νυκτὸς, διότι δὲν ἠδύνατο νὰ κοιμηθῇ. Ὁ αὐτὸς ἐτράπη εἰς συγγραφὴν τῶν φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων του, ἅτινα ἀληθῶς πάντα ἐν τέλει τοῦ βίου του ἐγράφησαν, ὅτε οἱ πολιτικοὶ ἀντίπαλοι ἀπέκλεισαν αὐτὸν ἀπὸ τῆς πολιτείας, ζητῶν ἐν τῇ συγγραφῇ παραμυθίαν καὶ ἐργασίαν, ὅπως αὐτὸς ὁμολογεῖ τοῦτο.

Τούτου ἕνεκα γράφουσι ταχέως καὶ ἀμελῶς· διότι ὁ συγγραφεὺς ἢ ζητεῖ χρήματα διὰ τῆς συγγραφῆς του, ὢν τυχὼν ἀδιαφορεῖ περὶ τῆς ἀληθοῦς ἀξίας καὶ τιμῆς

τῶν ἔργων τόυ, ὡς ὁ αὐτὸς Ὁράτιος (ἐν ἐπιϛ. 2, 1, 175), μαρτυρεῖ, ἢ ἔπαινον πρόσκαιρον· τοῦτον δὲ εὐκόλως ἔχει, ἢ διότι οἱ κριταί του εἰσὶν ἀνίκανοι νὰ κρίνωσι συγγράμματα, ἢ διότι καὶ αὐτὸς ἐπαινεῖ τὰ τῶν ἄλλων·

Discendo Alcæus puncto illius; ille meo qvis?
Quis nisi Callimachus? si plus adposcere visus,
Fit Mimnermus, et optivo cognomine crescit.

Μάτην δὲ παραγγέλλει ἀλλαχοῦ (ars poët. 383) ὁ αὐτὸς Ὁράτιος νὰ μὴ σπεύδωσιν εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ δημοσίευσιν τῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ νὰ τηρῶσιν ἀνέκδοτα μακρὸν χρόνον καὶ νὰ διορθώνωσι πολλάκις αὐτά.

Si qvidem olim—scripseris—nonumqve præmatur in annum.

Ἐκτὸς τούτων καὶ ἡ τοῦ κοινοῦ ἀμάθεια καὶ ἀνικανότης πρὸς ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν ἔργων τῆς διανοίας, καὶ ἡ ἔλλειψις ἔτι τῆς εἰς τοιαῦτα ἔργα ἀπαιτουμένης ἐλευθερίας, συνετέλεσαν οὐκ ὀλίγον εἰς παρεμπόδισιν γενναίων καὶ πρωτοτύπων συγγραφῶν. Καὶ πρότερον μὲν ἐπὶ τῆς δημοκρατίας ἡ μεγάλη τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς Ῥώμης πολιτικῶν ἀνδρῶν αὐστηρότης δὲν ἠνείχετο οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον τὴν ἐλευθεροστομίαν τῆς ποιήσεως· διὸ πρῶτον μὲν ἐν αὐτοῖς τοῖς σπαργάνοις ἐκώλυσαν τὴν κωμικὴν ποίησιν διὰ νόμου τῆς δωδεκαδέλτου, ὡς λέγει ὁ Ὁράτιος (ἐν ἐπιϛ. 2, 1, 140), ὕστερον δὲ ἐξέβαλον τῆς Ῥώμης τὸν ποιητὴν Ναίβιον, διότι ἐτόλμησε νὰ ἐπικρίνῃ τὰς πολιτικὰς πράξεις τῶν Σκιπιώνων καὶ Μετέλλων. Ἐπὶ δὲ τῶν αὐτοκρατόρων ἡ αὐστηρότης αὕτη κατὰ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου ἦτο ἔτι μείζων, διότι οἱ ἀπηνέστεροι τούτων καὶ τὴν μνήμην αὐτὴν

τῶν συγχρόνων ἤθελον ἀφαιρέσει, ἂν ἦτο αὐτοῖς δυνατὸν, ἵνα μὴ ἐνθυμῶνται τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενα, ὡς πικρῶς ἀποφαίνεται περὶ τούτων ὁ Τάκιτος ἐν βίῳ τοῦ 'Αγρικόλου (κεφ. 2). Τούτου ἕνεκα ὁ 'Ιουβενάλιος ἐξορίζεται τῆς 'Ρώμης καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγγραφεῖς φονεύονται. Honos alit artes λέγει ὁ Κικέρων (ἐν ἀρχῇ τῶν Τουσκουλανῶν σχολῶν του), ἀλλ' ἔπρεπε νὰ προσθέσῃ libertasqve, διότι ὁ δοῦλος οὔτε νὰ γράψῃ οὔτε νὰ συλλογισθῇ ἐλεύθερα δύναται. 'Ο 'Αριστοφάνης χλευάζει ἀπὸ σκηνῆς τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν 'Αθηναίων, καὶ αὐτοὺς τοὺς θεοὺς διακωμῳδεῖ, καὶ τὸν δεσπότην δῆμον μωρὸν καὶ κοῦφον γερόντιον ἀποκαλεῖ· ἀλλ' ὁ δῆμος, διακρίνων σπουδὴν ἀπὸ παιδιᾶς, δὲν κολάζει τὸν ποιητὴν διὰ τὴν ἐλευθεροστομίαν του, ἀλλὰ στέφει αὐτὸν διὰ τὴν ποιητικὴν ἀξίαν τῆς κωμῳδίας του. Βλ. καὶ ἄλλας ὁμοίας κρίσεις παρὰ Mommsen 1, 232 καὶ ἀλλαχοῦ.

210) 'Αλλ' οὐδὲ τότε ἡ φιλοδοξία καὶ ἀπληστία ἄφινεν αὐτοὺς νὰ ἡσυχάσωσιν, ὡς ὁ παρὰ Τακίτῳ ἐν βίῳ 'Αγρικόλου (κεφ. 30) Βρετανὸς λέγει περὶ τῶν 'Ρωμαίων· Raptores orbis, postqvam cuncta vastantibus defuere terræ, et mare scrutantur. Si locuples hostis est, avari; si pauper, ambitiosi. Qvos non Oriens, non Occidens satiaverit. Soli omnium opes atqve inopiam pari affectu concupiscunt. 'Ομοίας κρίσεις περὶ τῆς 'Ρωμαίων ἀπληστίας φέρει ὁ Vell. 2, 27 καὶ Just. 38, 6 καὶ Sallust. ἐν τοῖς τῶν ἱστοριῶν του ἀποπασμ. 4, 5 κατὰ τὴν ἔκδ. τοῦ Jacobs. Πρβ. τἀναντία τούτων ἀνωτέρω ἐν 174 σημ., ἔνθα ὁ λόγος περὶ ἀρετῶν τῶν ἀρχαιοτέρων 'Ρωμαίων.

ΤΑ ΤΗΣ ΤΕΛΕΤΗΣ

ΤΩΝ

ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΗΡΙΩΝ ΤΟΥ ΑΝΔΡΙΑΝΤΟΣ

ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Ε',

ΓΕΝΟΜΕΝΗΣ ΤΗι 25 ΜΑΡΤΙΟΥ ΤΟΥ 1872.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Σ. Κ. ΒΛΑΣΤΟΥ.

(Ἐν ὁδῷ Ἑρμοῦ, Ἀριθ. 178).

1872.

ΕΥΣΕΒΙΗΝ ΣΠΕΙΡΩΝ ΠΑΤΡΙΟΥΣ ΤΕ ΛΟΓΟΥΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΧΡΙΣΤΩΙ ΠΑΤΡΗΙ ΕΗΙ Τ ΕΒΙΩ.
ΚΑΤΘΑΝΕ Δ ΩΣ ΕΒΙΩ ΜΙΜΗΤΗΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΣ
ΨΥΧΗΝ ΔΟΥΣ ΠΡΟΦΡΟΝΩΣ ΛΥΤΡΟΝ ΥΠΕΡ ΠΟΛΕΩΝ.
ΤΟΥ Δ ΑΡΑ ΜΟΥΣΑΩΝ ΟΙΚΟΥ ΠΑΡΟΣ ΙΔΡΥΤΑΙ ΕΙΚΩΝ
Η ΔΕ ΕΝΙΕΙΣΑ ΝΟΟΥ ΖΗΛΟΝ ΕΟΥ ΠΡΟΠΟΛΟΙΣ.

Φιλίππου Ἰωάννου ἐπίγραμμα εἰς τὸν Πατριάρχην, χαραχθὲν ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τῆς εἰκόνος αὐτοῦ.

Μὴ λησμονῆτε τὸ σχοινί, παιδιά, τοῦ Πατριάρχου.

Α. Βαλαωρίτου.

Ἡ 25 μαρτίου ἐπανηγυρίσθη ἐφέτος μεγαλοπρεπέστερον ἢ ἄλλοτε, διότι συνέπεσε νὰ τελεσθῶσιν ἐν αὐτῇ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε′ κατὰ τὸν ἑπόμενον τρόπον.

Ἐπὶ τοῦ προσώπου τοῦ Πανεπιστημίου ἐν τῇ ἀνατολικῇ τούτου πλευρᾷ ὑψώθη πρό τινων ἡμερῶν ὁ τοῦ Πατριάρχου ἀνδριάς, οὗτινος τὴν δαπάνην κατέβαλεν ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ φιλογενὴς Γεώργιος Ἀβέρωφ, ἐπεξειργάσθησαν δὲ οἱ ἐν Ἀθήναις καλλιτέχναι ἀδελφοὶ Φυτάλαι.

Κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἐκδοθὲν πρόγραμμα τῆς ἐθνικῆς ἑορτῆς ὡρίσθη ἡ δωδεκάτη μεσημβρινὴ ὥρα τῆς 25 μαρτίου διὰ τὴν τῶν ἀποκαλυπτηρίων τελετήν. Πρὸ τῆς ὥρας ταύτης ἤρχισαν νὰ συνέρχωνται ἐπὶ τῆς νεωστὶ φυτευθείσης καὶ κοσμιθείσης πλατείας τοῦ Πανεπιτημίου οἱ τῆς πόλεως κάτοικοι καὶ μέγα πλῆθος ξένων, ὧν πολλοὶ κατὰ τὸ ἔαρ ἐνδημοῦσιν ἐν Ἀθήναις, αἱ ἀρχαὶ τοῦ Κράτους πᾶσαι καὶ μέρος τοῦ στρατοῦ, καταλαβόντες πᾶσαν τὴν πλατεῖαν καὶ τοὺς ἐξώστας τῶν πέριξ οἰκιῶν καὶ τῆς παρακειμένης Σιναίας Ἀκαδημίας. Ἀκριβῶς κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν ὥραν ἦλθε καὶ ὁ Βασιλεὺς μετὰ τῆς Βασιλίσσης καὶ πολλῶν ἐπισήμων ξένων, καὶ ἀνέβησαν πάντες εἰς τὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλατείας ἐγερθεῖσαν κομψοτάτην σκιάδα. Οὕτω συνελθὸν ἐν τῷ πρὸ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῆς ἀρχαιοπρεποῦς Σιναίας Ἀκαδημίας χώρῳ πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ μέγα περιέχουσιν αἱ νεώτεραι Ἀθῆναι, ἀνέμενεν ἐν ἡσυχίᾳ νὰ ἴδῃ τὸν ἀποκαλυφθησόμενον ἀνδριάντα καὶ νὰ ἀκούσῃ τὰς εἰς αὐτὸν ἑτοιμασθείσας προσφωνήσεις.

Ἐν τῇ προσδοκίᾳ ταύτῃ τοῦ κοινοῦ ἀναβὰς ὁ τοῦ Πανεπιστημίου Πρύτανις ἐπὶ τὸ μεταξὺ τῆς σκιάδος καὶ τοῦ Πανεπιστημίου κατασκευασθὲν βῆμα, ἔδωκε σημεῖον, καὶ εὐθὺς κατέπεσαν αἱ τὸν ἀνδριάντα περικαλύπτουσαι ἐθνικαὶ συμαῖαι· καὶ οὕτως ἀναφανεὶς ἐν ἁπάσῃ τῇ σεμνοπρεπείᾳ του προσείλκυσε πάντων τὰ βλέμματα. Εἶτα ἐν βαθυτάτῃ σιγῇ ἤρχισεν ὁ Πρύτανις ν' ἀπαγγέλλῃ τὴν κατ' ἀπόφασιν τῆς ἀκαδημαϊκῆς συγκλήτου ἑτοιμασθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἑπομένην προσλαλιάν. Μετὰ τὸν πρύτανιν ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸ βῆμα ὁ ποιητὴς κ. Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, ἐπὶ τούτῳ κληθεὶς ἐκ Λευκάδος παρὰ τῆς Πρυτανείας, καὶ μὲ φωνὴν ἠχηρὰν καὶ ὑπόκρισιν μοναδικὴν ἐξεφώνησεν τὸν εἰς τὸν Πατριάρχην ὕμνον, πολλάκις διακοπτόμενος ὑπὸ τῶν εὐφημιῶν τοῦ περιεστῶτος πλήθους. Ἡ ἀνάμνησις τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἡμῶν ἀγῶνος, οὗ τὰς φρικαλέας σκηνὰς ἦγε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ περιεστῶτος λαοῦ ὁ ἔνθους ποιητὴς διὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ ποιητικῆς φαντασίας καὶ φωνῆς καὶ γλώσσης, καὶ αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι τούτου περιπέτειαι καὶ συνέπειαι συνεκίνησαν εἰς ὕπατον βαθμὸν τὸ αἴσθημα πάντων καὶ προεκάλεσαν πολλῶν τὰ δάκρυα. Ὑπὸ τοιαύτας ἰσχυρὰς ἐντυπώσεις ἔληξε μετὰ τοῦ ᾄσματος τοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ ἐθνικὴ αὕτη τελετή, ἧς ἡ ἀνάμνησις θὰ διατηρῆται ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν τῇ διανοίᾳ τῶν παρευρεθέντων.

ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΟΙΔΙΜΟΝ
ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟΝ ΤΟΝ Ε',

ἐκφωνηθεὶς τῇ 25 Μαρτίου 1872 ἐν τῇ τελετῇ τῶν ἀποκαλυπτηρίων τοῦ ἀνδριάντος τούτου,

Ὑπὸ

ΕΥΘΥΜΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΧΗ,
Πρυτάνεως τοῦ Πανεπιστημίου.

Καὶ πάλιν καλεῖ ἡμᾶς, γαληνότατε Ἄναξ, εἰς νέαν πανήγυριν ἡ ἀθάνατος τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' μνήμη. Καὶ πάλιν δίδει ἡμῖν ἀφορμὰς λόγων ἡ ἀμάραντος αὐτοῦ δόξα.

Πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἀνυψώθης, ἱερώτατε Πατριάρχα, ὑπὸ ἀσεβῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ προθύρου τοῦ πατριαρχείου σου, ἀφ' οὗ, παραδίδων τὸ πνεῦμα εἰς Κύριον, ηὐλόγεις τὸν ἐκλεκτόν σου λαὸν καὶ ηὔχεσο ὑπὲρ τῆς αἰσίας ἐξόδου αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, πρὸς ὃν ἀπεδύετο γενναιοψύχως καὶ καρτερικῶς, ἀλλ' ἀνέτοιμος, τῶν πάντων ἐστερημένος, ἐπὶ τὸν Ὕψιστον μόνον ἁπάσας τὰς ἐλπίδας ἔχων διὰ τὴν ἱερότητα τοῦ ἀγῶνός του. Μετὰ πεντήκοντα ἔτη ἀνυψοῦσαι πάλιν, ἀλλὰ μεγαλοπρεπῶς καὶ ἐνδόξως ἐν ἀφομοιώματι, ὃ ἤγειρεν ἐν ἐπιφανεστάτῳ καὶ ἐλευθέρῳ τόπῳ ἡ πρὸς σὲ εὐγνωμοσύνη τοῦ ἐκλεκτοῦ σου λαοῦ, καὶ ἐνώπιόν σου προσέρχεται οὗτος σήμερον, οἷον ἐφαντάζετο ἡ ἁγία σου ψυχὴ καὶ ηὔχετο νὰ ἐξέλθῃ τῇ θείᾳ συνάρσει ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης δοκιμασίας. Ναί· ἐξῆλθεν ὅπως ηὔχεσο, καὶ σήμερον συνῆλθε πρὸ τοῦ σοῦ ἀφομοιώματος ἐλεύθερος, αὐτόνομος, βασιλευόμενος, ἔχων θάλλοντα βασιλι-

κὸν οἶκον, ὑπουργεῖον, ἱερὰν σύνοδον, βουλὴν, ἀρχὰς, στρατὸν καὶ πάντα τὰ στοιχεῖα λαοῦ ἐλευθέρου καὶ αὐτοκυβερνωμένου.

Ὁποία ἡ τῶν χρόνων μεταβολή! Ὁποία ἡ τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου ἀλλοίωσις! Ὁ ἐκλεκτός σου λαὸς, παναγιώτατε Πατριάρχα, δοξολογήσας σήμερον ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ κατὰ τὸ εἰωθὸς τὸν Ὕψιστον διὰ τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην, συνῆλθεν ἐνταῦθα ὅπως προσφέρῃ φόρον εὐγνωμοσύνης καὶ πρὸς σὲ τὸν μοχθήσαντα, παθόντα καὶ ἀποθανόντα ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ σωτηρίας· διότι ἀπολαύων τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας, οὐδόλως λησμονεῖ τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ ἑκουσίως[1] ἀποθανόντας· ἀλλ' ἀείποτε μετ' εὐγνώμονος δια-

(1) Ἀληθῶς ὁ τοῦ Πατριάρχου θάνατος ἦτο ἑκούσιος, διότι πολλάκις ἠδύνατο ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὅπως σωθῇ, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησεν, ἵνα μὴ δείξῃ ὅτι ὑπάρχει συνωμοσία τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς δυναστείας τοῦ Σουλτάνου καὶ οὕτω δώσῃ ἀφορμὰς εἰς σφαγὰς τούτων. Ὁ κ. Ἰωάννης Παπαῤῥηγόπουλος, πρῶτος διερμηνεὺς τοῦ ἐν Πάτραις ῥωσσικοῦ προξενείου ἐν καιρῷ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὄργανον ταύτης σπουδαιότατον, διηγεῖται καὶ σήμερον ἔτι, ὅτι σταλεὶς παρὰ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ καὶ Ἀνδρέου Ζαΐμη καὶ ἄλλων προκρίτων Πελοποννησίων εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν Ὑψηλάντην κατὰ ἀπρίλιον τοῦ 1820, ἐξέθηκεν αὐτοῖς τὴν κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου, ὅπως πείσῃ τὸν Ὑψηλάντην νὰ μὴ ἐπισπεύσῃ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου, μέχρις οὗ κάλλιον παρασκευασθῇ τὸ ἔθνος. Ὁ Ὑψηλάντης, ἀποδεχθεὶς τὰς τῶν Πελοποννησίων προτάσεις περί τε ἀναβολῆς τοῦ πολέμου καὶ περὶ τῆς ἐνάρξεως τούτου ἐν Βλαχίᾳ, μεριμνῶν δὲ καὶ περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ Πατριάρχου, ἔπεμψεν τὸν αὐτὸν Παπαῤῥηγόπουλον, ὡς οὗτος λέγει, μετὰ χρημάτων πρὸς τὸν Πατριάρχην, ὅπως προτείνῃ τούτῳ νὰ προλάβῃ νὰ φύγῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ πολέμου, ἵνα μὴ φονευθῇ. Ὁ Πατριάρχης ὅμως οὐδόλως ἀπεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, εἰπὼν ὅτι προτιμᾷ ν' ἀποθάνῃ ἢ φεύγων νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ὑπάρχει συνωμοσία κατὰ τῶν Τούρκων καὶ προκαλέσῃ σφαγὰς τῶν Χριστιανῶν. Ὁ αὐτὸς Παπαῤῥηγόπουλος βεβαιοῖ, ὅτι μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἐπροτάθη πάλιν τῷ Πατριάρχῃ παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωσσικῆς πρεσβείας νὰ σωθῇ, διὰ ῥωσσικοῦ πλοίου εἰς Ὀδησσὸν καταφεύγων, ἀλλὰ διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν.

νοίας καὶ τιμᾷ καὶ σέβεται καὶ γεραίρει, οἷς δύναται τρόποις, τὴν μνήμην, καὶ ἐξυμνεῖ τὰς ἀρετὰς καὶ πράξεις αὐτῶν.

Πολλοὶ πολλάκις, ἱερώτατε Πάτερ, δεινοὶ καὶ εὔγλωττοι ῥήτορες καὶ ἡδυεπεῖς ποιηταὶ ἐξύμνησαν τὰς σὰς ἀρετὰς, ὥστε οὐδεμία ὑπερβολὴ ὑπελείφθη ἐν τούτῳ· καὶ σήμερον ἔτι θέλει ἐξυμνήσει αὐτὰς καλλικέλαδος ἀηδὼν, καὶ μὲ ἄνθη τοῦ νέου Ἑλικῶνος καὶ Παρνασσοῦ θέλει κοσμήσει τὴν σὴν ἀθάνατον μνήμην. Ἀλλ' ἂν καὶ νῦν ἦτο καιρὸς νὰ ἐξυμνηθῶσι καὶ πάλιν αὗται ὑπὸ ῥήτορος, ἤθελον κληθῆ βεβαίως εἰς τοῦτο οἱ παρ' ἡμῖν καὶ δύναμιν καὶ τέχνην λόγου κεκτημένοι, ὅπως μὴ ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ τοῦ λέγοντος ἐλαττωθῇ ἡ τιμὴ καὶ σμικρυνθῇ ἡ δόξα περικλεοῦς ἀνδρὸς καὶ μεγάλων πράξεων. Οὐδέποτε ἡ ἀσθενής μου φωνὴ ἤθελε τολμήσει ὅπως διακινδυνεύσῃ ἐν λόγῳ ἀτέχνῳ καὶ κοινῷ δόξα ἀμάραντος καὶ ἀθάνατος μνήμη. Ἀλλὰ, τυχὼν νῦν προϊστάμενος τοῦ τῶν Μουσῶν ἱεροῦ τούτου τεμένους, καλοῦμαι ἐκ καθήκοντος, ὅπως δηλώσω πόθεν ἡ συνέλευσις αὕτη, τίνες οἱ λόγοι οἱ προκαλέσαντες τὴν ἐν τῇ περικαλλεῖ ταύτῃ πλατείᾳ τοῦ πανδιδακτηρίου ἡμῶν ἵδρυσιν τοῦ σοῦ ἀφομοιώματος, καὶ προσαγορεύσω πρῶτος ἐν ὀνόματι τοῦ συνελθόντος ἑλληνικοῦ λαοῦ τὴν σεπτὴν ταύτην εἰκόνα σου, ἣν οὗτος εὐγνωμονῶν ἐγείρει εἰς τὴν σὴν ἀθάνατον μνήμην παρὰ τὴν εἰκόνα ἄλλου ἀθανάτου Ἕλληνος, πρὸ σοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος μοχθήσαντος καὶ ἀποθανόντος, Ῥήγα τοῦ Φεραίου.

Πέποιθα, Πάτερ ἅγιε, ὅτι ἡ φωνή μου, ὅσον ἀσθενὴς καὶ ἂν ἦναι, θέλει ἠχήσει εὐαρέστως εἰς τὰς σὰς ἀκοὰς, διότι ἐξέρχεται ἐκ προσφιλοῦς σοι καρδίας, εἶναι φωνὴ τῆς γεννησάσης σε γῆς, εἶναι φωνὴ ἐλαχίστου συμπολίτου καὶ συνδημότου σου, εἶναι φωνὴ καθήκοντος, καὶ ὡς τοιαύτη θέλει τύχει, πιστεύω, τῆς ἐπιεικείας καὶ τοῦ ὧδε συνελθόντος ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ἔτος μόλις συμπληροῦται σήμερον, φίλη ὁμήγυρις, ἀφ' ὅτου ἡ κλεινὴ τῆς Ἀθηνᾶς πόλις ὑπεδέχθη πανηγυρικῶς τὸ ἱερὸν σκήνωμα τοῦ Πατριάρχου καὶ ἐκήδευσε μετὰ λαμπρότητος πρωτοφανοῦς παρ' ἡμῖν, συγκινητικῆς καὶ ἀνεξαλείπτου ἀπὸ τῆς μνήμης τῶν τῆς τελετῆς ἐκείνης μετασχόντων, οἵα προσῆκεν εἰς τὸν πρῶτον ἱερομάρτυρα τῆς Πατρίδος. Ἰδοὺ συνέρχεται πάλιν ἡ αὐτὴ πόλις καὶ ἐν αὐτῇ τὸ ὅλον ἔθνος, ὅπως τελέσῃ τὴν τῶν ἀποκαλυπτηρίων τελετὴν τοῦ ἀνδριάντος, ὃν ἡ εὐγνωμοσύνη αὐτοῦ ἐγείρει εἰς τὸν ἀπαράμιλλον πατριωτισμὸν εἰς μεγάλας καὶ περιφανεῖς πράξεις πρὸς παραδειγματισμὸν τοῖς ἐπιγινομένοις.

Γενναιόφρων ἀληθῶς ἡ ἐπίνοια τοῦ ἀκραιφνοῦς Ἕλληνος Γεωργίου Ἀβέρωφ[1], ὅστις διερμηνεὺς γενόμενος

(1) Ὁ κ. Ἀβέρωφ, μαθὼν ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ Πανεπιστημίου ἀπῄτει τὴν ἐν τοῖς προθύροις τούτου ἵδρυσιν δύο ἀγαλμάτων, ἐδήλωσε τῇ πρυτανείᾳ ὅτι ἀναδέχεται αὐτὸς ἰδίαις δαπάναις τὴν ἵδρυσιν τούτων, καὶ προσεκάλεσε τὴν πρυτανείαν νὰ ὁρίσῃ τὰ ἀπεικονισθησόμενα πρόσωπα. Ἡ τοῦ Πανεπιστημίου σύγκλητος, ἀποδεχθεῖσα εὐγνωμόνως τὴν πρότασιν, ἀπεφάσισε νὰ ἱδρυθῶσιν αἱ εἰκόνες τοῦ Ῥήγα καὶ τοῦ Κοραῆ· ἡ μὲν ὅπως ἀντιπροσωπεύῃ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας, ἡ δὲ τὴν ἐπάνοδον τῶν Μουσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ ὑπὲρ τῶν γραμμάτων καὶ τῆς γλώσσης μοχθήσαντος Κοραῆ. Ἀλλ' ὁ κ. Ἀβέρωφ δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν πρυτανείαν τῆς 24 ὀκτωβρίου τοῦ 1868 ἐπεδικομήσας τὴν ἀπόφασιν τῆς συγκλήτου, παρετήρησεν ὅτι καλὸν ἦτο νὰ ἀντιπροσωπευθῇ καὶ ἡ θρησκεία, ἥτις διέσωσε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, καὶ παρηγόρει τὸ ἔθνος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς πικρᾶς δουλείας καὶ εὐηγγελίζετο τὴν ἐλπίδα τῆς ἐθνικῆς ἀναστάσεως. Ταύτην δὲ ἐνόμιζεν ὅτι ἄριστα ἀντιπροσωπεύει ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος. Διὸ ἐξητήσατο νὰ εὑρεθῇ θέσις κατάλληλος πρὸ τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως ἱδρυθῇ ἀνδριὰς τοῦ μεγάλου τούτου Ἱεράρχου, ὃν βλέπουσα ἡ σπουδάζουσα νεολαία, ὡς αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς τὴν πρυτανείαν ἐπιστολῇ του λέγει, «θὰ ἐμπνέηται ὑπὸ τριπλοῦ αἰσθήματος τῆς πρὸς τὸν θεὸν πίστεως, τῆς πρὸς τὴν ἐλευθερίαν λατρείας, καὶ τοῦ πρὸς τὰ γράμματα ἔρωτος. Καὶ θὰ ἐμπνέηται οὐχὶ ὑπὸ κενῆς ἰδέας, ἀλλ' ὑπὸ παραδειγμάτων μεγάλων καὶ ἀξιομιμήτων, καὶ θὰ ἀναπολῇ εἰς τὴν μνήμην αὐτῆς μετὰ

τοῦ αἰσθήματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, παρέσχεν ἄφθονον τὴν δαπάνην εἰς ἀνίδρυσιν τῶν ἀνδριάντων τῶν δύο πρώτων ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας πολιτικῆς παλιγγενεσίας πεσόντων μεγάλων θυμάτων. Εὔστοχος βεβαίως καὶ ὑψηλὴ ἡ ἀπόφασις καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου, ἥτις τόπον ἱδρύσεως τῶν ἀνδριάντων τούτων ἐξελέξατο τὸ πρόθυρον τοῦ ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου. Τὸν λόγον τούτου ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς πολλαῖς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους πράξεσιν, καὶ ἰδίως ἐν οἷς ὑπὲρ τῆς παιδείας αὐτοῦ ἐξετέλεσαν οἱ ἄνδρες οὗτοι.

Τίς τῶν ἐν ἡμῖν πρεσβυτέρων δὲν τηρεῖ ἔτι ἐναύλους εἰς τὰς ἀκοὰς τὰς λιγυφθόγγους τοῦ Ῥήγα ᾠδάς, αἵτινες ᾀδόμεναι ἀνεμίμνησκον τὸ ἔθνος τῆς ἀρχαίας αὐτοῦ εὐκλείας, καὶ παρώρμων αὐτὸ εἰς τὸν μέγαν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα; Τίς τῶν συγχρόνων αὐτοῦ Ἑλλήνων βλέπων καὶ ἀκούων τὸν Ῥήγαν δὲν κατενόει, ὅτι ὁ θερμουργὸς οὗτος Ἕλλην ἐγεννήθη καὶ ἔζη μόνον, ὅπως ἐργασθῇ ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους, καὶ ὅτι ὑπὲρ ταύτης καὶ μόνης νύκτα καὶ ἡμέραν διενοεῖτο καὶ ἔπραττε; Τίς ἡμῶν καὶ σήμερον ἀναγινώσκων τὰ ᾄσματα αὐτοῦ δὲν κατανοεῖ ὅτι ἡ φλογερὰ τοῦ Ῥήγα καρδία εἶχε μεταβληθῆ εἰς πυρώδη κάμινον, ἧς τὸ πῦρ ἔμελλε νὰ θερμάνῃ τὰς τότε ψυχρὰς τῶν Ἑλλήνων καρδίας καὶ νὰ κατακαύσῃ τοὺς ἀγρίους τούτων τυράννους; Τίνος ἀληθῶς καὶ νῦν ἔτι δὲν θερμαίνεται ἡ καρδία, δὲν ἐξαίρεται

παλλούσης ὑπὸ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὑπηφανείας καρδίας, ὅτι τοιοῦτοι ὑπῆρξαν οἱ ἄνδρες, οἱ ἀναγεννήσαντες ὡς διὰ θαύματος τὴν Ἑλλάδα, καὶ τούτων τὸ παράδειγμα πρέπει νὰ ἀκολουθῇ, ἵνα παραδώσῃ αὐτὴν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς μείζονα, κραταιοτέραν καὶ ἐνδοξοτέραν». Τοιαῦτα δὲ γράψας, ἀνεδέχθη προθύμως τὴν δαπάνην καὶ τῆς τοῦ Πατριάρχου εἰκόνος. Περὶ δὲ τῆς τοῦ Κοραῆ ἀπέσχε ν' ἀποφανθῇ, πιστεύων ὅτι οἱ πολλοὶ καὶ πλούσιοι Χῖοι, συμπολῖται τοῦ Κοραῆ, θέλουσιν ἐγείρει καὶ τούτου τὸν ἀνδριάντα. Τὰ περὶ τούτου ἐκτίθενται ἐκτενέστερον ἐν τῇ πρυτανικῇ λογοδοσίᾳ τοῦ κ. Θ. Ὀρφανίδου τὸ 1868.

ἡ διάνοια; Τίς δὲν θαυμάζει τὸν μεγαλεπήβολον νοῦν, τὸ ζέον αἴσθημα, τὴν σιδηρᾶν θέλησιν τοῦ μουσολήπτου Φεραίου, ᾄδων ἢ ἄλλου ᾄδοντος ἀκούων τὰ ᾄσματα τούτου; Τίνος καὶ σήμερον ἔτι δὲν σκιρτᾷ ἡ καρδία, δὲν ἐξεγείρεται ἡ φαντασία, δὲν ὑψοῦται ἡ διάνοια εἰς ποθητὸν κόσμον ἐνεργείας καὶ ἐκ μόνης τῆς ἀναγνώσεως αὐτῶν;

Εἰ μὴ ἐν μέσῳ τῆς σιγῆς τοῦ τότε πολιτικοῦ θανάτου τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἐτόνιζε τὰς χορδὰς τῆς λύρας του ὁ Ῥήγας· εἰ μὴ διὰ ταύτης ἐξήγειρεν ἀπὸ τοῦ ληθάργου, εἰς ὃν ἐβύθισε τὸ ἔθνος ἡ μακρὰ καὶ δεινὴ δουλεία· εἰ μή, ὡς ἄλλος θεόπνευστος Ὀρφεύς, παρέσυρεν εἰς τὰς αὐτοῦ βουλὰς τοὺς συγχρόνους Ἕλληνας, καὶ μὴ ἐνέπνεεν αὐτοῖς αἰσθήματα ἐλευθεροφροσύνης, πατριωτισμοῦ καὶ τόλμης, πῶς ἄλλως θὰ διηγείρετο τὸ ἔθνος καὶ θὰ παρεσκευάζετο εἰς τὸν μέγιστον καὶ δεινότατον τῶν ἀγώνων, οὗ σύμβολον ἦτο ἡ ἐλευθερία ἢ θάνατος.

Ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῆς λύρας μόνης ἐνέβαλλε τότε ὁ Ῥήγας εἰς τὰ μέχρις αὐτοῦ κρυερὰ στήθη τῶν Ἑλλήνων θερμὰ αἰσθήματα πατριωτισμοῦ καὶ τόλμης, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων ἐδίδαξε τοὺς συγχρόνους ὁποίων ἐνδόξων προγόνων ἀπόγονοι ἦσαν, ὁποίας εὐγενοῦς φυλῆς τὸ αἷμα ἔφερον εἰς τὰς φλέβας. Διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀναχάρσιδος καὶ τῆς τυπώσεως τῶν γεωγραφικῶν τῆς Ἑλλάδος πινάκων, ἃ ὅσον μικρὰ ἔργα καὶ ἂν φαίνωνται νῦν, ἦσαν τότε μεγάλα καὶ δυσκατόρθωτα, κατορθωτὰ δὲ δι' ἀνενδότου καὶ ἀκαταβλήτου ἐν ταῖς δυσχερείαις καρτερίας· διὰ τούτων ἔθηκεν ὁ Ῥήγας πρὸ τοῦ νοὸς καὶ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν συγχρόνων του τὴν λαμπρότητα τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τὴν δόξαν τῆς χώρας, ἣν ἄλλοτε ἐκόσμησαν καὶ ἐκλέϊσαν ἥρωες, σοφοί, ἀριστοτέχναι, καὶ ἣν πρότυπον παντὸς καλοῦ κατέστησαν εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὰ ἀπαράμιλλα τῆς ἐπιστήμης καὶ καλλιτεχνίας ἀριστουργήματα, ὧν τὰ πλεῖστα κατέστρεψεν ὕστερον καὶ ἐξηφάνισε μακρὰ καὶ θηριώ-

δης δουλεία ἀμαθῶν καὶ ἀγρίων τυράννων. Τὴν κλεινὴν ταύτην χώραν δὲν ἠνείχετο ὁ Ῥήγας νὰ ποτίζωσιν ἐπὶ πλέον οἱ Ἕλληνες διὰ τῶν δακρύων καὶ τοῦ ἱδρῶτος αὐτῶν, ὅπως παράγῃ πλοῦτον πρὸς κορεσμὸν τῶν ἀπλήστων δεσποτῶν, καὶ ἄρτον εἰς τροφὴν τῶν δουλευόντων αὐτοῖς.

Σώζω ἔτι ἐν τῇ μνήμῃ μου ὁποίας βαθείας ἐντυπώσεις ἄφησεν ἐν τῇ παιδικῇ μου διανοίᾳ, ὁπόσον ἰσχυρὰ αἰσθήματα διήγειρεν ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἡ τῆς περιηγήσεως τοῦ Ἀναχάρσιδος ἀνάγνωσις, καὶ ὁποῖος ἄγνωστος τέως κόσμος ἐξετειλίσσετο πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἐμοῦ καὶ τῶν ὁμηλίκων μου μαθητῶν, ὅτε ὁ τῆς πατρίδος μου σχολάρχης, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἔξοδον τοῦ ἔθνους, ὅτε ἠνεῴχθησαν καὶ πάλιν αἱ θύραι τῆς παναρχαίας ἑλληνικῆς σχολῆς Δημητζάνης[1], ἀναρτήσας ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς σχολῆς, ἐξήπλωσε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν μικρῶν αὐτοῦ μαθητῶν τοὺς γεωγραφικοὺς πίνακας τοῦ Φεραίου. Ἔτι σφοδρότερα βεβαίως αἰσθήματα διηγέρθησαν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν συγχρόνων τοῦ Ῥήγα Ἑλλήνων, καὶ μάλιστα τῆς τότε νεότητος, καὶ θερμὰ δάκρυα ἔρρευσαν ἐπὶ τὰς παρειάς των, ὅτε ἀνεγίνωσκον τὸν Ἀνάχαρσιν καὶ ὅτε κατὰ πρῶτον ἴσως ἔβλεπον οἱ ὀφθαλμοί των σύμπασαν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν χώραν τῶν ἰδίων προγόνων, καὶ ἤκουον τὰ ἀρχαῖα εὔηχα καὶ προσφιλῆ τῆς ἑλληνικῆς γῆς ὀνόματα πόλεων, χωρῶν, ὀρέων καὶ ποταμῶν· ἑτέρωθεν δὲ ἀνελογίζοντο τὴν τοῦ ἔθνους δουλείαν καὶ ἀθλιότητα! Ὁποῖαι δὲ συγχρόνως προσδοκίαι, ἐλπίδες καὶ φόβοι κινδύνων δὲν ἐτάρασσον τὰ πνεύματα αὐτῶν διὰ τὸ ἄδηλον καὶ ἐπίφοβον μέλλον τῆς Πατρίδος!

(1) Τὴν ἱστορίαν τῆς σχολῆς ταύτης καὶ ὅσα ὁ Πατριάρχης ἔπραξεν, ὅπως καταστήσῃ αὐτὴν κοινὸν τῆς Πελοποννήσου παιδευτήριον καὶ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸ μέλλον, βλέπε ἐν τῇ ἐμῇ περὶ ταύτης πραγματείᾳ, ἥτις ἐξεδόθη τὸ 1847 ἐν Ἀθήναις.

᾿Αλλὰ στρέψωμεν ἤδη τὰ βλέμματα καὶ πρὸς δεξιὰ, καὶ βλέποντες ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς εἰκόνος τοῦ Πατριάρχου, ἐξετάσωμεν ἂν ἡ γλυφὶς τοῦ λιθοξόου ἠδυνήθη νὰ δηλώσῃ ἐπὶ τοῦ ψυχροῦ λίθου τὰ περὶ ἃ ἐστρέφετο διὰ παντὸς ἡ βαθεῖα διάνοια, τὸ σύννουν καὶ περιεσκεμμένον τοῦ Ποιμενάρχου τούτου. ᾿Αλλ᾿ ἂν ἡ γλυφὶς δὲν ἐδήλωσε τοῦτο, ἂν ὁ ἄφωνος λίθος δὲν φανερώνει σαφῶς αὐτὸ, ἂς ζητήσωμεν τοῦτο ἐν τῷ βίῳ καὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ. ᾿Εκ τούτων μανθάνομεν σαφῶς ὅτι τὰ ὑπὲρ ὧν ἐβουλεύετο καὶ ἐσκέπτετο, καὶ ὑπὲρ ὧν ἐμόχθει ἦσαν ἡ π α ι δ ε ί α κ α ὶ ἡ ἐ κ κ λ η σ ί α ἡμῶν. Ὑπὲρ τούτων εἰργάσθη διὰ παντὸς τοῦ βίου, καὶ ἰδιωτεύων καὶ ἀρχιερατεύων καὶ πατριαρχεύων· ὑπὲρ τούτων καὶ ἐτελεύτησεν ὡς μάρτυς. Διότι ἀμφότερα ταῦτα ἐνόμιζε βάσεις καὶ οὐσιωδέστατα στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς ὑπάρξεως· τὴν μὲν παιδείαν πνευματικὴν τοῦ Ἕλληνος τροφὴν, τὴν δὲ θρησκείαν τροφὸν καὶ παρήγορον καὶ σωτῆρα αὐτοῦ ἐν τοῖς δεινοῖς τῆς δουλείας χρόνοις.

Τὰ ὑπὲρ τούτων αἰσθήματα, φέρων ἐν τῇ καρδίᾳ ἀπὸ τῶν παιδικῶν αὐτοῦ χρόνων καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης διδασκαλίας του ἐν τῇ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ πατρίδος Μονῇ, τῇ τοῦ φιλοσόφου ἐπικαλουμένῃ[1], ἐνίσχυσε μὲν διὰ τῆς

(1) Περὶ τῆς παρὰ τὴν Δημητσάνην Μονῆς ταύτης, ἥτις ἐκτίσθη ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ τὸν Ι′ αἰῶνα, ἐξέδωκα ἰδίαν διατριβὴν ἐν τῷ «Εὐαγγελικῷ Κήρυκι» τοῦ 1865, ἀφορμὴν λαβὼν ἔκ τινος ἀρχαίου κώδηκος ταύτης, εὑρισκομένου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς σχολῆς Δημητσάνης. ᾿Εν τῷ κώδηκι τούτῳ ὑπάρχουσι γεγραμμένα ὀνόματα πολλὰ ἀρχιερέων καὶ πατριαρχῶν, ἐν οἷς καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχαιοτέρων τοῦ ιϛ′ αἰῶνος, πάντων ἐκ Δημητσάνης καὶ τῶν περιχώρων αὐτῆς καταγομένων. ᾿Εκ τούτων δὲ καὶ ἄλλων δεδομένων ἀπέδειξα, ὅτι ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ὑπῆρχεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι σχολεῖον, ἐν ᾧ ἐδιδάσκοντο οἱ παῖδες καὶ μοναχοὶ ἑλληνικὰ γράμματα, ὅπως καὶ ὕστερον ἐν τῇ σχολῇ ἐν Δημητσάνῃ, τῇ ἱδρυθείσῃ, κατὰ τὸ 1764· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν ἀρχιερέων

ἣν ἐκτήσατο ἀλλαχοῦ τελειοτέρας παιδείας, ἐξεδήλωσε δὲ κατὰ πρῶτον ἐν τῇ τῆς μεγαλοπόλεως Σμύρνης μητροπόλει, ἔνθα πρῶτον ἐκλήθη ἱεράρχης· ἔνθα διδάσκων καὶ νουθετῶν πάντοτε καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ ποίμνιον, ἔπειθε πάντας διὰ τῆς μελιῤῥύτου αὐτοῦ γλώσσης, ὅτι θρησκεία καὶ παιδεία εἰσὶ τὰ μόνα, ἀφ' ὧν ἡ πατρὶς προσδοκᾷ τὴν ἀναγέννησίν της, καὶ δι' ὧν οἱ Ἕλληνες δύνανται νὰ ἀναφανῶσι καὶ πάλιν ἐν τῷ κόσμῳ ὡς ἔθνος, καὶ νὰ ἐλπίσωσί ποτε ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν.

Ἀλλ' ἡ Σμύρνη ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ἦτο πόλις, ὅσον πολλοὺς καὶ ἂν εἶχεν Ἕλληνας κατοίκους, ἦτο μία μόνον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μερίς· αὐτὴ μόνη ἤκουεν, αὐτὴ καὶ ἐπείθετο εἰς τὰ διδάγματα ταῦτα τοῦ ἰδίου Ἱεράρχου. Τοιαῦτα διδάγματα, ὅπως μεταδοθῶσιν εἰς ὅλον τὸ ἔθνος, καὶ φέρωσι τοὺς ἐθνωφελεῖς αὐτῶν καρποὺς, ἔπρεπεν ἀπὸ ὑψηλῆς περιωπῆς νὰ διασαλπίζωνται· ἔπρεπεν ἀπὸ πανελληνίου, οὕτως εἰπεῖν, ἄμβωνος νὰ κηρύσσωνται, καὶ ὑπὸ δεξιοῦ καὶ δραστηρίου τῆς ὅλης ἐκκλησίας ἰθύντορος νὰ ἐμφυτεύωνται εἰς τὴν καρδίαν παντὸς Ἕλληνος, ὅπως ῥιζοβολήσωσι ταχέως καὶ καρποφορήσωσι δαψιλῶς.

Ἀπὸ τῆς μητροπόλεως λοιπὸν Σμύρνης καλεῖται ἐπὶ τὸν τοῦ Χρυσοστόμου θρόνον ὁ ἐκλεκτὸς τῆς ἐκκλησίας, ὁ ἔνθους Γρηγόριος, ἐν χρόνοις μάλιστα, καθ' οὓς ἀπη-

---

ἀνερχόμενος εἰς ἑξήκοντα, ὧν οἱ πλείονες ἀρχαιότεροι τοῦ ις' αἰῶνος, πάντες δὲ ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως καταγόμενοι.

Ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα καὶ ὁ ὕστερον περικλεὴς γενόμενος Πατριάρχης Γρηγόριος, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ σχολῇ τῆς Δημητσάνης· διότι αὕτη μὲν ἐκτίσθη τὸ 1764, ὁ δὲ Πατριάρχης, γεννηθεὶς τὸ 1745, ἀπεδήμησεν εἰκοσαετὴς εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ διδασκάλου Ἀθανασίου Μπουσοπούλου, ὅστις ἐδίδαξεν ἐνταῦθα ἐπὶ πολλὰ ἔτη τόν τε Γρηγόριον καὶ ἄλλους πολλοὺς νέους. Βλ. Σάθα βιογραφίας ἑλλ. λογίων ἐν σελ. 620. καὶ Χρυσαλλίδα ἐν τόμ. δ'. σελ. 314.

τεῖτο μεγάλη περίνοια, μεγίστη σύνεσις οὐ μόνον ὅπως ἐνεργήσῃ ἃ ἔφερεν ἐν τῷ νῷ, ἀλλ' ὅπως ἐνεργήσῃ αὐτὰ οὕτως, ὥστε καλύψῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὸν τελικὸν σκοπὸν καὶ σώσῃ τὸ ἔθνος ἀπὸ πρoώρων καὶ ἀπερισκέπτων ἐνεργειῶν. Ἀληθῶς οἱ χρόνοι, καθ' οὓς ἐκλήθη ὁ βαθύφρων Πατριάρχης νὰ ἰθύνῃ τοὺς οἴακας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἦσαν χρόνοι ἐνεργείας, ζωῆς καὶ κινδύνων. Τότε ἐξεφαίνετο πανταχοῦ ὁ τοῦ ἔθνους ὀργασμὸς ὑπὲρ τῆς παιδείας. Τότε οἱ τῆς Οὐγγροβλαχίας Ἕλληνες ἡγεμόνες, οἱ ἁπανταχοῦ τῆς Τουρκίας λόγιοι ἀρχιερεῖς, οἱ ἁπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης καὶ Ἀσίας πλούσιοι ὁμογενεῖς ἔργοις καὶ λόγοις ἔσπευδον πρὸς τὸν μέγαν σκοπὸν, προστατεύοντες τὰ γράμματα καὶ τοὺς περὶ ταῦτα διατρίβοντας λογίους τιμῶντες, καὶ τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐπιστήμης γενναίως ἀμείβοντες. Πανταχοῦ τῆς Τουρκίας, Αὐστρίας, Ῥωσσίας, ὅπου Ἕλληνες, ἱδρύοντο σχολεῖα ἑλληνικά. Πανταχοῦ οἱ διδάσκοντες ἐτιμῶντο, καὶ οἱ γινώσκοντες τὴν τέχνην τοῦ γράφειν εὕρισκον προθύμους συνεργοὺς τοὺς πλουσίους, παρέχοντας ἀφθόνως τὰ πρὸς συγγραφὴν καὶ ἔκδοσιν ἐπιστημονικῶν καὶ διδακτικῶν βιβλίων μέσα. Ἐντεῦθεν ηὐξήθη μέγας ὁ ἀριθμὸς τῶν τότε λογίων καὶ ὁ τῶν παντὸς εἴδους συγγραμμάτων, ἃ ἐξεδίδοντο ἐκ τοιαύτης ἐθνικῆς μεγαλοδωρίας ἀπὸ τοῦ ιη' αἰῶνος μεσοῦντος.

Καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ Γουτεμβέργου θεία τέχνη μετακαλεῖται τότε ἐξ Εὐρώπης ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὰς τέως ἀγνοούσας αὐτὴν τῆς Τουρκίας πόλεις, καὶ φιλοφρόνως ξενίζεται ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς τούτων συνοικίαις, ἐκπέμπουσα πανταχοῦ, ὅπου Ἕλληνες καὶ ἑλληνικὰ σχολεῖα, ἐκ τῶν πιεστηρίων της πνευματικὰ ὅπλα. Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἐν Βενετίᾳ καὶ Βιέννῃ καὶ Παρισίοις ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα δὲν μένουσιν ἀσυντελῆ εἰς τὸν πνευματικὸν τοῦτον τῆς νέας Ἑλλάδος ἀγῶνα.

Τίς τὸν τοιοῦτον καὶ τοσοῦτον πνευματικὸν ὀργασμὸν

τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους βλέπων δὲν προοιωνίζετο ἀγαθὰ ὑπὲρ αὐτοῦ; δὲν προῃσθάνετο ὅτι οὐχὶ μακρὰν ἦτο ὁ χρόνος, καθ' ὃν τὸ ἔθνος τοῦτο ἔμελλε νὰ διαῤῥήξῃ τοὺς τῆς τυραννίας βαρεῖς δεσμούς, καὶ νὰ ῥίψῃ τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἢ θανάτου κύβον, μὴ ἀνεχόμενον νὰ δουλεύῃ ἐπὶ πλέον ὑπὸ ἀμαθεστάτους καὶ κτηνώδεις τυράννους; Τίς ἀπὸ τοῦ λυκαυγοῦς τῆς ἠοῦς δὲν προσδοκᾷ τὸν φωτοβόλον τῆς ἡμέρας φωστῆρα;

Ἐν τῷ γενικῷ τούτῳ ὀργασμῷ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, περὶ τὰ τέλη τοῦ ιη' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιθ' αἰῶνος, ἀναβὰς τρὶς ἐπὶ τὸν οἰκουμενικὸν τῆς ἐκκλησίας θρόνον, συμπράκτορα καὶ συνεργὸν θερμότατον εἶχεν ὁ Πατριάρχης πρὸς πολλοῖς ἄλλοις καὶ τὸν ἐν Παρισίοις διὰ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς γραφίδος ἀόκνως ἐργαζόμενον ὑπὲρ τῆς τοῦ ἔθνους ἀναγεννήσεως Ἀδαμάντιον Κοραῆν, οὗ τὴν εἰκόνα θέλει ἱδρύσει ταχέως ἡ εὐγνώμων Ἑλλὰς ἐπὶ τοῦ προθύρου τούτου. Ἑκάτερος τῶν δύο τούτων μεγαλωνύμων ἀνδρῶν ἐνεργεῖ ἀνεξαρτήτως, ἀλλ' ὡς ἐκ συνθήματος καὶ θείας ἐπινεύσεως πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς τοῦ ἔθνους πολιτικῆς καὶ διανοητικῆς ἀνορθώσεως καὶ ἐξεγέρσεως διὰ τῶν ὅπλων τῆς παιδείας. Ὁ μὲν Κοραῆς ἐν Παρισίοις ἐκδίδων καὶ ἑρμηνεύων ἕλληνας συγγραφεῖς, χορηγεῖ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἑλλήνων λογίων καὶ τῆς νεολαίας ἁπάσης ὅπλα, δι' ὧν ἔμελλον νὰ καταβάλωσι τὸν τῆς ἀπαιδευσίας ἀλάστορα δαίμονα, ὃς βαρὺς ἐπεκάθητο ἕνεκα τῆς μακρᾶς δουλείας ἐπὶ τῶν στέρνων τῆς Ἑλλάδος· δίδει εἰς τὰς χεῖρας τῶν φιλομούσων νέων τὴν δᾷδα, δι' ἧς διαλύοντες τὸ βαθὺ ταύτης σκότος, ἠδύναντο νὰ ἴδωσι τὸ τῆς προγονικῆς ἀρχαιότητος κάλλος καὶ μεγαλεῖον. Ὁ Κοραῆς διὰ τῶν ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τῶν ἀρχαίων ἑλλήνων συγγραφέων αὐτοσχεδίων αὐτοῦ στοχασμῶν καὶ προλεγομένων διεγείρει τὴν ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους ἅμιλλαν τῶν πλουσίων καὶ ἀρχιερέων, καὶ παροτρύνει τοὺς ἁπανταχοῦ Ἕλληνας πρὸς

ἵδρυσιν σχολείων καὶ γυμνασίων. Πανταχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος ἀπλήστως ἀναγινώσκονται αἱ νουθεσίαι αὐτοῦ, καὶ δραστηρίως ἐν πολλαῖς πόλεσιν ἐκτελοῦνται. Ὁ δὲ Πατριάρχης Γρηγόριος ἀποπειρᾶται ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τῶν συνοδικῶν αὐτοῦ γραμμάτων πρὸς πάντας τῆς καθόλου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοὺς Ἱεράρχας νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν τὸν ὑπὲρ τῆς παιδείας τοῦ ἔθνους θερμὸν αὐτοῦ ζῆλον καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς συνεργάτας ὑπὲρ τῆς τοῦ ἔθνους πνευματικῆς ἐξεγέρσεως. Ὁ αὐτὸς δι' ἀλλεπαλλήλων ἐγκυκλίων, ἃς ἐδημοσίευεν ὁ λόγιος Ἑρμῆς, ἐπιμένει νὰ μεταδώσῃ τὰ φλογερὰ αὐτοῦ αἰσθήματα εἰς τὰς ψυχὰς ἁπάντων ἐν γένει τῶν ὁμογενῶν, ὅσοι ἠδύναντο νὰ σκεφθῶσι καὶ ἐνεργήσωσι. Τὰ ἀποτελέσματα τοσαύτης ἐνεργείας καὶ δραστηριότητος γνωστά εἰσι καὶ νῦν ἔτι τοῖς ἐν ἡμῖν πρεσβυτέροις. Τίς τούτων δὲν ἐνθυμεῖται ὅτι ἐπὶ τῆς τριπλῆς τούτου πατριαρχείας ἀνεφαίνοντο πανταχοῦ τῆς Τουρκίας, καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ἦσαν Ἕλληνες, ἑλληνικὰ σχολεῖα; Τίς εὐφυὴς νέος γνωστὸς τῷ Πατριάρχῃ διὰ τὴν φιλομάθειάν του γενόμενος, καὶ τῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν ταύτης μέσων ἐστερημένος, δὲν εἶχε προστάτην καὶ ἀρωγὸν τὸν ἀείμνηστον;

Τὸν φλογερὸν τοῦτον ζῆλον ὑπὲρ τῆς τοῦ ἔθνους παιδείας ἐδήλου ὁ Πατριάρχης οὐχὶ νουθετῶν καὶ προτρέπων καὶ βοηθῶν ὁπωσδήποτε, ἀλλὰ καὶ δι' ἰδίων ἔργων. Διότι καὶ κήρυξ τοῦ θείου λόγου διετέλεσε διὰ παντὸς καὶ ἀρχιερατεύων καὶ πατριαρχεύων· καὶ δι' ἰδίων ἔτι συγγραφῶν ἀπεπειράθη κατὰ τὸ αὐτῷ ἐνὸν νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τὰς τοῦ ποιμνίου ψυχὰς σέβας πρὸς τὴν ἱερὰν ἡμῶν θρησκείαν καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν πατρῴαν ἡμῶν παιδείαν. Οὕτω λοιπὸν παρασκευάσας τὸ ἔθνος διὰ τῶν ὅπλων τῆς παιδείας, καὶ ἐμβαλὼν εἰς τὰς ψυχὰς πάντων τὰ θεῖα ἐκεῖνα αἰσθήματα τῆς ἀγάπης καὶ ὁμονοίας καὶ συνέσεως, ὑφ' ὧν ἀγόμενοι οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ πάντες, λόγιοι καὶ κληρικοί, ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ τὸν σταυρὸν καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ

τὸ ξίφος φέροντες, ἀπεδύθησαν εἰς τὸν μέγαν ἐκεῖνον καὶ δεινὸν ἀγῶνα, οὗ τὰ θύματα ὑπερβαίνουσι πάντα λόγον καὶ ἀριθμόν. Τὸ πρῶτον καὶ ἁγνότατον τῶν θυμάτων τούτων ἦσο σὺ αὐτὸς, ἱερώτατε Πατριάρχα. Σὺ ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἁρπαγεὶς ὑπὸ χειρῶν ἀνοσίων καὶ ἀσεβῶν, ὑπέστης τὸν ἐπονείδιςον τῶν θανάτων· ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς ἱερᾶς σου ἀγχόνης ὡς ἀπὸ περικλεοῦς θρόνου μαρτυρίου ηὐλόγεις τὸν ἀρχόμενον τοῦ ποιμνίου σου ἀγῶνα, καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀποπτὰς δὲν ἔπαυες δεόμενος τοῦ Ὑψίστου ὑπὲρ τῆς συντελέσεως τούτου. Τὸ ποίμνιόν σου ὑπὸ τῶν σῶν εὐχῶν θερμαινόμενον καὶ εἰς τὰς σὰς νουθεσίας ὑπακοῦον, μάλιστα δὲ ἀπὸ τοῦ σοῦ θανάτου παραδειγματιζόμενον, διῆλθε μετ᾽ ἀπαραδειγματίστου ἀληθῶς καρτερίας καὶ σταθερότητος τὰς φρικαλέας τῶν πόνων καὶ μόχθων ἡμέρας, τὰς πλήρεις συμφορῶν, αἱμάτων καὶ δῃώσεων κατὰ πᾶσαν αὐτῶν τὴν διάρκειαν.

Τοιούτων λοιπὸν ἀνδρῶν αἱ εἰκόνες εἰς τίνα ἄλλον χῶρον ἁρμοδιώτερον ἦτο νὰ ἱδρυθῶσιν ἢ εἰς τοῦτον, ἐν ᾧ διημερεύει ἡ τῆς Ἑλλάδος νεότης, τὰ νάματα τῆς ἑλληνικῆς καὶ χριστιανικῆς παιδείας ποτιζομένη, καὶ ἐν ᾧ τὸ φρόνημα καὶ ἡ καρδία κρατύνονται πρὸς πᾶν ὅ,τι καλὸν καὶ ὑψηλὸν καὶ γενναῖον καὶ ἑλληνικόν; Ναί· εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ πανδιδακτηρίου τούτου ἥρμοζε νὰ ὑψωθῶσιν οἱ δύο οὗτοι μεγάλοι τῆς νέας Ἑλλάδος ἄνδρες, οἱ ὑπὲρ τῆς θρησκείας καὶ τῆς πατρίδος ἀποθανόντες, οἱ ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους πρῶτα θύματα πεσόντες, οἱ πρῶτοι σπείραντες τὸν τῆς ἐλευθερίας σπόρον καὶ ποτίσαντες μὲ τὸ ἴδιον αἷμα, ἐξ οὗ σπόρου ἀνῆλθεν ἡ νῦν Ἑλλὰς αἱμοσταγὴς καὶ ἐλευθέρα, αὐτόνομος καὶ βασιλευομένη.

Ναί· ἐνταῦθα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, ὦ νέοι, ἱστάμενοι παραινοῦσιν, ὅπερ καὶ ὁ καλλιτέχνης ἀπεπειράθη διὰ τοῦ ψυχροῦ λίθου νὰ δηλώσῃ[1], καὶ ὑπομιμνήσκουσιν

(1) Πολλοὶ ἐπέκριναν τὸν καλλιτέχνην, διότι δὲν παρέστησε τὸν Πατριάρχην ἐν τῇ τελευταίᾳ καὶ δραματικωτέρᾳ τοῦ βίου αὐτοῦ στιγμῇ, τῇ πρὸ τῆς

ὑμῖν οὗτοι καὶ δι' αὐτῶν αἱ πολλαὶ τῶν συναγωνιστῶν αὐτῶν μυριάδες, ὅτι ὀφείλετε διὰ τῶν ὅπλων τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐπιστήμης νὰ συμπληρώσητε ὃ ἔργον εἰσέτι ἡμιτελὲς κατελείφθη, νὰ ἀποκαταστήσητε τὴν πατρίδα, ἣν ἐκεῖνοι ἠνώρθωσαν, εἰς τὴν πάλαι αὐτῆς εὔκλειαν καὶ δόξαν. Διὰ τῶν ὅπλων τούτων ἡ Ἑλλὰς κατέβαλεν οὐχὶ ἀμαθεῖς καὶ ἀδυνάτους μόνον λαούς, ἀλλὰ καὶ πανισχύρους κατακτητὰς καὶ νικητάς. Ὁπλοθήκη δέ, ὅθεν θέλουσιν ἐξοπλισθῇ οἱ τῆς πατρίδος μαχηταί, εἶναι αὐτὸ τοῦτο

ἀπαγχονίσεως, τείνοντα τὰς χεῖρας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑψοῦντα πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ δεόμενον τοῦ Κυρίου ὑπὲρ τῆς ἰδίας ψυχικῆς σωτηρίας καὶ ὑπὲρ τῆς αἰσίας ἐξόδου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ τοῦ ἐπικειμένου μεγάλου ἀγῶνος. Ἀλλ' ἀδίκως· ἐπειδὴ ἡ τῆς ἀπαγχονίσεως παράστασις εἶναι ἔργον ζωγράφου μᾶλλον ἢ γλύπτου, διὸ καὶ ὁ ζωγράφος Λύτρος καλῶς ποιήσας ἀπεικόνισεν ἐν τοιαύτῃ στιγμῇ τὸν Πατριάρχην ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γραφείσῃ εἰκόνι· ὁ γλύπτης ὅμως προείλετο νὰ παραστήσῃ τὸν Πατριάρχην μετὰ τὴν ἐν τῷ Πατριαρχείῳ τελευταίαν ἱεροτελεστίαν, ἐνδεδυμένον τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν καὶ νουθετοῦντα τὸν πέριξ αὐτοῦ περίφοβον ἤδη καταστάντα λαόν, νὰ ἔχῃ πᾶσαν πεποίθησιν ἐπὶ τὸν Κύριον καὶ ἐν ἀγάπῃ καὶ ὁμονοίᾳ νὰ ἐργάζηται ὑπὲρ τῆς τοῦ ἔθνους σωτηρίας. Τοῦτο δ' ἐμφαίνεται διὰ τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ μικρᾶς κλίσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς πρὸς τὸν λαὸν τάσεως τῆς δεξιᾶς χειρός. Ἐν δὲ τῷ προσώπῳ τοῦ Πατριάρχου καθορᾷ ὁ θεατὴς τὸ σύννουν καὶ περιεσκεμμένον αὐτοῦ κατὰ τὰς κρισίμους ἡμέρας τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἀγῶνος, συνάμα δὲ καὶ τὴν ἀταραξίαν τῆς ψυχῆς του καὶ τὴν γενναιότητα μεθ' ἧς ὑπέστη τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον, ὃ ὑποδηλοῖ ὁ τεχνίτης διὰ τοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Πατριάρχου ὑπάρχοντος σχοινίου.

Ἄλλοι τινὲς ἐπέκριναν καὶ τὴν τέχνην τοῦ ἀνδριάντος, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὰς πολλὰς δυσκολίας, ἃς παρεῖχε τῷ τεχνίτῃ ἡ παράστασις ἱερατικῆς στολῆς καὶ κεφαλῆς φερούσης καλύμματα, δεσμεύοντα τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τῆς γλυφίδος τοῦ τεχνίτου. Ἡμεῖς ἀρκούμενοι εἰς τὰ γενόμενα, εὐχόμεθα ὅπως οἱ πλούσιοι ἡμῶν ὁμογενεῖς δώσωσι τὰ μέσα εἰς τοὺς παρ' ἡμῖν καλλιτέχνας νὰ ἀπεικονίσωσι καὶ ἄλλους τῆς Ἑλλάδος ἄνδρας, διαπρέψαντας ἐν τῷ ἀγῶνι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ παιδείας τοῦ ἔθνους, καὶ οὕτω προβιβάσωσι ταχέως τὴν γλυπτικὴν εἰς τὴν πάλαι αὐτῆς τελειότητα.

τὸ Πανεπιστήμιον. Τοῦτο θεμελιώσαντες, καὶ εἰς τὴν ἀνίδρυσιν αὐτοῦ ἐπιστατοῦντες, αὐτοὶ οἱ πρῶτοι τῆς πατρίδος ἀγωνισταὶ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν ταύτης, ὁ Κουντουριώτης Κολοκοτρώνης[1] καὶ Ζαίμης καὶ ὁ ἀείμνηστος πρῶτος ἡμῶν βασιλεὺς Ὄθων, κοσμοῦντες δὲ καὶ διηνεκῶς πλουτίζοντες αὐτὸ οἱ πατέρες καὶ πρεσβύτεροι ὑμῶν, ὑπέδειξαν ὅτι ἐντεῦθεν πρέπει νὰ ἐξέλθωσιν οἱ τῆς διανοίας καὶ ἐπιστήμης λειτουργοί, οἱ μέλλοντες νὰ μεταδώσωσι τὰ φῶτα τῆς σοφίας εἰς τὴν ἡμετέραν φυλήν, ὅπου γῆς καὶ ἂν ὑπάρχωσι μέλη ταύτης.

Ἀναβαίνοντες καὶ καταβαίνοντες τὰς βαθμίδας ταύτας, ὦ νέοι, ῥίπτετε τὰ βλέμματα ὑμῶν εὐλαβῶς ἐπὶ τὰς εἰκόνας ταύτας· ἀναλογίζεσθε ὅτι ἄνευ τοῦ Ῥήγα καὶ τοῦ Γρηγορίου, ἄνευ τῶν νοερῶν αὐτῶν ἀγώνων, ἄνευ τῆς σκοπιμωτάτης ὑπὲρ τοῦ ἔθνους ἐνεργείας αὐτῶν, ἄδηλον ἂν ἡμεῖς εἴχομεν νῦν Πανεπιστήμιον, ἂν ἡμεῖς ἤμεθα ὅ,τι νῦν εἴμεθα.

Οὗτοι καὶ οἱ μετ' αὐτῶν θυσιασθέντες παρέδωκαν ἡμῖν ἐλευθέραν τὴν πατρίδα· οὗτοι παρεσκεύασαν ἡμῖν πάντα, δι' ὧν δυνατὸν νὰ ἑδραιωθῇ καὶ προαχθῇ ἐπὶ τὰ πρόσω καὶ τὰ κρείττω ἡ ἡμετέρα πατρίς. Ἔργον ὑμέτερον εἶναι, ὦ νέοι, νὰ ἀνυψώσητε καὶ ἀναδείξητε αὐτὴν οἵαν ἐπόθουν οἱ μάρτυρες οὗτοι. Τοῦτο δὲ θέλετε κατορθώσει διὰ τῆς πρὸς τὴν ἱερὰν ἡμῶν θρησκείαν ἀφοσιώσεως καὶ ἄκρας πεποιθήσεως, διότι αὕτη, σώσασα τὸ ἡμέτερον

---

(1) Οἱ γνωρίσαντες τὸν μέγαν καὶ εὐφυέστατον ἀλλ' ἀπαίδευτον στρατάρχην τοῦτον τῆς Πελοποννήσου μαρτυροῦσι τὴν μεγάλην αὐτοῦ φιλομάθειαν, καὶ ἐνθυμοῦνται ὅτι ὁσάκις ἐγίνετο λόγος περὶ Πανεπιστημίου, ἐκάλει τοῦτο ἐν τῇ ἁπλοϊκῇ αὐτοῦ γλώσσῃ «'σπίτι τοῦ γένους»· σημαίνων ὅτι τοῦτο εἶναι κοινὸν τῆς Ἑλλάδος πρυτανεῖον καὶ ἑστία, ἐξ ἧς ἔμελλε νὰ μεταδοθῇ τὸ πῦρ τῆς ἐπιστήμης εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας. Ὅσα δὲ ἄλλα φέρονται, ὡς ὑπ' αὐτοῦ περὶ Πανεπιστημίου καὶ ἀνακτόρων ῥηθέντα, ἀντίκεινται ὅλως πρὸς τὸ φιλόνομον καὶ ὄντως βασιλικὸν αὐτοῦ πνεῦμα.

ἔθνος ἐν χρόνοις δεινοῖς, θέλει κρατύνει ἡμᾶς καὶ εἰς τὸ μέλλον· διὰ τῶν φώτων τῆς ἐπιστήμης, ἃ μεταδίδουσιν ὑμῖν οἱ τοῦ ἱεροῦ τούτου τεμένους ἱεροφάνται· διὰ τῆς εἰς τοὺς νόμους ὑπακοῆς, δι' ὧν ἐλπὶς εἶναι νὰ διακοσμηθῇ ποτε κατ' εὐχὴν ἡ ἡμετέρα πολιτεία.

Τὸ ἔργον ἀληθῶς εἶναι μέγα, ἀλλὰ τοῦτο ἐπιβάλλουσιν ὑμῖν τοσαῦται θυσίαι καὶ τοσοῦτοι ἀγῶνες τῶν προγενεστέρων. Ἴτε λοιπὸν, νέοι, ὅπου ἡ πατρὶς καὶ τὸ καθῆκον καλεῖ ὑμᾶς. Βαίνετε κατὰ τὰ παραγγέλματα τῶν ὧδε ἀπεικονιζομένων καὶ ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν πατέρων. Ὅσον δὲ μέγα εἶναι τὸ ἔργον, τοσοῦτον μεγάλη καὶ ἡ δόξα καὶ εὔκλεια ὑμῶν τε καὶ τῆς πατρίδος.

Η ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ

ΤΟΥ

ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΟΙΗΤΗΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ.

Τὴν 25 τοῦ προσεχοῦς μαρτίου, μετὰ τὴν ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ συνήθη δοξολογίαν πρὸς τὸν Ὕψιστον ὑπὲρ τῆς τοῦ Ἔθνους κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην παλιγγενεσίας, μέλλει τὸ Πανεπιστήμιον νὰ τελέσῃ πανδήμως τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ πρώτου ἀνδριάντος, ὃν ἡ τοῦ Ἔθνους εὐγνωμοσύνη, δαπάναις τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ γενναιόφρονος ὁμογενοῦς, Κυρίου Γ. Ἀβέρωφ, ἐγείρει πρὸ τῶν προθύρων τοῦ πανελληνίου πανδιδακτηρίου εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἡμῶν ἑκουσίως θυσιασθέντα ἀοίδιμον πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε΄.

Τὴν ἐθνικὴν ταύτην καὶ ἀκαδημαϊκὴν πανήγυριν θέλοντες νὰ λαμπρύνωμεν ἀξίως καὶ τῆς ἡμέρας καὶ τοῦ μεγαλωνύμου Πατριάρχου καὶ νὰ κοσμήσωμεν μὲ ἀειθαλῆ στέφανον ἐξ ἀνθέων τοῦ Ἑλικῶνος, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ παρακαλέσωμεν ὑμᾶς, κύριε Βαλαωρίτη, ὅπως διὰ τῆς ἡδυεποῦς καὶ ἐθνικωτάτης ὑμῶν γλώσσης προσαγορεύσητε τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀθανάτου τούτου τέκνου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, τοῦ παρασκευάσαντος ὅσον τὸ ἐπ᾽αὐτῷ τὰ τοῦ μεγάλου ἡμῶν ἀγῶνος, καὶ τελευταῖον θύσαντος καὶ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἐλευθερίας.

Ἐπειδὴ ὑμεῖς, ποιητά, εἶσθε ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἐκλεκτῶν παιδευμάτων τοῦ Πανεπιστημίου, προσδοκᾷ τοῦτο παρὰ τῆς πανελληνίου ὑμῶν μούσης ὕμνον ἀντάξιον τῆς τε ἡμέρας καὶ τοῦ Πατριάρχου, καὶ δικαιοῦται, νομίζω, νὰ μὴ διστάζῃ ὅτι θέλετε

ἀποδεχθῇ τὴν παράκλησιν ἡμῶν ταύτην διὰ τῆς ἰδιαζούσης ὑμῶν προθυμίας πρὸς πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς δόξαν καὶ τιμὴν τῶν μεγάλων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος ἀνδρῶν. Ἕτοιμοι δ' ὄντες νὰ χορηγήσωμεν πᾶσαν εἴδησιν, ἥτις δυνατὸν νὰ ἦναι χρήσιμος εἰς τὴν ποιητικὴν ὑμῶν φαντασίαν, ἀναμένομεν τὴν περὶ τούτου δήλωσιν τῆς ὑμετέρας θελήσεως.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 1 *Φεβρουαρίου* 1872.

Ὁ πρύτανις
ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΥΤΑΝΙΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΙΜΙΟΥ
Κ. ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΝ.

Καίτοι συναισθανόμενος τὴν ἀδυναμίαν μου καὶ μόλις τολμῶν νὰ προσηλώσω τὰ βλέμματά μου ἐπὶ τοῦ οὐρανίου σκηνώματος, ἔνθα βασιλεύει ἡ ψυχὴ τοῦ μεγάλου τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος ἀθλητοῦ, ἀποδέχομαι μετὰ βαθυτάτης συγκινήσεως τὴν ὑψηλὴν ἐντολήν, ἣν εὐηρεστήθητε νὰ μοὶ διαπιστευθῆτε. Ἐστὲ δὲ βέβαιοι ὅτι ὑπείκων εἰς τὴν ὑμετέραν πρόσκλησιν, ἐνῷ φοβοῦμαι μὴ διαψεύσω τὰς περὶ ἐμοῦ ἐλπίδας τοῦ ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, ἀφ' ἑτέρου παρηγοροῦμαι καὶ ἐνισχύομαι προσδοκῶν κρίσιν ἐπιεικῆ παρ' ὑμῶν, οἵτινες μόνοι δύνασθε νὰ καταμετρήσητε τὸ ὕψος καὶ τὰς διαστάσεις θέματος ἀληθῶς γιγαντιαίου, περικλείοντος ἐν ἑαυτῷ ἀπέραντον ἱστορίαν ἐνδόξων ἀναμνήσεων καὶ προκειμένου νὰ περιορισθῇ δι' ἐμοῦ ἐντὸς τῶν στενωτάτων ὁρίων ἑνὸς ὕμνου ἢ ἑνὸς διθυράμβου.

Ἡ εὐχὴ τοῦ ἀοιδίμου Γρηγορίου γένοιτό μοι ἀρωγὸς καὶ προστάτις!

Ἐν Λευκάδι, τῇ 10 *Φεβρουαρίου* 1872.

ΑΡΙΣΤ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ.

Το Ἑλληνικὸν Ἔθνος, κατὰ τὴν ἀπέραντον καὶ ζοφερὰν νύκτα τῆς δουλείας, οὐ μόνον διετήρησεν ἀκμαίαν τὴν περὶ ἀναγεννήσεως καὶ πλήρους αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως πίστιν του, ἀλλὰ διέσωσεν ἀλώβητον καὶ τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητός του.

Ἡ Ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὑπῆρξε πρὸ πάντων ἡ ἱερὰ κιβωτὸς, ἔνθα προσέφυγε καὶ θαυμασίως διεσώθη ἀπὸ τῆς πλημμύρας τῶν ἀλλοφύλων τὸ αἴσθημα τῆς Ἐθνότητος. Ἐπειδὴ δὲ ὁρατὴ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ταύτης ὑπῆρχεν ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἑπόμενον ἦτο νὰ θεωρῆται οὗτος ὡς πατὴρ καὶ ὡς ἡγέτης τῆς φυλῆς ἁπάσης.

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος κατεῖχε τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον Γρηγόριος ὁ Ε΄, ὅστις ὡς ἀνώτατος πνευματικὸς Ἄρχων τῶν ἁπανταχοῦ Ἑλλήνων, ἐκράτει ἀνὰ χεῖρας πάντα τὰ μυστηριώδη νήματα τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς συνωμοσίας καὶ διετέλει ἐν πλήρει γνώσει τῶν ἀκαταπαύστων καὶ ἀκατανοήτων ἐκείνων ἐνεργειῶν, δι᾽ ὧν οἱ Φιλικοὶ ὠργάνιζον καὶ προπαρεσκεύαζον τὴν ἐπανάστασιν.

Δοθέντος τοῦ συνθήματος καὶ μόλις κροτήσαντος τοῦ πρώτου πυροβόλου, ἡ Ὀθωμανικὴ ἀρχὴ θέλουσα δι᾽ ἑνὸς φοβεροῦ κτυπήματος ἢ νὰ καρατομήσῃ ἀμέσως τὸν ἀγῶνα ἢ νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς πρωταθλητὰς αὐτοῦ τοιοῦτον τρόμον ὥστε νὰ παραλύσῃ

τὴν πρώτην ἀκατάσχετον ὁρμήν του, ἀνενδοιάστως συνέλαβε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναστάσεως τὸν Πατριάρχην, καὶ μετὰ μυρίας ἠθικὰς καὶ φυσικὰς βασάνους ἀπηγχόνισεν αὐτὸν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μεγάλων Χριστιανικῶν τῆς Εὐρώπης Δυνάμεων, ποταπῶς τότε καὶ ἀνάνδρως περιποιουμένων τὸν ἡγεμονεύοντα Μαχμοὺτ, λάθρα δὲ ὑποδαυλιζουσῶν ἴσως καὶ τὴν καθ' ἡμῶν λύσσαν του.

Τὸ ἱερὸν λείψανον τοῦ μεγάλου τῆς Ἑλλάδος ἐθνομάρτυρος ἔμεινε τρεῖς ὅλας ἡμέρας κρεμάμενον ἐπὶ τῆς ἀγχόνης, ὕστερον δὲ παρεδόθη εἰς χεῖρας τοῦ μαινομένου ὄχλου τῶν δημίων, καὶ διασυρθὲν καθ' ὅλας τὰς ῥύμας καὶ τὰς ἀγυιὰς τοῦ Βυζαντίου, ὥς τι θνησιμαῖον ἀνάξιον ἐνταφιασμοῦ ἐρρίφθη εἰς τὰ βάθη τοῦ Βοσπόρου. Ἀλλ' ὁ Θεὸς ὁ Ὕψιστος παρέλαβεν αὐτὸ ἐκ τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης καὶ τὸ διεπιστεύθη εἰς χεῖρας τῆς ὀρθοδόξου Ῥωσσίας, ἥτις ἀπέδωκεν αὐτῷ τιμὰς αὐτοκρατορικὰς καὶ λατρείαν ἀνάλογον πρὸς τὸν τερατώδη ὄγκον τοῦ διαπραχθέντος στυγεροῦ κακουργήματος καὶ τῆς ὑψηλῆς θέσεως, ἣν κατεῖχεν ἐν τῷ πληρώματι τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀπαγχονισθεὶς Ποιμενάρχης.

Ὡς ἀληθῆ καὶ πραγματικὸν ἄρχοντα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἐθεώρησε λοιπὸν τότε ἡ Ὀθωμανικὴ ἀρχὴ τὸν ἀοίδιμον Πατριάρχην, καὶ ἐκ τῆς πεποιθήσεως ταύτης ὁρμωμένη, ἐφαντάσθη ὅτι, ἀποκοπτομένης τῆς κεφαλῆς, νεκρὰ θὰ κατέπιπτον καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ. Αἱ δὲ τελεσθεῖσαι ἀνοσιουργίαι ἐπὶ τοῦ μαρτυρικοῦ λειψάνου οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινον εἰ μὴ κολαφισμοὺς καὶ ὕβρεις κατὰ τοῦ προσώπου τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἐντύπωσις, ἣν παρήγαγεν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν μαχομένων Ἑλλήνων ἡ ἀπαγχόνισις τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπῆρξε τρομερά. Ἔπεσαν κατὰ γῆς ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν γενναιοτέρων πολεμιστῶν παράλυτα τὰ ὅπλα καὶ θρῆνος μέγας καὶ κοπετὸς ἀπερίγραπτος ἐξεῤῥάγη ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἄσβεστος δίψα ἐκδικήσεως καὶ ἡ κοινὴ συναίσθησις, ὅτι ἡ μεγάλη καὶ ἁγία ψυχὴ τοῦ

Γρηγορίου εἶχε κατοικήσει ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος μαχομένων, ἀνεζωογόνησε τὸν ἀγῶνα καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν χαρακτῆρα ὡρισμένον καὶ ἀμετάτρεπτον. Ἰδοὺ διατί ἐν τῷ ἑπομένῳ στιχουργήματι τὰ σπουδαιότερα ἆθλα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἡ ἀκαταμάχητος καρτερία τοῦ γένους ἐν ταῖς συμφοραῖς παρίστανται ὡς ἀκτῖνες φωτοβόλοι, ἐκπεμπόμεναι ἀπὸ τῆς ἀγχόνης τοῦ μεγαλομάρτυρος Πατριάρχου ὡς ἀπὸ μυστηριώδους καὶ ἀκοιμήτου φλογός

Ἀλλὰ μετὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου (*κρίμασιν οἷς οἶδε Κύριος!*) ἡ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς ἂν ἤθελεν ἀπροσδοκήτως ἀπολιθωθῇ, ἔμεινεν ἀδρανής. Ὁ ὅρκος τῶν Φιλικῶν ἐλησμονήθη καὶ κατ᾽ ὀλίγον ἐσβέσθη ἡ ἐκ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Πατριάρχου προκύψασα ἐντύπωσις καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς γεννηθεὶς ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Ἔθνους πόθος αἰωνίας ἐκδικήσεως.

Τοῦ ἀπαισίου τούτου ψυχικοῦ ληθάργου πιστὴν ἐκπροσώπευσιν ἐθεώρησα τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἀοιδίμου Γρηγορίου, ἀλλὰ συνάμα ἐξέλαβον αὐτὸν καὶ ὡς σύμβολον μελλούσης ἀναστάσεως. Ἠθέλησα δὲ πιστῶς ὑπείκων εἰς τὰς δοξασίας μου νὰ διακηρύξω καὶ πάλιν, ὅτι οὔτε ἡ ἀπελευθέρωσις μικρᾶς τινος γωνίας τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, οὔτε αἱ καλλοναὶ τῆς πρωτευούσης, οὔτε τὰ θυμιάματα ἡμῶν τῶν μεταγενεστέρων, δύνανται νὰ ἐξυπνήσωσι τὴν κοιμωμένην ψυχὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ ὅτι μόνον διὰ τῶν αὐτῶν ἐκείνων ἐνεργειῶν καὶ παθημάτων, δι᾽ ὧν πέπρωται νὰ προκόπτῃ πᾶς ἀγὼν ἀφορῶν εἰς τὴν πλήρη ἀποκατάστασιν μιᾶς φυλῆς, θὰ κατορθώσωμεν καὶ ἡμεῖς ν᾽ ἀνακτήσωμεν τὴν κληρονομίαν τῶν πατέρων μας.

Αὕτη εἶναι ἡ κυρία ἰδέα ἡ ἀπ᾽ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐμπνέουσα τὸ στιχούργημά μου.

Προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ πρυτάνεως τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου Κυρίου Καστόρχη, τοῦ καὶ συντελέσαντος μεγάλως διὰ τῶν ἀκαμάτων αὐτοῦ προσπαθειῶν εἰς τὴν ἀνακομιδὴν τοῦ ἱεροῦ λειψάνου, νὰ προσφωνήσω διὰ στιχουργήματος τὸν ἀνδριάντα, ὃν

ἐδωρήσατο ἡμῖν ὁ ἀκραιφνὴς πατριωτισμὸς τοῦ ἡμετέρου Ἀβέρωφ, ὁμολογῶ ὅτι ἐδίστασα ν᾽ ἀποδεχθῶ οὐ μόνον διότι μ᾽ ἐφόβιζεν ἡ εὐρύτης καὶ τὸ ὕψος τοῦ θέματος, ἀλλὰ καὶ διότι, κακῇ τύχῃ, ἰδέαι τινὲς, καί τοι φιλοστόργως διαθρέψασαι τὸ ἔθνος ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας, θεωροῦνται σήμερον ὡς ληρήματα κενὰ καὶ ὡς καπνοὶ ποιητικοὶ, ἐξερχόμενοι τοῦ ἐγκεφάλου ὀλίγων φαντασιοκόπων, ἢ πηγάζοντες ἐκ τῶν κερδοσκοπικῶν διαθέσεων πολιτικῶν ῥαδιούργων.

Ἄλλως τε καὶ πῶς νὰ περικλείσῃ τις τὸ μεγαλεῖον μιᾶς ἀποθεώσεως καὶ τὴν δόξαν πολυετοῦς ἀγῶνος ἐντὸς τοῦ στενωτάτου χώρου ἑνὸς ὕμνου, ἢ ἑνὸς διθυράμβου;

Καὶ ὅμως ἐδέχθην τὴν τιμὴν καὶ τὸ βάρος τοιαύτης προσφωνήσεως ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι, δοξασίαι τινὲς πρέπει νὰ ἐκδηλῶνται καὶ νὰ διακηρύσσωνται πολὺ περισσότερον ὅταν διώκωνται καὶ χλευάζωνται, παρ᾽ ὅταν, μεταβαλλόμεναι εἰς κοινὴν πεποίθησιν καὶ εἰς καθολικὴν πίστιν, οὐδεμίαν ἔχωσιν ἀνάγκην ὑποστηρίξεως.

Τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἐντολὴν ἔχει καὶ σήμερον ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις, θέλει δὲ ἐκπληρώσει αὐτὴν μένουσα πιστῶς προσκεκολλημένη εἰς τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς παραδόσεις, καὶ μετὰ θρησκευτικῆς ἀφοσιώσεως ἀναμιμνήσκουσα πάντοτε εἰς ὅσους θέλουσι νὰ τὴν ἀκούσωσιν, ὅτι ἀφέθη ἀτελείωτον τὸ ἔργον τῶν πατέρων μας καὶ ὅτι *πρέπει* νὰ συμπληρωθῇ.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 25 *Μαρτίου* 1872.

ΑΡΙΣΤ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ.

Ο ΑΝΔΡΙΑΣ

ΤΟΥ

ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ Ε΄,

ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΥΠΟ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ

Πῶς μᾶς θωρεῖς ἀκίνητος; . . . Ποῦ τρέχ' ὁ λογισμός σου
Τὰ φτερωτά σου τ' ὄνειρα; . . . Γιατί 'ς τὸ μέτωπό σου
Νὰ μὴ φυτρώνουν, γέροντα, τόσαις χρυσαὶς ἀχτίδαις,
Ὅσαις μᾶς δίδ' ἡ ὄψη σου παρηγοριαὶς κ' ἐλπίδαις; . . .
Γιατί 'ς τὰ οὐράνια χείλη σου νὰ μὴ γλυκοχαράζῃ,
Πατέρα, ἕνα χαμόγελο; . . . Γιατί νὰ μὴ σπαράζῃ
Μέσα 'ς τὰ στήθη σου ἡ καρδιά, καὶ πῶς 'ς τὸ βλεφαρό σου
Οὔτ' ἕνα δάκρυ ἐπρόβαλε, οὔτ' ἔλαμψε τὸ φῶς σου; . . .

.

.

Ὁλόγυρά σου τὰ βουνὰ κ' οἱ λόγγοι στολισμένοι
Τὸ λυτρωτή τους χαιρετοῦν . . . Ἡ θάλασσ' ἀγριωμένη

Ἀπὸ μακρὰ σ' ἐγνώρισε καὶ μ' ἀφρισμένο στόμα
Φιλεῖ, πατέρα μου γλυκέ, τὸ ἐλεύθερο τὸ χῶμα
Ποῦ σὲ κρατεῖ 'ς τὰ σπλάχνα του... Θυμᾶται τὴν ἡμέρα
Ὁποῦ κι' αὐτὴ 'ς τὸν κόρφο της, σὰν τρυφερὴ μητέρα,
Πατέρα μου, σ' ἐδέχθηκε... Θυμᾶται 'ς τὸ λαιμό σου
Τὸ ματωμένο τὸ σχοινὶ, καὶ 'ς τ' ἅγιο πρόσωπό σου
Τ' ἄτιμα τὰ ῥαπίσματα... τὸ βόγκο... τὴ λαχτάρα...
Τοῦ κόσμου τὴν ποδοβολή... Θυμᾶται τὴν ἀντάρα...
Τὴν πέτραν ποῦ σοῦ κρέμασαν... τὴ γύμνια τοῦ νεκροῦ σου...
Τὸ φοβερὸ τ' ἀνάβρασμα τοῦ καταποντισμοῦ σου...
Δὲν ἐλησμόνησε τὴ γῆ ποῦ σὤγινε πατρίδα,
Οὔτε τὸ χέρι ποῦ εὔσπλαχνο μ' ὁλόχρυση χλαμίδα
Τὴ σάρκα σου σαβάνωσε τὴ θαλασσοδαρμένη
Ὅταν, πατέρα μου, ἄκαρδοι, γονατισμέν' οἱ ξένοι
Τὸ αἷμα σου ἔγλυφαν κρυφὰ 'ς τὰ νύχια τοῦ φονιά σου...(1)
Τώρα σὲ βλέπει γίγαντα, πατέρα, ἡ θάλασσά σου...
Τὸ λείψανό σου τὸ πτωχὸ τὸ ποδοπατημένο,
Τ' ἀνάστησε ἡ ἀγάπη μας κ' ἐδῶ μαρμαρωμένο
Θὰ στέκῃ ὁλόρθο, ἀκλόνητο κ' αἰώνιο θὲ νὰ ζήσῃ
Νἆναι φοβέρ' ἀδιάκοπη 'ς Ἀνατολὴ καὶ Δύση...

Πενῆντα χρόνοι ἐπέρασαν σὰν νἄτανε μιὰ μέρα!...
Γιὰ σᾶς ὁποῦ ἦσθε ἀθάνατοι φεύγουν γλυκαὶς, πατέρα,

---

(1)... Εὐθὺς μετὰ τὴν καρατομίαν τοῦ Κωνσταντίνου Μουρούζη ἐξεδόθη διάταγμα ἀπαγορεῦον, ἐπὶ ποινῇ θανάτου, τὴν ἀπόδρασιν οἱουδήποτε ῥαγιᾶ καὶ ὑπὸ πᾶσαν ξένην σημαίαν. Ὁ Σουλτάνος ἐζήτησε τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ τοιούτου φονικοῦ διατάγματος καὶ ἔλαβε διὰ τῆς τόσῳ ἑτοίμου ὅσῳ καὶ ἀνεξηγήτου συγκαταθέσεως τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων τὸ δικαίωμα τῆς ἀμέσου ἐρεύνης παντὸς ἀποπλέοντος πλοίου. Μόνος ἐξ ὅλων ὁ τῆς Ῥωσσίας Παῦλος Ἀλεξανδρίδης Στρωγανὼφ ἠναντιώθη διὰ διαγγέλματος κατὰ τῆς παραδοχῆς ἀρχῆς τοιαύτης, ὡς ἀντιβαινούσης εἰς τὰς συνθήκας. (Φιλήμονος Δοκ. Ἱστορ. Μέρος Γ'. Κεφ. Ζ'. Σελ. 213).

Πετοῦν ἡ ὥραις ἄμετραις 'ς τοῦ τάφου τὸ λιμάνι . . .
Γιὰ μᾶς . . . καὶ μόνη μιὰ στιγμὴ ἀρκεῖ νὰ μᾶς μαράνῃ . . .
Πενῆντα χρόνοι ἐπέρασαν κι'ἀκόμ' ἡ ἀνατριχύλα
Βαθειὰ μᾶς βόσκει τὴν καρδιά . . . Μὲ τὰ χλωρὰ τὰ φύλλα
Ἀνθοβολεῖ κι'ὁ τάφος σου καὶ 'ς τὸ μνημόσυνό σου
Ὑψώνεται 'ς τὸν οὐρανὸ τὸ νεκρολίβανό σου,
Μὲ τῶν ἀνθῶν τὴ μυρωδιὰ καὶ μὲ τὸ καρδιοχτύπι
Τοῦ κόσμου ποῦ ζωντάνεψες . . . Γέροντα, τί σοῦ λείπει; . . .
Πῶς μᾶς θωρεῖς ἀκίνητος; . . . Ποῦ τρέχει ὁ λογισμός σου; . . .
Ποιὸς εἶν' ὁ πόθος σου ὁ κρυφὸς καὶ ποιὸ τὸ μυστικό σου; . . .

Εἶχαν ξυπνήσει ἀνέλπιστα οἱ νεκρωμένοι δοῦλοι,
Κι'ἀπὸ τὸ γέρο Δούναβη ὥς τ'ἄγριο Κακοσοῦλι
Ἔβραζε γῆ καὶ θάλασσα . . . Σεισμὸς, φωτιὰ, τρομάρα,
Σπαθὶ καὶ ψυχομάχημα καὶ δάκρυ καὶ κατάρα . . .
Ἐβρόντουν κι'ἄστραφταν παντοῦ τὰ κλέφτικα λημέρια . . .
Γοργὰ τοῦ Χάρου ἐθέριζαν τ'ἀχόρταγα τὰ χέρια,
Κ'ἦτον ὁ πόλεμος χαρὰ, τὰ φονικὰ παιγνίδια . . .
Μὲ μιᾶς θολώνουν τοῦ Ὄλυμπου τὰ χιονισμένα φρύδια,
Καὶ μαῦρα νέφη ἁπλώνονται 'ς τοῦ Κίσσαβου τὴν ῥάχη . . .
Ἀνατριχιάζουν τὰ κλαριὰ καὶ τὰ νερὰ κ'οἱ βράχοι
Μένουν παράλυτα, νεκρὰ, σὰν νἆχε διαπεράσει
Κρυφὸ μαχαῖρι αὐτὴν τὴ γῆ κ'ἐσκότωσε τὴν πλάση . . .

Εἶχε προβάλει ἀπὸ μακρὰ πουλὶ κυνηγημένο
Σὰ σύγνεφο μὲ τὸ βορειὰ καὶ μαυροφορεμένο
Σκοτείδιασε τὸν οὐρανὸ μὲ τὰ πλατειὰ φτερά του,
Καὶ μὲ φωνὴ ποῦ ξέσχιζε σκληρὰ τὰ σωθικά του
Ἐρέκαξε κ'ἐβρόντησε . . . «Χτυπᾶτε, Πολεμάρχοι! . . .
»Ἀπ'ἄκρη 'ς ἄκρη ὁ χαλασμός . . . Κρεμοῦν τὸν Πατριάρχη» ! . . .

Τοῦ μυστικοῦ διαλαλητῆ πέφτει 'ς τὴ γῆ, 'ς τὸ κῦμα
Τὸ φλογερὸ τὸ μύνημα, κι' ἀπ' ἕνα τέτοιο κρίμα
Ἐφύτρωσ' ἄσβεστη φωτιὰ, καὶ μὲ τὴ δύναμή σου
Ἐθέριεψε, ζωντάνεψε τ' ἄτιμο τὸ σχοινί σου
Κ' ἔγινε φίδι φτερωτὸ 'ς τὸν κόρφο τοῦ φονιᾶ σου . . .
Καλόγερε, πῶς δὲν ξυπνᾷς νὰ ἰδῇς τὰ θαύματά σου; . . .

Ἀναστηλώνεται ὁ Μωριᾶς . . . Ἡ Ῥούμελη μουγκρίζει . . .
Ἱδρώνουν αἷμα τὰ βουνὰ, τὸ δάκρυ πλημμυρίζει . . .
Παντοῦ παράπονο βαθὺ κι' ἀλαλαγμοὶ καὶ θρῆνοι . . .
Διαβαίνει μαύρ' ἡ ἄνοιξη . . . Τὰ ῥόδα μας, οἱ κρίνοι
Λησμονημένοι τήκονται καὶ τὰ πουλιὰ σκιασμένα
Ἀφίνουν ἔρμη τὴν φωλειὰ καὶ φεύγουνε 'ς τὰ ξένα . . .
'Σ τοῦ Γερμανοῦ τὸ μέτωπο κρυφὰ γλυκοχαράζει
Τοῦ γένους τὸ ξημέρωμα . . . Πᾶσα ματιά του σφάζει. . .
Διωγμέν' ἀπὸ τὸν Κάλαμο μὲ τὴν ψυχὴ 'ς τὸ στόμα
Χιλιάδες γυναικόπαιδα, δὲ βρίσκουν φοῦχτα χῶμα
Νὰ μείνουν ἀκυνήγητα . . . κ' ὁ Χάρος δεκατίζει . . .
Ῥυάζεται ὁ Βάλτος, σὰ θεριὸ τὴ χαίτη του ἀνεμίζει . . .
Φλόγα παντοῦ καὶ σίδερο . . . δὲ θ' ἀπομείνῃ λόθρα . . .
'Σ τὴν Κιάφα νεκρανάσταση . . . 'ς τοῦ Πέτα καταβόθρα . . .
Πέτρα δὲν μένει ἀσάλευτη . . . κλαρὶ χωρὶς κρεμάλα . . .
Ἐρμιὰ καὶ ξεθεμέλιωμα 'ς τὴν Τρίπολη, 'ς τοῦ Λάλα . . .
Κι' ὅταν τὸ χέρι χόρταινε κ' ἔπεφτε στομωμένο
Νὰ ξανασάνῃ τὸ σπαθὶ 'ς τὴ θήκη ξαπλωμένο,
Ἐφώναζε ὁ ἀντίλαλος . . . «Χτυπᾶτε, Πολεμάρχοι! . . . .
»Ἀπ' ἄκρη 'ς ἄκρη ὁ χαλασμός. . . Κρεμοῦν τὸν Πατριάρχη»! . . .

Φριμάζουν τὰ Καλάβρυτα . . . Καπνίζει τὸ Ζητοῦνι . . .
Κ' ἡ Μάνη ἡ ἀνυπόταχτη τεντώνει τὸ ῥουθοῦνι

Σὰν τὸ καθάριο τ' ἄλογο νὰ μυρισθῇ τ' ἀγέρι,
Ποῦ ταχυδρόμος τ' οὐρανοῦ μὲ τὰ φτερά του φέρει
Τοῦ Διάκου τὴ σπιθοβολὴ καὶ τὴν ἀναλαμπή του...
Ὁ γυιὸς τ' Ἀνδρούτζου 'ς τὴ Γραβιὰ στηλώνει τὸ κορμί του
Κ' ἐπάνω του, σὰν νἄτανε θεόχτιστο κοτρῶνι,
Συντρίβεται ἡ Ἀρβανιτιὰ μὲ τὸν Ὁμὲρ Βρυώνη...
Φεγγοβολοῦν τὰ πέλαγα 'ς τὴν Τένεδο 'ς τὴ Σάμο,
Καὶ κάθε κῦμα πὤρχεται νὰ ξαπλωθῇ 'ς τὸν ἄμμο
Ξερνώντας αἷμα καὶ φωτιά, φωνάζει... «Πολεμάρχοι!...
»Ἐκδίκηση... ἄσπλαχνη... παντοῦ... Κρεμοῦν τὸν Πατριάρχη»!...

Τὸ Σοῦλι τὸ ἀνυπόμονο ψηλὰ 'ς τὸ Καρπενῆσι
Τοῦ Βότζαρή σου τὴν ψυχὴ γιὰ νὰ σὲ προσκυνήσῃ
Σοῦ στέλλει αἱματοστάλαχτη... 'Σ τὸν τάφο του κλεισμένο
Τὸ Μισολόγγι σκέλεθρο, γυμνό, ξεσαρκωμένο,
Δὲν παραδίδει τ' ἅρματα, δὲν γέρνει τὸ κεφάλι...
Κρατεῖ γιὰ νεκροθάφτη του τὸ Χρῆστο τὸν Καψάλη,
Τὸ ῥάσο τοῦ Δεσπότη του φορεῖ γιὰ σάβανό του,
Καὶ φλογερὸ μετέωρο πετᾷ 'ς τὸν οὐρανό του,
Καὶ θάφτεται ὁλοζώντανο... 'Σ τὸ διάβα του τρομάζουν,
Τ' ἀστέρια ποῦ τὸ κύτταζαν καὶ ταπεινὰ μεριάζουν...
Κλαρὶ δὲν φαίνεται χλωρὸ καὶ τὸ στερνὸ χορτάρι
Πὤμενε ἀκόμα πράσινο, τ' ἀράπικο ποδάρι
Τὸ μάρανε, τὸ σκότωσε... Χορτάσαν οἱ κοράκοι...
'Σ τὴ Ῥάχοβα, 'ς τὸ Δίστομο μὲ τὸν Καραϊσκάκη
Ἀδερφωμένο πολεμᾷ τῆς Λιάκουρας τὸ χιόνι...
Θερίζει τ' ἄσπλαχνο σπαθὶ κι' ὁ πάγος σαβανώνει...
Πλαταίνει πάντα ἡ ἐρημιὰ καὶ τὸ σχοινί σου σφίγγει
Τοῦ λύκου μας τοῦ ἑφτάψυχου τ' ἀχόρταγο λαρύγγι...
Ὁ κόσμος ἀνταριάζεται... Καὶ τὰ σκυλόδοντά του
Ξεῤῥιζωμένα πνίγονται μὲ τὰ ῥυασήματά σου

’Σ σοῦ Ναβαρίνου τὰ νερὰ... καὶ φεύγει... Ἀνάθεμά τον!...
Ἐσκόρπισαν τὰ σύγνεφα μὲ τ’ ἀστραπόβροντά των,
Καὶ κούφια ἀπέμεινε ἡ βοὴ τοῦ μαύρου καταῤῥάχτη...

Μ’ αὐτὰ... μ’ αὐτὰ τὰ κόκκαλα, τὰ τρίμματα, τὴ στάχτη
Ἐχτίσαμε, πατέρα μου, τὴ φτωχικὴ φωλειά μας,
Κ’ ἐκεῖθ’ ἐφύτρωσε ἡ μυρτιὰ καὶ τὰ δαφνόκλαρά μας
Π’ ἀνθοβολοῦν τριγύρω σου... Γιατί τὰ δάχτυλά σου
Ἀκίνητα δὲν εὐλογοῦν τὰ μαῦρα τὰ παιδιά σου;...
’Σ τ’ ἀνδρειωμένα σπλάχνα σου, μακρ’ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα
Ἐῤῥίζωσε τόσο βαθειὰ τοῦ Χάρου ἡ φαρμακάδα,
Π’ οὔτε τοῦ Ῥήγα ἡ συντροφιὰ, καλόγερε, δὲ φθάνει
Τὰ σφραγισμένα χείλη σου ν’ ἀνοίξῃ, νὰ γλυκάνῃ;...(1)
Οὔτε τὸ φῶς τὸ ἀκοίμητο ποῦ ’ς τὸ πλευρό σου χύνει
Αὐτό μας τὸ περήφανο τὸ φλογερὸ καμίνι;... (2)
Οὔτε τὰ δένδρα, τὰ πουλιὰ, τὰ πράσινα χορτάρια...
Οὔτε τὰ Βασιλόπουλα, τοῦ Θρόνου μας βλαστάρια,
Ποῦ θἄρχωνται νὰ χαιρετοῦν τοῦ ποιητὴ τὴν λύρα,
Καὶ νὰ ῥωτοῦν πῶς ἔγινε τὸ ῥάσο σου πορφύρα;...
Τί θέλεις, γέροντ’ ἀπὸ μᾶς;... Δὲ νοιώθεις μιὰ ματιά σου
Πόσαις θὰ φλόγιζε καρδιαὶς κι’ ἀπὸ τὰ σωθικά σου
Πόση θὰ βλάστανε ζωή;... Πῶς δὲν ξυπνᾷς, πατέρα,...
Δὲ φέγγει μὲς ’ς τὸ μνῆμά σου οὔτε μιὰ τέτοια μέρα;...

Τὸ μάρμαρο μένει βουβό... Καὶ θὲ νὰ μείνῃ ἀκόμα
Ποιὸς ξέρει ὥς πότ’ ἀμίλητο τὸ νεκρικό του στόμα...
Κοιμᾶται κι’ ὀνειρεύεται... Καὶ τότε θὰ ξυπνήσῃ,
Ὅταν ’ς τὰ δάση, ’ς τὰ βουνὰ, ’ς τὰ πέλαγα βροντήσῃ
Τὸ φοβερό μας κήρυγμα... «Χτυπᾶτε, Πολεμάρχοι!...
Μὴ λησμονῆτε τὸ σχοινὶ, παιδιὰ, τοῦ Πατριάρχη»!...

---

(1) Γνωστὸν ὅτι ὁ ἀνδριὰς τοῦ Ῥήγα ἀνηγέρθη κατὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ Πανεπιστημίου.

(2) Τὸ Πανεπιστήμιον.

Η ΠΡΥΤΑΝΕΙΑ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Πρὸς τὸν Κύριον Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτην.

Ποιητά.

Ἀποδεχθεὶς τὴν αἴτησιν τῆς Πρυτανείας, ὅπως προσαγορεύσῃς τὸν ἀνδριάντα, ὃν ἡ Ἑλλὰς δαπάναις τοῦ γενναιόφρονος κυρίου Γ. Ἀβέρωφ ἀνίδρυσε πρὸ τοῦ προθύρου τοῦ ἡμετέρου πανδιδακτηρίου εἰς Γρηγόριον τὸν Ε΄, ἐξετέλεσας τοῦτο ἀξίως τῆς μνήμης τοῦ Πατριάρχου καὶ τῆς σῆς ποιητικῆς φήμης.

Τὸ Πανεπιστήμιον, χαῖρον ἐπὶ τῇ ἐπισήμῳ ἀποδοχῇ, ἧς σήμερον ἔτυχε παρά τε τῶν Αὐτῶν Μεγαλειοτήτων τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσσης καὶ σύμπαντος τοῦ τῆς πόλεως δήμου τὸ σὸν ποίημα, δι᾽ οὗ ἐκόσμησας τὴν ἐθνικὴν καὶ πανεπιστημιακὴν τελετὴν, ἐκφράζει σοι τὴν ἑαυτοῦ εὐγνωμοσύνην, καὶ εὔχεται ἵνα καὶ δι᾽ ἄλλων ὁμοίων προϊόντων τῆς σῆς μούσης ἐπικοσμηθῇ ὁ τῆς νέας Ἑλλάδος Παρνασσός.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 25 *Μαρτίου* 1872.

Ὁ Πρύτανις
ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΣ.

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΡΥΤΑΝΙΝ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΑΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
Κ. ΕΥΘ. ΚΑΣΤΟΡΧΗΝ.

Παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ ἐκφράσητε πρὸς τὴν Σύγκλητον τὰς εὐχαριστήσεις μου δι᾽ ὃ ἐν ὀνόματι αὐτῆς μοὶ ἀπηυθύνατε ἔγγραφον κατὰ τὴν 25 Μαρτίου.

Διαβεβαιῶ δὲ ὑμᾶς, Κύριε Πρύτανι, ὅτι θέλω τηρήσει μέχρι τάφου κεχαραγμένην ἐν τῇ καρδίᾳ μου τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἡμέρας, καθ᾽ ἣν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Πανεπιστημίου ηὐτύχησα νὰ προσφέρω τὸ εὐτελὲς θυμίαμά μου εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀθανάτων ἡρώων, ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ὁποίων θαυμασίως ἀνέδυσεν ἡ ἐθνικὴ αὐτονομία.

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 29 *Μαρτίου* 1872.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

Ἐν κεφαλίδι γράφε Ἰταλοὺς					
Ἐν σελίδι	7	στίχῳ	14	γράφε	Λιβύης
»	9	»	13	»	Σίβυλλα
»	15	»	23	»	Ἁλικαρνασσεὺς
»	26	»	21	»	Νουμᾶν
»	29	»	3	»	ἰσχυρισμὸν
»	47	»	12	ἐλλείπει ἡ λ. γνῶσις	
»	51	»	9	γρ.	artes
»	61	»	15	»	ἐκλονήσθη
»	62	»	10	»	ἑλληνικὸν
»	67	»	23	»	ἕνεκα τῆς διὰ τοῦ μεγάλου
»	80	ἐν τέλει προσθετέος ὁ στίχος χρήσιμον καὶ ὠφέλιμον. Ἡ μὲν ἐπικὴ ποίησις καὶ ἱστο -			
»	92	στίχ.	13	γρ.	ἐτυμολογίας
»	94	»	24	»	disciplina
»	96	»	15	»	Novensiles
»	113	»	25	»	ξυλίνας
»	116	»	11	»	Κυκλώπων
»	126	»	13	»	παρεισῆκται
»	127	»	29	»	Jugurth.
»	136	»	13	»	dirigenda

Ἐν τοῖς τῶν ἀποκαλυπτηρίων

Ἐν τῷ τελευταίῳ στίχῳ τοῦ ἐπιγράμματος γρ. ἤδ'

Ἐν τῷ τοῦ Βαλαωρίτου Πατριάρχῃ

Ἐν σελίδι	1	προλόγου		γρ.	κοσμηθεῖσῃ
»	2	»	»	»	σημαῖαι
»	8	λόγου στίχ.	24	»	ἐπιδοκιμάσας
»	9	»	» 26	»	ὑπερηφανείας
»	11	»	» 11	»	ἐξετυλίσσετο
»	30	ποιήμ.	» 2	»	μήνυμα